

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

ISSN 2306-6814

9 772306 681405

Науково-практичний журнал

№ 13-14 липень 2022

Головний редактор:

Ємельянов В.М.,
доктор наук з державного управління,
професор, заслужений діяч науки
і техніки України

Заступники головного редактора:

Антонова Л.В.,
кандидат економічних наук, доктор наук
з державного управління, професор
Нора Г.А.,
доктор економічних наук, професор

Відповідальні секретарі:

Штиршов О.М., кандидат наук з
державного управління, доцент
Тимофеев С.П., кандидат наук з
державного управління, доцент
Кучеренко Г.Б.

Члени редакційної колегії:

Abbas Mardani, Ph.D. in Philosophy Management
(USA)
Бартош Гордецки, доктор політичних наук, профе-
сор факультету журналістики й політичних наук
Університету імені Адама Міцкевича (м. Познань,
Польща)
Беглиця В. П., кандидат економічних наук, доктор
наук з державного управління, професор
Гармідер А. Д., доктор економічних наук, доцент
Гнатьєва Т. М., кандидат економічних наук,
доцент
Гришова І. Ю., доктор економічних наук
Дацій О. І., доктор економічних наук
Денисенко М. П., доктор економічних наук,
професор
Козловський С. В., доктор економічних наук,
професор
Кравчук А. О., кандидат економічних наук, доцент
Кушнір С. О., кандидат економічних наук,
професор
Лазарева О. В., доктор економічних наук,
професор
Ніколюк О. В., доктор економічних наук,
професор
Плеханов Д. О., кандидат економічних
наук, доктор наук з державного
управління, професор
Резнікова Н. В., доктор економічних наук,
професор
Сазонець І. А., доктор економічних наук,
професор
Сазонець О. М., доктор економічних наук, професор
Сорока С. В., доктор наук з державного управління,
професор
Стоян О. Ю., кандидат економічних наук,
доктор наук з державного управління, доцент
Тарасова Т. О., доктор економічних наук,
професор
Чвортко Л. А., кандидат економічних наук, доцент
Яременко Л. М., к. е. н., доцент, доцент кафедри
фінансів, обліку і оподаткування
Ярошевська О. В., доктор економічних наук,
професор

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 13—14 липень 2022 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць

Журнал включено до переліку наукових фахових
видань України з питань

ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Категорія «Б»

(Наказ Міністерства освіти і науки України від
02.07.2020 № 886)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

— Index Copernicus (IC);
— SIS;
— Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33,
(050) 382-06-63

E-mail: economy_2008@ukr.net
www.nayka.com.ua

www.investplan.com.ua

Засновники:

*Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"*

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою
редакції.
Відповідальність за добір і викладення фактів несуть
автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів
публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе
відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку 21.07.22 р.

Підписано до друку 21.07.22 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 12,8.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2107/1.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2022

РОЗМІЩЕННЯ СТАТТІ

1. Вимоги щодо змісту наукової статті.

1.1. Високий науковий рівень статті.

1.2. Приймаються раніше не опубліковані наукові статті.

1.3. Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті (за плагіат відповідає автор).

1.4. Стаття повинна бути написана українською, російською або англійською мовою.

1.5. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, що не підлягають відкритій публікації.

1.6. Остаточне рішення про публікацію ухвалюється Редакційною колегією, яка також залишає за собою право на додаткове рецензування, редагування і відхилення статей.

2. Вимоги щодо оформлення наукової статті.

2.1. У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (Регистр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»)

2.2. Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад. (На мові статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою). ORCID ID.

2.3. Назва статті (Регистр – «Как в предложениях») мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.

2.4. Анотація.

2.4.1. Мовою статті (обсяг не менш як 100 слів).

2.4.2. Англійською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).

2.4.3. У статті не українською мовою обов'язкова анотація українською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).

2.5. Ключові слова (5–8 слів) мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.

2.6. Текст статті.

У статті повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи:

— постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

— аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

— формулювання цілей статті (постановка завдання);

— виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових

результатів;

— висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі;

— список літератури;

— список літератури (References) в романському алфавіті.

Згідно з новими правилами, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один мовою оригіналу і окремим блоком той же список літератури (References) в романському алфавіті (harvard reference system), повторюючи в ньому в тому ж порядку всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні.

Для правильного оформлення, скористайтеся рекомендаціями <http://www.economy.in.ua/d/references.doc> або замовте цю послугу в редакції (див. анкету для автора).

3. Технічні вимоги до статті.

3.1. Обсяг рукопису — 20—35 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.

3.2. Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman). Якщо стаття зроблена в редакторі Microsoft Word (версія 2007) і має розширенням .docx, обов'язково потрібно відправити додатково файли статті Perezбережені у формат .doc для Microsoft Word (версія 97-2003) або .rtf. Назва файлу має відповідати прізвищу автора (наприклад: Іванов або Ivanov).

3.3. Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подається у таблиці, що має порядковий номер (наприклад, Таблиця 1.) і назву (друкується над таблицею посередині жирним шрифтом). Ілюстрації також потрібно нумерувати і вони повинні мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Переваги ефективної структуризації попиту).

3.4. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).

3.5. Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.

3.6. Посилання на літературу в тексті необхідно подавати в квадратних дужках, наприклад, [3, с. 35; 8, с. 56–59], в яких перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою.

3.7. У статті не повинно бути переносу слів та макросів При наборі слід вимкнути автоматичний «м'який» перенос (заборонені «примусові» переноси – за допомогою дефісу). Абзаци позначати тільки клавішею «Enter», не застосовувати пробіли або табуляцію (клавіша «Tab»).

4. Матеріали, які потрібно подати до редакції.

4.1. Стаття, рисунки окремими файлами (якщо потрібно (див. пункт 3.4)).

4.2. Анкета (скачати на сайті).

4.3. Рецензія на статтю* (з підписом рецензента та печаткою):

— якщо автор або один із співавторів не має наукового ступеня (статті українською, російською або англійською мовами);

— якщо в статті один автор, який не має наукового ступеня доктора наук (статті англійською мовою).

Матеріали надсилати на електронну адресу economy_2008@ukr.net

* Рецензію та витяг редакція має право запросити у автора з науковим ступенем.

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 13—14 липень 2022 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Русак Д. М., Резнікова Н. В., Іващенко О. А.

Фінансові, боргові та виробничі вектори взаємозалежності країн, що розвиваються в умовах формування нових центрів економічної сили:

Латинська Америка та Китай в міжнародному русі капіталу 5

Штундер І. О.

Інноваційні засади розвитку ефективної зайнятості 15

Бабіна О. В., Іоффе М. В., Хоменко І. Б., Якимчук А. Ю.

Комунікації в бізнесі в сучасних умовах воєнного стану України 21

Тимченко І. П.

Методологія OKR (objectives and key results) у стратегічному управлінні ІТ-компанії 28

Мурована Т. О.

Вплив воєнного стану на підприємництво в Україні: поточний стан та перспективи його стабілізації 34

Державне управління

Примуш Р. Б.

Концептуально-стратегічні аспекти сутнісно-просторових характеристик безпеки соціально-економічних систем в період трансформаційних змін 40

Кошова С. П.

Космічна галузь через призму забезпечення економічної безпеки 44

Дуброва О. М., Шпак А. О.

Закономірності функціонування та тенденції розвитку вищої освіти у контексті транснаціоналізації та масовості онлайн освіти 51

Іванова В. М.

Досвід зарубіжних країн щодо інноваційно-інвестиційного розвитку держави у контексті забезпечення її зовнішньоекономічної безпеки 59

Максимюк І. В., Гбур З. В.

Залежність між державним управлінням системою онкологічної допомоги та рівнем захворюваності населення України на злоякісні новоутворення 65

Ушаков І. В.

Поняття і сутність цивільно-військового співробітництва як засобу забезпечення національної безпеки України 72

Ігнат'єв О. М.

Оцінка результативності роботи механізмів публічного управління моніторингом стану потенційно небезпечних об'єктів в Україні 82

Гринь Д. В.

Регулювання питань дифамації публічних діячів в сучасних умовах 88

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 13—14 / 2022

CONTENTS:

Economy

Rusak D., Reznikova N., Ivashchenko O.

FINANCIAL, DEBT AND PRODUCTION FACTORS OF DEVELOPING COUNTRIES' INTERDEPENDENCE IN THE CONDITIONS OF THE FORMATION OF NEW CENTERS OF ECONOMIC POWER: LATIN AMERICA AND CHINA IN INTERNATIONAL CAPITAL FLOWS 5

Shtunder I.

INNOVATIVE PRINCIPLES OF EFFECTIVE EMPLOYMENT DEVELOPMENT 15

Babina O., Ioffe M., Khomenko I., Yakymchuk A.

COMMUNICATIONS IN BUSINESS IN MODERN MARTIAL LAW IN UKRAINE 21

Tymchenko I.

OKR (OBJECTIVES AND KEY RESULTS) METHODOLOGY IN STRATEGIC MANAGEMENT OF IT COMPANY 28

Murovana T.

IMPACT OF MARTIAL LAW ON BUSINESS IN UKRAINE: CURRENT STATE AND PROSPECTS FOR ITS STABILIZATION 34

Public administration

Primush R.

CONCEPTUAL AND STRATEGIC ASPECTS OF THE ESSENTIAL AND SPATIAL CHARACTERISTICS OF THE SECURITY OF SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS IN THE PERIOD OF TRANSFORMATIONAL CHANGE 40

Koshova S.

SPACE INDUSTRY THROUGH THE PRISM OF ENSURING ECONOMIC SECURITY 44

Dubrova O., Shpak L.

PATTERNS OF FUNCTIONING AND DEVELOPMENT TRENDS OF HIGHER EDUCATION IN THE CONTEXT OF TRANSNATIONALIZATION AND MASS ONLINE EDUCATION 51

Ivanova V.

THE EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES REGARDING INNOVATIVE AND INVESTMENT DEVELOPMENT OF THE STATE IN THE CONTEXT OF ENSURING ITS FOREIGN ECONOMIC SECURITY 59

Maksymiuk I., Hbur Z.

THE RELATIONSHIP BETWEEN PUBLIC ADMINISTRATION OF CANCER CARE AND THE INCIDENCE OF MALIGNANT NEOPLASMS IN UKRAINE 65

Ushakov I.

THE CONCEPT AND ESSENCE OF CIVIL-MILITARY COOPERATION AS A MEANS OF ENSURING THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE 72

Ihnatiev O.

EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF THE MECHANISMS OF PUBLIC MANAGEMENT OF MONITORING THE CONDITION OF POTENTIALLY DANGEROUS OBJECTS IN UKRAINE 82

Hryn D.

REGULATION OF ISSUES OF PUBLIC FIGURES' DEFAMATION IN MODERN CONDITIONS 88

Д. М. Русак,

д. е. н., доцент, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин, НН інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0001-6603-0761

Н. В. Резнікова,

д. е. н., професор, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин, НН інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0003-2570-869X

О. А. Іващенко,

к. е. н., доцент, завідувач кафедри економіки та менеджменту зовнішньоекономічної діяльності, Національна академія статистики, обліку та аудиту

ORCID ID: 0000-0002-8490-778X

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.13—14.5

ФІНАНСОВІ, БОРГОВІ ТА ВИРОБНИЧІ ВЕКТОРИ ВЗАЄМОЗАЛЕЖНОСТІ КРАЇН, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ НОВИХ ЦЕНТРІВ ЕКОНОМІЧНОЇ СИЛИ: ЛАТИНСЬКА АМЕРИКА ТА КИТАЙ В МІЖНАРОДНОМУ РУСІ КАПІТАЛУ

D. Rusak,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of World Economy and International Economic Relations, Educational and Scientific Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv

N. Reznikova,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of World Economy and International Economic Relations, Educational and Scientific Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv

O. Ivashchenko,

PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Department of Economics and Management of Foreign Economic Activities, National Academy of Statistics, Accounting and Audit

**FINANCIAL, DEBT AND PRODUCTION FACTORS OF DEVELOPING COUNTRIES'
INTERDEPENDENCE IN THE CONDITIONS OF THE FORMATION OF NEW CENTERS
OF ECONOMIC POWER: LATIN AMERICA AND CHINA IN INTERNATIONAL CAPITAL FLOWS**

Позиції в міжнародному поділі праці країн, що розвиваються, зазнають поступових трансформацій, хоча й в самій групі цих країн загострюються асиметрії економічного розвитку, що й впливає на відмінності в набутті країнами ознак м'якої сили. Здатність впливати на систему міжнародних економічних відносин, зокрема на міжнародний рух товарів та послуг, міжнарод-

ний рух капіталів, залежить не лише від наявного виробничого та фінансового потенціалу, але й від здатності впливати на міжнародну економічну політику і набувати нових порівняльних переваг. Позиції Китаю як донора прямих іноземних інвестицій неухильно зростає, що й було продемонстровано шляхом порівняння позицій Китаю на ринках країн ЛАКБ порівняно з такими країнами, як США, Франція, Велика Британія та ін. В статті вирішено ряд задач, зокрема: окреслено ознаки м'якої сили Китаю крізь призму аналізу його міжнародної економічної політики; охарактеризовано місце і роль Китаю на ринку позичкового капіталу країн, що розвиваються; проаналізовано стан платіжного балансу країн Латинської Америки та Карибського басейну задля визначення ролі ПІІ в економічному зростанні країн регіону; визначено місце Китаю як донора прямих іноземних інвестицій в країнах Латинської Америки та Карибського басейну; виокремлено періоди фінансово-інвестиційної співпраці між Китаєм та окремими країнами регіону, що аналізується; визначено роль державних підприємств у здійсненні інвестиційної експансії Китаю; проаналізовано напрями ПІІ Китаю та зроблено акцент на транскордонних злиттях і поглинаннях. За допомогою адаптації концептуальної моделі ОЛІ Дж. Даннінга до аналізу ПІІ Китаю виокремлено чотири типи іноземних інвестицій залежно від стратегії компанії, що виходить на ринки країн ЛАКБ; розглянуто роль уряду та компаній Китаю в прийнятті рішень щодо здійснення інвестування; розглянуто вплив уповільнення темпів зростання національної економіки Китаю на динаміку ПІІ; охарактеризовано країни регіону з позицій привабливості для китайських ПІІ; виокремлено перспективні напрями співпраці між Китаєм та країнами ЛАКБ; визначено китайські компанії-лідери з позицій прямого інвестування в регіон ЛАКБ; виокремлено позиції Бразилії як країни надходжень ПІІ та на її прикладі охарактеризовано прямі іноземні інвестиції Китаю за: 1) вибором країни призначення інвестицій; 2) вибором виробничого сектору; 3) стратегією інвестування; мотивами здійснення інвестицій. В статті наголошено на перспективності ринку цифрових послуг для розвитку співпраці країн, що розвиваються. Аналіз оголошень про нові інвестиційні проєкти дозволив зробити висновок про існуючий потенціал подальшої співпраці.

Positions in the international division of labor of developing countries are undergoing gradual transformations, although the asymmetries of economic development are exacerbating in the group of these countries itself, which affects the differences in the acquisition of signs of soft power by countries. The ability to influence the system of international economic relations, in particular the international movement of goods and services, the international movement of capital depends not only on the existing production and financial potential, but also on the ability to influence international economic policy and acquire new comparative advantages. China's position as a donor of foreign direct investment is steadily growing, which was demonstrated by comparing China's position in the markets of Latin America and the Caribbean compared to countries such as the US, France, UK and others. The article solves a number of problems, in particular: the signs of China's soft power are identified through the prism of the analysis of its international economic policy; the place and role of China in the market of loan capital of developing countries are characterized; analyzed the state of the balance of payments of the countries of Latin America and the Caribbean to determine the role of FDI in the economic growth of the countries of the region; determined the place of China as a donor of foreign direct investment in Latin America and the Caribbean; the periods of financial and investment cooperation between China and individual countries of the analyzed region are highlighted; the role of state-owned enterprises in the implementation of China's investment expansion has been determined; China's FDI directions are analyzed and an emphasis is placed on cross-border mergers and acquisitions. By adapting the conceptual model of OLI by J. Dunning to the analysis of FDI in China, four types of foreign investment are identified depending on the strategy of the company entering the markets of the Latin America and the Caribbean; considered the role of the Chinese government and companies in making decisions on investment; the impact of the slowdown in the growth of China's national economy on the dynamics of FDI was considered; the countries of the region are characterized in terms of their attractiveness for Chinese FDI; promising areas of cooperation between China and the Latin America and the Caribbean countries were identified; Chinese leading companies were identified in terms of direct investment in the LAKB region; the positions of Brazil as a country of FDI inflows are highlighted and, using its example, China's foreign direct investment is characterized by: 1) the choice of the country of destination of investments; 2) the choice of the production sector; 3) the investment strategy; the motives for investment. The

article notes the prospects of the digital services market for the development of cooperation between developing countries. The analysis of announcements of new investment projects made it possible to draw a conclusion about the existing potential for further cooperation.

Ключові слова: ЛАКБ, КНР, прями іноземні інвестиції, транскордонне злиття і поглинання, виробничий сектор, структура національної економіки, платіжний баланс.

Key words: Latin America and the Caribbean, China, foreign direct investment, cross-border mergers and acquisitions, manufacturing sector, structure of the national economy, balance of payments.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Економічні можливості значно визначаються позицією країни в світовій ієрархії, в якій досить важко піднятися на вищий щабель. Так, у документах ЕКЛАК міститься ґрунтовний аналіз існуючих міжнародних асиметрій розвитку, що, на переконання їхніх укладачів, дає змогу стверджувати: міжнародна економіка є так званою "грою без правил" [1]. На нашу думку, до причин консервування структурної залежності між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються можуть бути віднесені: перешкода на шляху до діяльності, пов'язаної з високими технологіями; значні витрати, що обмежують можливості країн, що розвиваються, відкривати БНК; базові фінансові асиметрії, що відображаються в різниці внутрішнього фінансового розвитку та доступу до коштів міжнародного фінансування; макроекономічні асиметрії, що сприяють розбіжностям у рівнях автономії макроекономічної політики та тенденції в країнах, що розвиваються, приймати проциклічну політику через залежність від нестабільного міжнародного фінансування.

З цієї причини економічний розвиток не проходить чітко визначені стадії у межах єдиного шаблону, пов'язаного зі зростанням доходів на душу населення, характерного для розвинутих країн. Економічне зростання сприяє збільшенню рівня доходів на душу населення, здійсненню необхідних структурних трансформацій та запровадженню відповідних макроекономічних та фінансових стратегій, у межах вимог, які визначаються кожною країною світової ієрархії та відповідають внутрішній структурі країн, що розвиваються, які частково функціонують за цими вимогами, а частково за вимогами, визначеними власним історичним розвитком. У цьому саме і полягає принципове розуміння латиноамериканської школи структуралістів, які намагалися довести й оцінити наслідки зростання технологічного розриву і різних економічних структур на двох полюсах міжнародної системи — у центрі і на периферії. Структуралісти стверджували, що виправлення цих диспропорцій спричинить зростання торгівлі, а не її зменшення, а тому пропагували заохочення до зміни структури спеціалізації з боку політичних діячів. Інакше ка-

жучи, суть їхніх переконань може бути інтерпретована відомим висловом І. Крєвіса про те, що "торгівля є служницею зростання, але вона не може покладатися тільки на ринкові механізми" [2, р. 861]. Емпіричний досвід співпраці країн Латинської Америки та Карибського басейну (ЛАКБ) з Китаєм (КНР) засвідчує, що політики по обидва боки розділяють застереження структуралістів щодо причин і проявів руйнівної асиметричної залежності, а тому свідомо прагнуть максимізувати переваги співпраці, при цьому не маючи жодних ілюзій щодо природнього прагнення партнерів до сповідування прагматичної політики.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Китайські політики, інтелектуали та вчені прийшли до своєрідного консенсусу, погодившись з тим, що сходження Китаю на світовій арені має бути мирним та реалістичним [3; 4]. Дж. Най ще на початку 1990-их років виокремлював роль "м'якої сили" в стратегії мирного підйому Китаю. Дж. Най зазначав, що сильна "м'яка сила" дозволяє державі досягати бажаних результатів у міжнародній політиці, тому що інші країни готові слідувати за носіями такої сили [5]. Китай впродовж десятиліть послідовно визначає чіткі національні цілі та підвищує свою привабливість для інших держав, хоча, як зазначає Г. Ваккер, Китай не дотримується жодної з "класичних" стратегій, таких як гегемонія, ізоляціонізм, баланс або пристосування, принаймні не в чистому вигляді [6]. З іншого боку, в ході дебатов, організованих в Університеті Цінхуа у 2014 р., американський професор Дж. Міршаймер зазначив, що ризик системної війни для Китаю є неминучим [7], а також, на думку багатьох американських експертів [8], в грі з нульовою сумою Китай зрештою вийде переможцем. Для реалістів міжнародна політика завжди передбачала велику боротьбу за владу, що характеризується реальними чи потенційними конфліктами між державами і всередині країни, а отже застосування сили було можливим у будь-який час [9]. Однак більшість учених визнають, що міжнародна політика Китаю характеризується зволіканням у застосуванні сили на всіх її рівнях — міждержавному, транс-

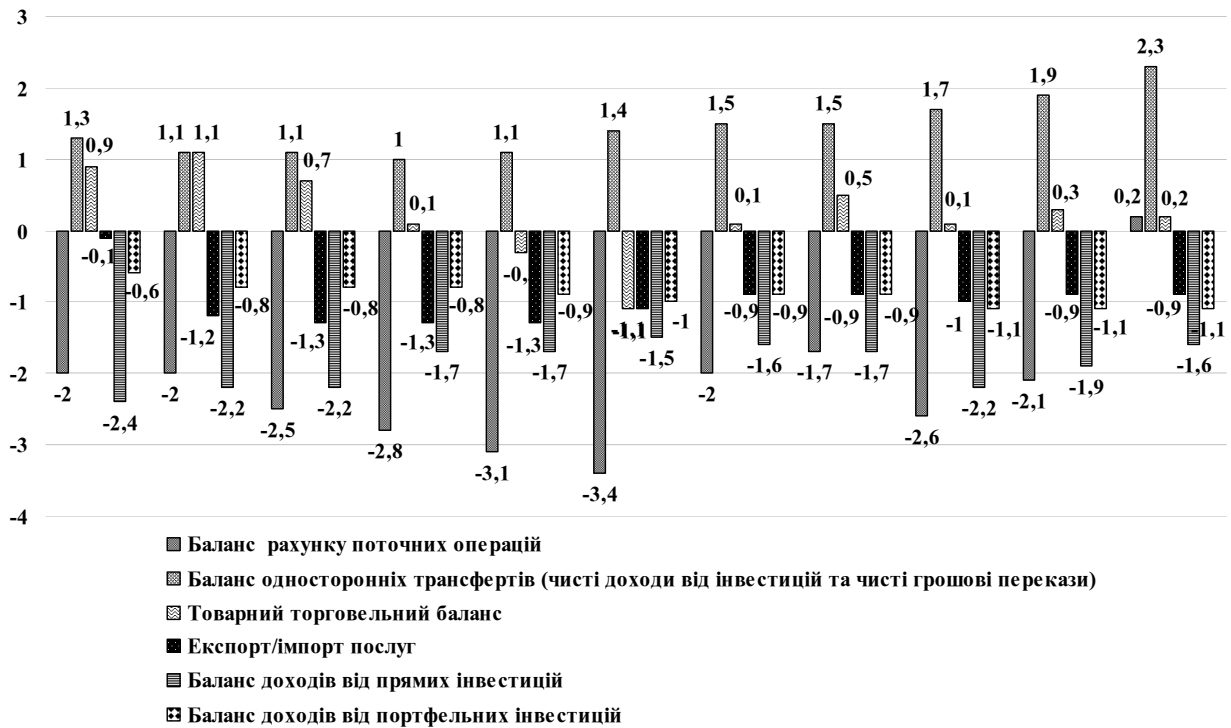

Рис. 1. Поточний рахунок платіжного балансу Латинської Америки та Карибського басейну за 2010—2020 рр.

Джерело: [22].

державному і транснаціональному, але відзначається послідовністю у реалізації стратегії економічного зростання і розвитку [10], в тому числі і за рахунок зовнішньої експансії [11—13].

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті полягає в аналізі взаємозв'язків та взаємозалежностей між країнами, що розвиваються та демонстрації їхньої зростаючої потужності в сфері міжнародних потоків капіталу. На прикладі аналізу міжнародної співпраці Китаю і країн Латинської Америки та Карибського басейну в сфері прямих іноземних інвестицій запропоновано: окреслити ознаки м'якої сили Китаю крізь призму аналізу його міжнародної економічної політики; охарактеризувати місце і роль Китаю на ринку позичкового капіталу країн, що розвиваються; проаналізувати стан платіжного балансу країн Латинської Америки та Карибського басейну задля визначення ролі ПІІ в економічному зростанні країн регіону; визначити місце Китаю як донора прямих іноземних інвестицій в країнах Латинської Америки та Карибського басейну; виокремити періоди фінансово-інвестиційної співпраці між Китаєм та окремими країнами регіону, що аналізується; визначити роль державних підприємств у здійсненні інвестиційної експансії Китаю; проаналізувати напрями ПІІ Китаю з акцентом на транскордонних злиттях і поглинаннях; виокремити перспективні напрями співпраці між Китаєм та країнами Латинської Америки та Карибського басейну.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дипломатичний вплив Китаю підкріплюється такими інструментами, як прямі іноземні інвестиції, м'яка

сила, символічна дипломатія та маневреність, тому для країн Латинської Америки та Карибського басейну Китай є важливим стратегічним ринком, що повністю відповідає тенденціям у розвитку глобальної економічної кон'юнктури [14—16]. Для китайських компаній латиноамериканський регіон є великим споживчим ринком для виробленої ними продукції, що нерідко постачається за нижчими порівняно з іншими ринками збуту, цінами, що корегуються із врахуванням купівельної спроможності країн ЛАКБ, яка напряму залежить від кризових процесів, що проявляють себе у регіоні по-різному — кризами платіжного балансу, борговими кризами, банківськими кризами, подвійними кризами, фінансовими кризами та ін. [17; 18]. Тим не менш, М. Сінтра [19] відстоює думку, що така динаміка торгівлі призводить до актуалізації проблеми ресурсного прокляття, яке передбачає, що в довгостроковій перспективі економічне зростання регіону, засноване на експорті сировини, буде підірване.

У лютому 2018 року виконавчий секретар ЕКЛАК А. Барсена наголосила на переконливому аргументі: Китай за останнє десятиліття надав кредит у розмірі 141 млрд. доларів США країнам Латинської Америки, що перевищує обсяг позик, наданий такими установами, як Міжамериканський банк розвитку та Світовий банк (СБ) [20]. Варто наголосити, що в західній науковій літературі та в публіцистичних оглядах фінансування Китаєм країн, що розвиваються, є предметом інтенсивних дебатів і суперечок: деякі стверджують, що кредитна політика країни піддає багато країн, що розвиваються, ризику надмірної заборгованості; інші наголошують на нових можливостях, які відкривають такі кредити. Слід визнати, що аналізу наслідків, які ці контракти можуть мати для країн-боржників, не проводилось з при-

Динаміка вихідних потоків ПІІ КНР в ЛАКБ за секторами

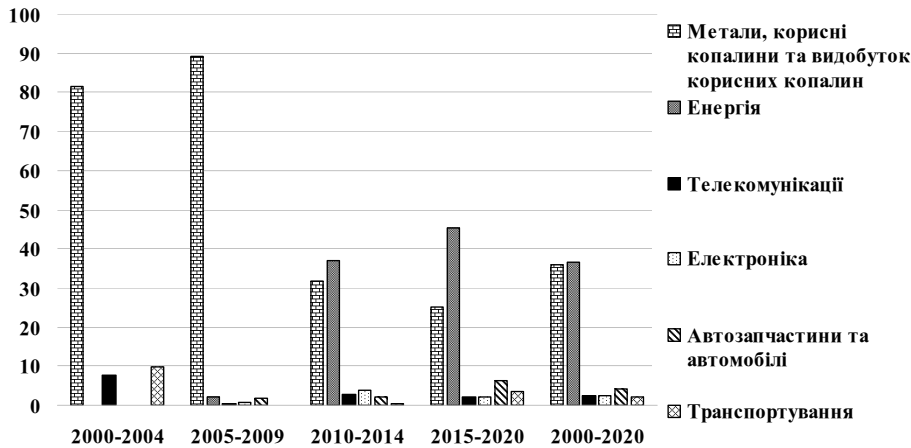

Рис. 2. Динаміка вихідних ПІІ КНР в ЛАКБ за секторами

Джерело: [22].

чини конфіденційності умов позик. Але той факт, що на сьогодні Китай є найбільшим у світі офіційним двостороннім кредитором, і його присутність особливо помітна у країнах з низьким рівнем доходу, де потоки кредитування Китаю перевищують потоки капіталу від багатосторонніх кредиторів, таких як МВФ та група СБ, а також приватних кредиторів, не викликає сумнівів та заперечень. Однак Китай є одним із найменш прозорих кредиторів у світі, коли йдеться про звітність про обсяг та умови його офіційного кредитування. Наприклад, згідно з дослідженням, проведеним С. Хорном, К. Рейнхарт і К. Требешем [21], про 50% кредитів Китаю країнам, що розвиваються, не повідомляється в МВФ або СБ. Одна з причин такої непрозорості полягає в тому, що кредити надаються не лише на двосторонній (міжрядовій) основі, а й через китайські державні підприємства (тому вони не реєструються статистичними управліннями в країнах, що розвиваються, які зазвичай не реєструють кредити між підприємствами). Інша причина такої непрозорості полягає в тому, що китайська іноземна допомога, включаючи кредити, знаходиться під впливом та пов'язана з інвестиційними, торговельними та зовнішньополітичними цілями країни. Двома найбільшими іноземними кредиторами є два китайські державні банки: Експортно-імпортний банк Китаю (Китайський Ексімбанк) та Китайський банк розвитку (СДВ). Обидва перебувають у прямій власності та керуються під контролем Міністерства фінансів та Державної ради. Крім того, China Eximbank є агентством, яке надає експортні кредити уряду, і тому його мандат полягає у сприянні вітчизняним підприємствам за допомогою експортних кредитів. Наприклад, всі контракти China Eximbank і СДВ містили варіанти застереження про перехресне невиконання зобов'язань, яке є звичайним для комерційного кредитування, відповідно до якого кредитор має право розірвати контракт і негайно вимагати погашення у разі невиконання позичальником своїх зобов'язань щодо інших кредиторів. Аналогічно понад 90% китайських контрактів містили положення, що дозволяють кредитору розірвати договір і вимагати негайного погашення у разі значних змін у законодавстві чи політиці країни-позичальника чи країни-кредитора.

За останнє десятиліття у регіоні ЛАКБ спостерігався дефіцит рахунку поточних операцій (у середньому 2,4% ВВП), тоді як дефіцит доходів від прямих іноземних інвестицій у середньому становив 1,9% ВВП. У 2020 році на рахунку поточних операцій платіжного балансу було позитивне сальдо, обумовлене позитивним сальдо у торгівлі товарами та переказами з-за кордону, а частка відтоку капіталу через доходи від ПІІ, включаючи репатріацію доходів, знизилася порівняно з минулим роком, склавши 1,6% ВВП [22].

Аналіз платіжних балансів країн регіону підтверджує, що період великого динамізму в проникненні китайський ПІІ в регіон розпочався в 2010 році, коли приплив ПІІ з Китаю збільшився до більш ніж 1 млрд дол США на рік і досяг піку, близького до 3 млрд дол США у 2011 році. За таких темпів зростання на Китай припадало 1,6% загального припливу ПІІ в регіон у 2018 році, але його частка все ще була низькою порівняно з традиційними джерелами, такими як Європейський Союз (50%) чи США (22%). Втім враховуючи, що офіційна статистика платіжних балансів фіксує лише капітал, що надходить безпосередньо з Китаю, присутність китайських компаній у регіоні фактично недооцінюється: використання альтернативних джерел даних свідчить про більшу частку китайських компаній.

Буде помилкою безапеляційно звинувачувати китайський уряд у зловживанні регуляторною конкуренцією [23] і вважати інвестиційні проєкти Китаю продиктованими виключно інтенціями уряду. Китайські корпорації, що діють у рамках політичного простору, визначеного урядом, як і раніше, визначають свої інвестиційні стратегії так само, як і компанії з інших країн. Це підтверджує аналіз китайських вихідних ПІІ відповідно до концептуальної моделі OLI Дж. Даннінга, в якій іноземні інвестиції класифікуються за чотирма типами залежно від стратегії компанії (придбання природних ресурсів, стратегічні активи, доступ до ринків або зниження витрат). Ключовим фактором, що визначає китайські ПІІ в інші країни, що розвиваються, є забезпечення доступу до природних ресурсів, певних мінералів і вуглеводнів. Багато китайських компаній базуються за кордоном, щоб отримати стратегічні активи (технології або торгові марки), які було б важко створити в їхній власній країні.

Вплив КНР на зайнятість в країнах ЛА за секторами

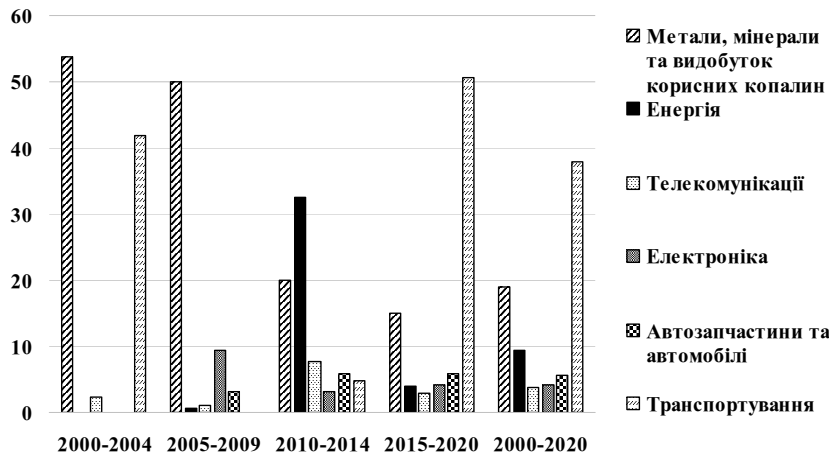

Рис. 3. Вплив КНР на зайнятість в країнах ЛА за секторами

Джерело: [22].

Більшість цих інвестицій спрямовуються до розвинених країн, наприклад, придбання бізнесу персональних комп'ютерів IBM компанією Lenovo або поглинання Volvo компанією Geely. Пошук ринку є найпоширенішою мотивацією для ПІІ у всьому світі, але відносно менш важливий для китайських компаній. Тим не менш, багато виробничих компаній інвестують в інші країни з метою нарощення експорту [24]. Банки та будівельні компанії також намагаються збільшити свою присутність за кордоном, щоб розширити свою прибуткову базу та знизити ризик виходу на внутрішній ринок. Прагнення до підвищення ефективності (або скорочення витрат) ніколи не було важливим фактором для китайських компаній при інвестуванні за кордон, хоча в останні роки зростання заробітної плати в Китаї підштовхнуло деякі виробничі компанії до відкриття виробництв зі створенням робочих місць в інших країнах Азії, а також Африці. Ці фактори стимулювали відтік ПІІ з Китаю протягом більше десяти років, і ця тенденція зберігається, незважаючи на повільніше зростання китайської економіки.

Фактично, уповільнення темпів зростання національної економіки також сприяє збільшенню відтоку ПІІ. Інвестиційні витрати як частка ВВП у Китаї знижувалися у 2014 та 2015 роках, внаслідок чого розрив між заощадженнями та інвестиціями збільшився до 331 млрд дол у 2015 році, тоді як у середньому за останнє десятиліття він становив близько 250 млрд дол США [25]. У попередні роки цей надлишок заощаджень здебільшого спрямовувався на купівлю іноземних активів ЦБ Китаю, оскільки компанії були більш зацікавлені в інвестиціях у Китай, але в 2015 році переваги змінилися, і відтік приватних інвесторів у купівлю іноземних активів (або скорочення іноземних зобов'язань) були на 673 млрд дол США більшими, ніж приплив приватних інвесторів для купівлі китайських активів [26]. Більшість цих потоків капіталу призначалася для погашення доларових боргів китайськими компаніями, а також портфельних інвестицій, але деякі з них також були у формі ПІІ китайських компаній. Багато китайських компаній зосередилися на своїй міжнародній експансії, оскільки можливість для зростання всередині Китаю зменшуються.

В останні десятиліття потік китайських ПІІ в країни ЛАКБ залишався досить стабільним, але здебільшого концентрувався у Бразилії та Перу та значною мірою обходив інші країни, які отримували ПІІ з таких країн, як Колумбія, Чилі чи Мексика. Аргентина зареєструвала два великі придбання у нафтовій галузі у 2010 та 2011 роках, тоді як інвестиції в Еквадор та Венесуелу, які переважали з 1990-х років, з 2013 року почали скорочуватись. У розбивці по секторах найбільші потоки концентруються у видобувних галузях, але значні інвестиції вкладено й у інші сектори економіки. Близько 90% потоків китайських ПІІ в ЛАКБ в період з 2010 до 2014 року припадало на видобувні галузі. Китайські нафтові компанії присутні у більшості країн-експортерів нафти і газу в регіоні, але посідають лідируючі позиції лише в Перу, де CNPC видобуває чверть нафти в країні; вони є найбільшими іноземними інвесторами в Еквадорі та Венесуелі; в Аргентині — одними з найбільших іноземних виробників із сукупною часткою до 10% видобутку нафти. У гірничодобувну промисловість Бразилії та інших країн ЛАКБ також було інвестовано значні ресурси, зокрема в Перу. У цій країні Chinalco і Minmetals володіють одним великим мідним рудником, тоді як Shougang займається видобутком залізняку з 1990-х років, реалізуючи багато нових проєктів за участю китайських компаній. Китайські компанії несуть відповідальність за одну третину всіх очікуваних інвестицій у гірничодобувну промисловість у Перу, а також реалізують єдиний гірничодобувний проєкт в Еквадорі. Більшість цих китайських компаній зайшли в регіон у 2010 році, коли ціни на мідь, залізну руду та нафту були найвищими. До 2015 року інвестиції у видобувні галузі ЛАКБ (як іноземні, так і внутрішні) значно скоротилися, і китайські компанії також відтворювали ці тенденції. Хоча певні затримки та скорочення масштабів проєктів і спостерігалося в галузі, проте жодна китайська компанія ще не вийшла з великого проєкту, і наприкінці 2013 р. було задекларовано нові зобов'язання у галузі видобутку нафти та у 2014 р. у видобутку міді. Третина китайських інвестицій у регіоні у 2015 р. припадала на сировинний сектор, і у 2022 році очікується подальше зростання обсягу інвестицій. Крім нафти та видобутку корис-

них копалин, відповідні інвестиції також були спрямовані у галузь сільського господарства та рибальства, хоча зареєстровані суми набагато менші. Реалізація деяких масштабних сільськогосподарських проєктів була призупинена після того, як місцеві органи влади та групи громадянського суспільства висловили занепокоєння, що вони призведуть до невідворотних змін в сільських районах. Виробництво приваблює найбільшу кількість інвестиційних проєктів китайських компаній у ЛАКБ, навіть якщо обсяги інвестицій не йдуть у жодне порівняння з обсягами інвестицій, спрямованих у видобувні галузі. Більшість інвестицій у виробництво націлено на зростаючі місцеві ринки, а не на експорт до третіх країн або назад до Китаю. Китайські компанії зазвичай відкривають виробництво після кількох років імпорту своєї продукції з Китаю або для того, щоб наблизитись і краще зрозуміти місцевий ринок, або для того, щоб обійти обмеження на імпорт. Більшість цих операцій здійснюється в Бразилії, яка є найбільшим ринком у регіоні та одним із найбільш регульованих з погляду тарифів, обмежень на імпорт та правил місцевого утримання. Багато заводів збирають компоненти, які та сама компанія виробляє у Китаї, адже питання локалізації на ринках країн ЛАКБ постає як чи не найактуальніше в умовах боротьби із безробіттям та створення нових робочих місць. При цьому залежність від імпортованих компонентів із Китаю є ключовою для багатьох китайських виробничих дочірніх компаній у Бразилії. У 2011 році уряд Бразилії збільшив на 30% податки на автомобілі, при виробництві яких було забезпечено локалізацію менше ніж 65%, внаслідок чого JAC тимчасово призупинила будівництво свого заводу.

Китай був одним з основних інвесторів у Латинській Америці та Карибському басейні з транскордонних злиттів та поглинань: у 2020 році на частку його угод припала найбільша сума. Частка китайських компаній у загальному обсязі злиття та поглинання в регіоні зростає з 1,7% у період з 2005 по 2009 рік до 16,3% у період з 2015 по 2019 рік [22]. Тим часом для Латинської Америки та Карибського басейну відносна важливість Китаю була вищою з позицій злиття та поглинання. На частку державних підприємств Китаю припадало 82% загальної вартості злиттів і поглинань китайських компаній у ЛАКБ в період з 2005 по 2020 рік. В період з 2005 по 2019 рік було реалізовано проєктів на понад 77 млрд дол США в межах проєкту "Пояс і шлях". Так, у період з 2005 по 2020 рік країнам ЛАКБ було надано близько 99 позик на загальну суму понад 137 млрд дол США. Зростання китайських інвестицій у регіоні обумовлено стратегічними рішеннями держави щодо інтернаціоналізації.

Крім державного контролю, ще однією характерною рисою китайських компаній, які найбільше інвестували у регіон ЛАКБ, є їхній розмір. Наприклад, у 2019 році дві компанії, на частку яких припала найбільша кількість злиттів та поглинань у регіоні, увійшли до трійки найбільших у світі за виручкою від продажів. Серед інших компаній: Державна електроенергетична компанія Китаю, в якій працює близько 908 000 осіб; Sinopec, вуглеводнева компанія, в якій працює близько 583 000 осіб; державний конгломерат CITIC Group Corp, який інвестує за кордоном у нерухомість та фінанси,

енергетику та природні ресурси, виробництво, проєктування та будівництво та інші галузі (у регіоні цей конгломерат інвестував у вуглеводні, гірничодобувну промисловість та агрохімію); тільки дві з десяти компаній з найбільшими сумами оголошень про нові інвестиційні проєкти з нуля (НІП) є приватними (Hutchinson Whampoa, гонконгський конгломерат з інвестиціями в портову галузь, нерухомість, торгівлю, інфраструктуру [27], енергетику та телекомунікації, а також Huawei Technologies, один із найбільших у світі телекомунікацій). Деякі з цих компаній також брали активну участь у злитті та поглинанні, і в цьому контексті були зроблені нові оголошення про НІП. З'явилися нові гравці; однак вони, як правило, мали менший масштаб бізнесу та більшу галузеву диверсифікацію. До них відносяться: судноплавні компанії, такі як COSCO; сталеливарні компанії, такі як Shougang Group; компанії, що виробляють обладнання для передачі та перетворення енергії, відновлювані джерела енергії та нові матеріали, такі як Xinjiang TBEA Group; компанії алюмінієвого сектора, такі як Chalco; та компанії автомобільної промисловості, такі як SAIC Motors.

В період із 2005 по 2020 рік у секторі зв'язку 19 компаній оголосили про проєкти: Huawei Technologies, на частку якої припало 47% від загальної кількості проєктів та 63% від загальної вартості всіх оголошень про НІП; Xiaomi, яка становила 21% від числа та лише 1% від вартості проєктів, оскільки вони були націлені на продаж або маркетинг; ZTE, на яку припадало 14% від кількості та 9% від вартості проєктів. Більшість проєктів, оголошених у секторі зв'язку, пов'язані з продажами чи маркетингом, оскільки китайські компанії досягли значної частки ринку в регіоні, хоча найбільші угоди було зафіксовано у тендерах на будівництво інфраструктури. Китайські компанії розширюють свою присутність у сфері телекомунікацій. Це є можливість, але також і потенційне джерело конфлікту через суперництво зі США за лідерство в галузі нових цифрових технологій [28]. Нарешті, у 2015 р. почали набувати популярності проєкти, орієнтовані на відновлювані джерела енергії. Про такі проєкти було оголошено 15 компаніями, при цьому більша частина коштів була спрямована на сонячну енергетику (57%), сектор, в якому Китай посідає дуже потужні позиції, та гідроенергетику (29%). Найбільшим проєктом був проєкт Hydro Global Peru, компанії, створеної китайською корпорацією Three Gorges Corporation та португальською EDP Energias, яка отримала 30-річну концесію на будівництво гідроелектростанції Сан-Габан III. Цей проєкт вартістю 438 млн дол фінансувався Банком розвитку Китаю. Зацікавленість China Three Gorges у створенні гідроенергетичних компаній у регіоні також вплинула на Чилі, де у 2018 році вона придбала бразильську компанію Atiaia Energia. Таке придбання охопило проєкт компанії Rucalhue з будівництва гідроелектростанції з інвестиціями в 240 млн дол США, будівництво якої все ще не завершено. В галузі сонячної енергетики китайські компанії виграли кілька тендерів на будівництво сонячних парків, були й інші проєкти щодо створення дочірніх компаній. Jinko Solar, наприклад, є одним з основних постачальників фотоелектричних панелей у регіоні та має дочірні компанії у Бразилії, Чилі та Мексиці.

ВИСНОВКИ

У період 2005—2019 років Китай опинився на другій позиції після США в якості джерела транскордонних злиттів та поглинань з точки зору залучених ним обсягів фінансування, випереджаючи деяких інших інвесторів регіону, таких як Іспанія, Канада, Велика Британія та Франція. За період 2015—2019 років Китай виборов п'яту позицію серед прямих інвесторів за кількістю оголошень про НІП у регіоні, а вже у 2020 році — четверте місце. Перша фаза інвестиційної експансії Китаю у регіон, що тривала з початку століття до початку 2010 року, характеризувалася інвестиціями у видобуток вуглеводнів, видобуток металів, сільське господарство та рибальство. У 2010 році розпочався поступовий процес диверсифікації напрямів співпраці, коли китайські компанії почали інвестувати в електроенергетику, будівництво транспортної інфраструктури (здебільшого портів) та, меншою мірою, у виробництво, фінансовий сектор та інформаційно-комунікаційні технології. Таким чином, за останнє десятиліття інтереси китайських транснаціональних компаній у регіоні розширилися, а кількість секторів, які отримують інвестиції, збільшилася, і цю трансформацію можна спостерігати насамперед в оголошеннях про НІП. З іншого боку, в розрізі злиттів та поглинань галузева концентрація істотно не змінилася, оскільки такі операції зосереджені здебільшого на секторах, які перебувають у числі пріоритетних у стратегіях інтернаціоналізації уряду Китаю. На додаток до того факту, що дві форми інвестицій (злиття та поглинання та оголошення про НІП) мають різні траєкторії з точки зору кількості секторів, існують також відмінності з точки зору економічної діяльності, на якій вони зосереджені. У період з 2005 по 2020 рік на три сектори припадало 81% від капіталу, спрямованого на злиття та поглинання: електроенергетичні та газові компанії (генеруючі, розподільні та інтегровані компанії), нафтогазові та гірничодобувні. Серед оголошених проєктів на три сектори припадало лише 54% від загального обсягу угод: метали (64% заявленого обсягу в секторі припадало на видобуток, а решта на сталь), автомобілі та автотзапчастини, а також транспортування та зберігання. Відповідно, на металургійний сектор припадає приблизно однакова частка заяв про оголошені нові інвестиційні проєкти та угоди щодо злиття та поглинання. Найбільші інвестиції у видобуток металів та виробництво сталі в Латинській Америці та Карибському басейні були реалізовані за рахунок придбання існуючих підприємств, у багатьох випадках транснаціональних корпорацій. У другій половині 2010-х та у 2020 році видобувні галузі перестали знаходитись в числі пріоритетних. Таким чином, з 2015 р. акцент змістився на придбання компаній з постачання електроенергії, газу та води з акцентом на електроенергії та трьох країнах — Бразилії, Чилі та Перу. Слід акцентувати й на інвестиціях в транспортування та зберігання, фінансові послуги та виробництво, особливо основних хімікатів та агрохімікатів. Щодо металів, то в період з 2005 по 2020 роки китайські компанії оголосили про кілька великих проєктів у гірничодобувній галузі: з 41 проєкту на 10 видобувних підприємств припало 74% від загального обсягу інвестицій. Інші проєкти пов'язані з виробництвом металу, при цьому добувні проєкти (вартістю від 1 млрд дол США до

3 млрд дол США) переважно розташовані в Перу і включають дуже великі підприємства з видобутку мідної і залізної руди.

Інвестиції Китаю в сектор телекомунікацій та високих технологій, обсяги яких останніми роками збільшуються, відображають стратегію цифрової експансії країни та зростання глобального значення її цифрових компаній. Хоча китайські ПІІ в сектор цифрової економіки в регіоні обмежені, присутність китайських технологічних компаній як постачальників в Латинській Америці та Карибському басейні збільшилася саме завдяки контрактам у секторі цифрової інфраструктури в таких сферах, як 5G технології та підводні кабелі, а також у проєктах розумних міст.

Література:

1. Thompson E. Economic Commission for Latin America and the Caribbean. 2021. URL: <http://www.cepal.org/publicaciones/xml/0/21540/lcg2331.pdf>
2. Kravis I. Trade as a handmaiden of growth: similarities between the nineteenth and twentieth centuries. *The Economic Journal*. 1970. Vol. 80 (323). P. 850—872
3. Xuetong Y. The Rise of China and its Power Status. *Chinese Journal of International Politics*. 2006. Vol. 1. P. 5—33.
4. Leonard M. *China 3.0*. London: European Council on Foreign Relations, 2012. 144 p.
5. Nye J.S. *Understanding International Conflict: An Introduction to Theory and History*. [4th ed]. New York: Pearson Addison Wesley, 2003. 275 p.
6. Wacker G. China's Rise: The Return of Geopolitics? 2006. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/117698/2006_Chinas_Rise_E.pdf
7. Mearsheimer J. China's Unpeaceful Rise. *Current History*. 2006. Vol. 105 (690). P. 160—162.
8. Godement F., Kratz A. Explaining China's foreign policy reset. 2015. URL: https://ecfr.eu/publication/explaining_chinas_foreign_policy_reset3001/
9. Резнікова Н., Панченко В. Мінні поля міжнародної економічної політики: як країнам не втратити здатність до розвитку. Київ: Аграр Медіа Груп, 2022. 674 с.
10. Панченко В. Г., Резнікова Н. В., Іващенко О. А. Безпекові та інноваційні важелі економічної стратегії азійських країн: національні інструменти набуття конкурентних переваг в умовах глобальних трансформацій (на прикладі В'єтнаму та Індії). *Ефективна економіка*. 2021. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8918>
11. Резнікова Н. В., Зварич Р. Є., Іващенко О. А. Експансіоністські імперативи та детермінанти міжнародної економічної політики кнр. *Ефективна економіка*. 2019. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7286>
12. Reznikova N., Zvarych R., Ivashchenko O. Approaches to identifying the form of china's economic expansion in the context of global economy transnationalization: the commercial expansion case. *Ефективна економіка*. 2019. № 8. — URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7285>
13. Панченко В. Г., Резнікова Н. В., Іващенко О. А. Національні особливості реалізації політики економіч-

ного патріотизму: В'єтнам та Індія у фокусі дослідження інструментів державного стимулювання розвитку, зростання і досягнення безпеки. Ефективна економіка. 2021. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8829>

14. Резнікова Н. В. Економічна кон'юнктура розвинутих країн: навч. посіб. у 2-х ч. Київ: Аграр Медіа Груп, 2021. Ч. 1. 422 с.

15. Резнікова Н.В., Панченко В.Г., Іващенко О.А. Вплив кон'юнктури ринку рідкоземельних елементів на економічну та енергетичну безпеку держав: перспективи інституційного регулювання ресурсного протистояння й інноваційно-технологічного потенціалу конкурентоспроможної зеленої економіки. Ефективна економіка. 2021. № 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9068>

16. Резнікова Н. В., Іващенко О. А., Курбала Н. В. Тенденції розвитку малого і середнього бізнесу та його вплив на економічну кон'юнктуру і конкурентоспроможність розвинутих країн. Економіка та держава. 2020. № 10. С. 4—14.

17. Відякіна М. М., Резнікова Н. В. Детермінанти кризових потрясінь: макроекономічні виміри. Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки: у 3-х частинах. 2013. Вип. 33. Ч. II. С. 96—101.

18. Резнікова Н.В. Проблемы глобальной макроэкономической взаимозависимости. Modern Science — Modern veda. 2016. № 2. P.52—55.

19. Cintra M. A presença da China na América Latina no Século XXI — suas estratégias e o impacto dessa relação para países e setores específicos. 2013. URL: <https://cutt.ly/vLIMi3j>

20. Red ALC-CHINA. Monitor de la OFDI de China en AL y el Caribe. 2021. URL: <http://www.redalc-china.org/monitor/informacion-por-pais/busquedapor-pais/80-america-latina-y-el-caribe>.

21. Horn S., Reinhart C., Trebesch C. China's overseas lending. Journal of International Economics. 2021. Vol. 133. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0022199621001197>

22. Peters E.D. Monitor of Chinese OFDI in Latin America and the Caribbean 2021. 2021. URL: <https://dusselpeters.com/344.pdf>

23. Panchenko V., Reznikova N., Bulatova O. Regulatory Competition in the Digital Economy: New Forms of Protectionism. International Economic Policy. 2020. № 1—2 (32—33). P. 49—79.

24. Резнікова Н.В. Контрактні відносини в стратегіях інтеграції країн в глобальні ланцюги створення вартості. Економічний простір. 2018. № 137. С. 33—46.

25. Estado. Investimento chinês na América Latina e recorde. 2018. URL: <https://economia.estado.com.br/noticias/geral,investimento-chines-na-america-latina-e-recorde,70002258090>

26. Wheeler H., Klitgaard T. The Turnaround in Private and Public Financial Outflows from China. Liberty Street Economics. 2016. URL: <https://libertystreeteconomics.newyorkfed.org/2016/05/the-turnaround-in-private-and-public-financial-outflows-from-china/>

27. Резнікова Н. В., Панченко В. Г., Іващенко О. А. Вплив конкуренції інфраструктурних проєктів США та

КНР на глобальну економічну кон'юнктуру та економічну безпеку країн, що розвиваються: боргові, технологічні і фінансові важелі тиску на сталий розвиток. Економіка та держава. 2021. № 8. С. 10—16.

28. Панченко В. Г., Резнікова Н. В., Іващенко О. А. Розвиток industry 4.0 й цифрової економіки у фокусі глобального технологічного та інноваційного суперництва КНР і США. Економіка та держава. 2021. № 2. С. 4—10.

References:

1. Thompson, E. (2021), "Economic Commission for Latin America and the Caribbean", available at: <http://www.cepal.org/publicaciones/xml/0/21540/lcg-2331.pdf> (Accessed 11 Jul 2022).

2. Kravis, I. (1970), "Trade as a handmaiden of growth: similarities between the nineteenth and twentieth centuries", *The Economic Journal*, vol. 80 (323), pp. 850—872.

3. Xuetong, Y. (2006), "The Rise of China and its Power Status", *Chinese Journal of International Politics*, vol. 1, pp. 5—33.

4. Leonard, M. (2012), *China 3.0*. European Council on Foreign Relations, London, UK.

5. Nye, J.S. (2033), *Understanding International Conflict: An Introduction to Theory and History*, Pearson Addison Wesley, New York, US.

6. Wacker, G. (2006), "China's Rise: The Return of Geopolitics?", available at: https://www.files.ethz.ch/isn/117698/2006_Chinas_Rise_E.pdf (Accessed 11 Jul 2022).

7. Mearsheimer, J. (2006), "China's Unpeaceful Rise", *Current History*, vol. 105 (690), pp. 160—162.

8. Godement, F. and Kratz, A. (2015), "Explaining China's foreign policy reset", available at: https://ecfr.eu/publication/explaining_chinas_foreign_policy_reset3001/ (Accessed 11 Jul 2022).

9. Reznikova, N. and Panchenko, V. (2022), *Minni polya mizhnarodnoyi ekonomichnoyi polityky: yak krayinam ne vtratyt zdatnist' do rozvytku* [Minefields of international economic policy: how countries do not lose their ability to develop], Agrarian Media Group, Kyiv, Ukraine.

10. Panchenko, V., Reznikova, N. and Ivashchenko, O. (2021), "Security and innovation levers of the economic strategy in asian countries: national instruments for gaining competitive advantages in the context of global transformations of the world system (the case of vietnam and india)", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 5, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8918> (Accessed 11 Jul 2022).

11. Reznikova, N., Zvarych, R. and Ivashchenko, O. (2019), "The expansionist imperatives and determinants of the international economic policy of china", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 9, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7286> (Accessed 11 Jul 2022).

12. Reznikova N., Zvarych R. and Ivashchenko O. (2019), "Approaches to identifying the form of china's economic expansion in the context of global economy transnationalization: the commercial expansion case", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 8, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7285> (Accessed 11 Jul 2022).

13. Panchenko, V., Reznikova, N. and Ivashchenko, O. (2021), "National peculiarities in implementing the policy of economic patriotism: vietnam and india in focus of study of the instruments for government stimulation of development, growth and security", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 4, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8829> (Accessed 11 Jul 2022).

14. Reznikova, N. (2021), *Ekonomichna kon'iunktura rozvynenykh krain* [Economic situation of developed countries], Agrarian Media Group, Kyiv, Ukraine.

15. Reznikova, N., Panchenko, V. and Ivashchenko, O. (2021), "Impact of the rare earths market on the economic and energy security of states: prospects for the institutional regulation of resource confrontation and the innovative and technological potential of a competitive green economy", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 7, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9068> (Accessed 11 Jul 2022).

16. Reznikova, N., Ivashchenko, O. and Kurbala, N. (2020), "Tendencies in the development performance of small and medium-sized businesses and their impact on the economic conjuncture and competitiveness of developed countries", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 10, pp. 4—14.

17. Vidyakina, M. and Reznikova, N. (2013), "Determinants of crisis shocks: macroeconomic dimensions", *Zbirnyk naukovykh prats' Cherkas'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Serii: Ekonomichni nauky: u 3-kh chastynakh*, vol. 33, ch. II, pp. 96—101.

18. Reznikova, N. (2016), "Challenges of global macroeconomic interdependence", *Modern Science — Modern veda*, vol. 2, pp. 52—55.

19. Cintra, M. (2013), "A presenca da China na America Latina no Seculo XXI — suas estrategias e o impacto dessa relacao para paises e setores especificos", available at: <https://cutt.ly/vLIMi3j> (Accessed 11 Jul 2022).

20. Red ALC-CHINA (2021), "Monitor de la OFDI de China en AL y el Caribe", available at: <http://www.redalc-china.org/monitor/informacion-por-pais/busquedapor-pais/80-america-latina-y-el-caribe> (Accessed 11 Jul 2022).

21. Horn, S., Reinhart, C. and Trebesch, C. (2021), "China's overseas lending", *Journal of International Economics*, [Online], vol. 133, available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0022-199621001197> (Accessed 11 Jul 2022).

22. Peters, E.D. (2021), "Monitor of Chinese OFDI in Latin America and t,he Caribbean 2021", available at: <https://dusselpeters.com/344.pdf> (Accessed 11 Jul 2022).

23. Panchenko, V., Reznikova, N. and Bulatova, O. (2020), "Regulatory Competition in the Digital Economy: New Forms of Protectionism", *International Economic Policy*, vol. 1—2 (32—33), pp. 49—79.

24. Reznikova, N. (2018), "Contractual relations in the strategies of integration of countries into global value chains", *Ekonomichnyy prostir*, vol. 137, pp. 33—46.

25. Estadoo (2018), "Investimento chines na America Latina e recorde", available at: <https://economia.estadoo.com.br/noticias/geral,investimento-chines-na-america-latina-e-recorde,70002258090> (Accessed 11 Jul 2022).

26. Wheeler, H. and Klitgaard, T. (2016), "The Turnaround in Private and Public Financial Outflows from China", *Liberty Street Economics*, [Online], available at: <https://libertystreeteconomics.newyorkfed.org/2016/05/the-turnaround-in-private-and-public-financial-outflows-from-china/> (Accessed 11 Jul 2022).

27. Reznikova, N., Panchenko, V. and Ivashchenko, O. (2021), "Influence of competition between infrastructure projects of the united states and china on the global economic environment and economic security of developing countries: debt, technological and financial levers of pressure on sustainable development", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 8, pp. 10—16.

28. Panchenko, V., Reznikova, N. and Ivashchenko, O. (2021), "The development of industry 4.0 and digital economy in focus of the china-united states global technological and innovation rivalry", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 2, pp. 4—10.

Стаття надійшла до редакції 11.07.2022 р.

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

УДК 331.5.024.5

І. О. Штундер,
д. е. н., доцент кафедри економічної теорії та конкурентної політики,
Державний торговельно-економічний університет, м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0001-7778-3072

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.13—14.15

ІННОВАЦІЙНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЕФЕКТИВНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ

I. Shtunder,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economic
Theory and Competition Policy, State University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine

INNOVATIVE PRINCIPLES OF EFFECTIVE EMPLOYMENT DEVELOPMENT

Досліджено процеси підвищення ефективності сфери зайнятості та національної економіки загалом на основі технологічного оновлення виробництва, стимулювання запровадження інновацій в усіх сферах життєдіяльності, спрямованих на забезпечення зростання конкурентоспроможності національної робочої сили та, як наслідок, виготовленої продукції. Обґрунтовано, що втілення цих завдань пов'язане зі ступенем готовності економіки та суспільства до фундаментальних змін соціально-економічних відносин. Виявлено, що такі процеси зумовлюють необхідність системних змін у сфері зайнятості населення, що спрямовані на підвищення конкурентоспроможності робочої сили. Доведено, що трансформаційні перетворення у сфері зайнятості населення призводять до посилення ролі творчих компонентів у змісті та характері праці, що визначають особливості розвитку сфери соціально-трудова відносин, сприяючи формуванню ефективної зайнятості.

The processes of increasing the efficiency of the employment sphere and the national economy in general on the basis of technological renewal of production, stimulating the introduction of innovations in all spheres of life, aimed at ensuring the growth of the competitiveness of the national workforce and, as a result, manufactured products, are considered. It is substantiated that the implementation of these tasks is related to the degree of readiness of the economy and society for transformational and modernizing changes in socio-economic relations. It was found that this, in turn, necessitates systemic changes in the employment sector aimed at increasing the competitiveness of the workforce. It is proven that transformational changes in the sphere of employment of the population lead to the strengthening of the role of creative components in the content and nature of work, which determines the peculiarities of the development of the sphere of social and labor relations, contributing to the formation of effective employment. It has been studied that innovative factors are important for ensuring effective employment, which directly affect the strengthening of innovativeness of the economy as a whole. It is substantiated that the use of new technologies, establishment of cooperation between educational institutions and production are important parameters of effective employment. It has been investigated that without the proper quality of education, the system of personnel retraining, and high-quality management, the transition of the economy to innovative foundations is impossible. It was revealed that the prerequisites for the development of effective employment are the transformation of subjects, means and results of work into more intellectual and information-intensive ones, which will contribute to the growth of labor productivity and give the employee the opportunity to generate new ideas in the work process, will contribute to the development of the employee and the transformation of creative activity and

innovation into the main factor of progress. It has been proven that the socialization of capital and its reproduction, the formation of innovative behavior, ensures the dynamism of the economic environment and causes the emergence of labor practices on an innovative basis.

Ключові слова: інновації, інноваційний розвиток, конкурентоспроможність, зайнятість, ефективна зайнятість.

Key words: innovations, innovative development, competitiveness, employment, effective employment.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сфера зайнятості в сучасних умовах перебуває у трансформаційних процесах на основі технологічного оновлення засобів праці, предметів праці, знань, компетентностей робочої сили на інноваційній основі. Інновації спрямовані на забезпечення зростання конкурентоспроможності національної робочої сили, створення товарів та послуг високої якості. Важливим питанням є готовність робочої сили та роботодавців до інноваційних зрушень, які сприятимуть системним змінам у сфері зайнятості населення в цілому. Творчий розвиток, зміни у змісті та характері праці формують новий тип працівника, орієнтованого на швидку адаптацію до змінюваних умов, гнучкі форми зайнятості, здатність генерувати нові ідеї та впроваджувати їх у господарську практику. Формування ефективної зайнятості на інноваційній основі гальмується кризою в національній інноваційній системі, пандемію Covid-19 та через російсько-українську війну.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню проблем зайнятості населення в умовах інноваційного розвитку та переходу до економіки знань присвячені праці таких вітчизняних учених, як О. Грішнова, А. Колот, Е. Лібанова, Л. Лісогор, В. Онікієнко, І. Петрова, А. Чухно. Але необхідність дослідження концептуальних підходів до проблеми формування ефективної зайнятості на інноваційній основі в умовах скорочення витрат на розвиток персоналу, зростання масштабів безробіття, структурних диспропорцій на ринку праці та визначення напрямів інноватизації зайнятості впевнює в необхідності подальшої розробки даної теми.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є виявлення інноваційних важелів формування ефективної зайнятості та обґрунтування параметрів інноватизації зайнятості населення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Інноваційний розвиток країни з точки зору основних факторів, що його визначають, в широкому значенні можуть бути систематизовані за такими напрямками — рушійні сили інновацій, здатність до генерування нових ідей, розвиток підприємництва та економічна свобода

на свобода, можливості впровадження інновацій, "інтелектуальна власність (рис. 1).

В Україні існує національна інноваційна система, але в основному вона не має сучасних ефективних механізмів реалізації в контексті її організації та впливу на ефективну зайнятість. Тому в більшості випадків вітчизняні підприємства не можуть системно доєднуватися до глобального інноваційного розвитку та інноваційної системи, яка існує у розвинутих країнах світу, не можуть успішно конкурувати на зовнішніх ринках. До основних проблемам, що гальмують інноваційний розвиток в Україні, можна віднести наступні: недостатність фінансування, що пов'язано з нестачею коштів суб'єктів господарювання і держави для здійснення інвестицій з метою реалізації інноваційних проектів та відсутністю прямого стимулювання до здійснення інноваційної діяльності; відсутність ефективної структури та методів використання інноваційного потенціалу промислових підприємств; відсутність єдиного підходу до оцінки інноваційного потенціалу та інноваційної активності підприємств; недосконалість законодавства та невизначеність правових інструментів залучення недержавних інвестицій з метою розвитку економіки; нерозвиненість інноваційної інфраструктури та недосконалість механізмів комерціалізації результатів наукових досліджень та розробок; невизначеність пріоритетів розвитку базових галузей економіки; відсутність науково-технічної підтримки. Серед проблем, що обумовлюють низьку ефективність інноваційних процесів, необхідно виділити проблему вибору тематики прикладних досліджень. Досвід роботи вітчизняних підприємств за тривалий період часу свідчить, що більшість розгорнутих тем науково-дослідних робіт не були завершені, а їх результати не були впроваджені та належним чином використані. Очевидно, що це є однією з причин, недостатньої уваги керівників підприємств до глибоких наукових досліджень як обов'язкового елемента виробничої діяль-

Рис. 1. Ключові фактори інноваційного розвитку країни

Джерело: розроблено автором на основі [2; 5].

Таблиця 1. Витрати на виконання наукових досліджень і розробок за видами робіт в Україні (2010–2020 рр.)

	Витрати на виконання наукових досліджень і розробок, всього, грн	У тому числі на виконання						Частка витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВВП, %
		Фундаментальних наукових досліджень		Прикладних наукових досліджень		Науково-технічних (експериментальних) розробок		
		млн грн	у відсотках до загального обсягу витрат	млн грн	у відсотках до загального обсягу витрат	млн грн	у відсотках до загального обсягу витрат	
2010	8107,1	2175,0	26,8	1589,4	19,6	4342,7	53,6	0,75
2011	8513,4	2200,8	25,9	1813,9	21,3	4498,7	52,8	0,65
2012	9419,9	2200,8	27,8	2023,2	21,5	4781,4	50,7	0,67
2013	10248,5	2698,2	26,3	2061,4	20,1	5488,9	53,6	0,70
2014	9487,5	2452,0	25,9	1882,7	19,8	5152,8	54,3	0,60
2015	11003,6	2460,2	22,4	1960,6	17,8	6582,8	59,8	0,55
2016	11530,7	2225,7	19,3	2561,2	22,2	6743,8	58,5	0,48
2017	13379,3	2924,5	21,9	3163,2	23,6	7291,6	54,5	0,45
2018	16773,7	3756,5	22,4	3568,3	21,3	9448,9	56,3	0,47
2019	17254,6	3740,4	21,7	3635,7	21,1	9878,5	57,2	0,43
2020	17022,4	4259,0	25,0	3971,4	23,3	8792,1	51,7	0,41

Джерело: [1].

ності. Витрати на виконання наукових досліджень і розробок за видами робіт в Україні представлені у табл. 1.

Крім того, здійснення прикладних наукових досліджень пов'язане з високими ризиками та невизначеністю, а отже і можливістю неотримання доходів у майбутньому. Інноваційний розвиток в будь-якій сфері потребує відповідної інституційної структури, що сприяла б його інтенсифікації та просуванню. Для України досягнення переваг інноваційної економіки залежить від ефективності реалізації інноваційної політики, що полягає в дієвому державному стимулюванні прогресивної структурної перебудови економіки та реформуванні сфер освіти, науки, інноваційної діяльності на основі наявного науково-технічного потенціалу та з урахуванням світових тенденцій науково-технологічного розвитку. Таким чином, щоб бути повноправними учасниками на міжнародному ринку потрібна політика кардинального оновлення інноваційного середовища держави, яка здатна на базі фундаментальних наукових знань масово виробляти принципово нові товари та послуги за допомогою ресурсозбірляючих технологій. При цьому інноваційна політика має бути спрямованою на гармонійне поєднання внутрішніх та зовнішніх інвестицій та забезпечення умов реалізації інновацій.

Трансформаційні зміни у сфері зайнятості населення призводять до посилення ролі творчих компонентів у змісті та характері праці, що визначає особливості розвитку сфери соціально-трудова відносин, сприяючи підвищенню ефективності зайнятості. В результаті трансформаційних перетворень у сфері зайнятості суттєво змінюються її форми та види. Наслідки цих змін можуть мати як позитивний, так і негативний вплив на розвиток людського потенціалу залежно від ефективності структурних форм, ступеню впливу інноваційних складових суспільного прогресу. У зв'язку з цим актуальним є виявлення інноваційних факторів забезпечення ефективної зайнятості в умовах інноваційних змін.

Інноваційний розвиток посилює значення високо-технологічних та інформаційних послуг, відбуваються структурні зміни у національному виробництві в цілому. Зростання масштабів і прискорення темпів запровадження нових технологій у світовому економічному просторі суттєво впливає не тільки на структуру національної економіки, а й на національну структуру зайнятості населення. Зростання впливу транснаціональних корпорацій, що використовують можливості глобалізації, проявляється через отримання конкурентних переваг від посилення спеціалізації виробництва, поглиблення поділу праці, збільшення можливостей ресурсного потенціалу окремих країн. Інноваційний розвиток забезпечив можливості для залучення до міжнародного поділу праці територіально-віддалених один від одного учасників, які спеціалізуються на виконанні функцій та операцій на основі використання сучасних технологій. Країни, що спеціалізуються на використанні конкурентних переваг ресурсного, а не інноваційного типу, знаходяться на нижчих щаблях світового рейтингу конкурентоспроможності. Тому можливості нарощення конкурентного потенціалу країн залежать від ефективності переходу від сировинної моделі економіки до інноваційної. Вона ґрунтується на знаннях, освіті, покращенні якості інтелектуального потенціалу, формуванні нових компетентностей працівника, здатності генерувати нові ідеї у відповідності із запитамі роботодавця. Поступова переорієнтація розвинених економік на використання наукоємних та інтелектуальномістких технологій потребує залучення більш освіченої, конкурентоспроможної робочої сили, що здатна сприймати та освоювати нові знання та уміння, формувати сучасні навички. Саме перехід від індустріальних до інформаційних технологій визначають специфіку змін у сфері зайнятості населення, що призводить до формування нових секторальних пропорцій у зайнятості, розширення сфери прикладання висококваліфікованої, інтелек-

туальної праці. Це, у свою чергу, посилює значення інноваційних факторів формування ефективної зайнятості населення для забезпечення більш ефективного використання людського капіталу.

Дослідження рейтингу конкурентоспроможності країн свідчить, що в сучасних умовах посилюється значення використання не тільки базових компонентів конкурентоспроможності (інституцій, інфраструктури, макроекономічного середовища, стану здоров'я і початкової освіти), чинників ефективності (стану вищої освіти та професійної підготовки, розвитку товарних ринків, ефективності ринку праці, розвиненості фінансових ринків, ефекту масштабу ринків, технологічної готовності), але і долучення чинників інноваційної активності, пов'язаних з розвитком бізнес-середовища, поширенням інновацій в усіх сферах життєдіяльності [4].

Реалізація базових чинників забезпечення конкурентоспроможності країни передбачає можливості забезпечення макроекономічної стабільності, розвитку інфраструктури, покращення якості життя населення. Разом з тим, суттєво на можливості інноваційного розвитку країни впливають демографічні чинники (народжуваність, очікувана тривалість життя населення), стан здоров'я населення (смертність населення працездатного віку; поширення різного роду захворювань серед працездатних осіб). В умовах погіршення демографічного потенціалу саме покращення стану здоров'я населення, ведення здорового способу життя та дієвості державної політики охорони здоров'я є необхідною передумовою підвищення рівня його економічної активності, здатності до генерування нових ідей, впровадження та використання інноваційних технологій. Також суттєво впливають на посилення інноваційних тенденцій розвитку чинники, пов'язані з функціонуванням системи вищої освіти та професійної підготовки на всіх рівнях, розвинутістю ринку праці, сфери зайнятості населення, забезпеченням технологічної готовності суспільства сприймати та генерувати інновації.

Важливими для забезпечення ефективної зайнятості виступають інноваційні фактори, які безпосередньо впливають на посилення інноваційного спрямування економіки в цілому. Мова йде про використання сучасних технологій у виробничих процесах, рівень освоєння технологій підприємствами, налагодження співпраці між навчальними закладами та виробництвом. Проте, без належної якості системи освіти, розвитку системи підготовки кадрів, покращення якості менеджменту неможливий перехід економіки на інноваційні рейки. Зарубіжний досвід свідчить, що розвиток сучасних економік все більшою мірою визначається впливом інноваційних чинників. Серед них — можливості підвищення інноваційної активності компаній, налагодження співробітництва між наукою і бізнесом, поліпшення якості освіти, стимулювання розвитку системи підготовки кадрів, покращення менеджменту. Водночас слід зазначити, що трансформаційні зрушення в структурі виробництва зумовлюють формування принципово нової моделі зайнятості, на інноваційній основі, яка характеризується зміною змісту та характеру праці, змісту соціально-трудових відносин в цілому, типів та форм зайнятості. Поступова технологізація суспільного виробництва на основі використання інноваційних техно-

логій сприяє створенню робочих місць нової якості, зростанню попиту на кваліфікованих фахівців-універсалів, здатних до підприємницької та управлінської діяльності.

Важливими передумовами розвитку ефективної зайнятості на інноваційній основі є трансформація предметів, засобів і результатів праці у напрямку інтелектуалізації та інформатизації, що забезпечують зростання продуктивності праці та дають можливість генерувати інновації у процесі праці, дають можливість розвиватися суб'єктам праці та перетворювати творчу діяльність і новаторство у головний чинник прогресу, забезпечувати соціалізацію власності та капіталу, що стимулює інноваційну поведінку працівника, зміщення акцентів до відтворення інтелектуального капіталу, формування нового типу суспільного споживання та способу життя, забезпечує динамічність економічного середовища, зумовлює появу нових трудових практик.

Макроекономічна нестабільність, реалії сучасної економічної ситуації в Україні обумовлюють недостатньо ефективне використання в Україні інноваційного потенціалу. Значно посилюються ризики, пов'язані з неефективною реструктуризацією економіки, невисокою ефективністю національної інноваційної системи, обмеженими можливостями фінансування науки та інфраструктури інноваційного розвитку. Ринок науково-технічної продукції поступово звужується внаслідок скорочення попиту на інноваційні розробки через низьку платоспроможність вітчизняних споживачів.

Згідно з результатами обстеження інноваційної діяльності промислових підприємств, основним напрямом інноваційної діяльності та інноваційних витрат для виробників послуг з технологічними інноваціями було придбання машин, обладнання та програмного забезпечення, а також організація тренінгів та навчальної підготовки для інноваційної діяльності. Так, у 2020 році інноваційною діяльністю займалося 17,3% із загальної кількості промислових підприємств із середньою кількістю підприємств 50 осіб і більше. При цьому інновації впроваджували 87,7% підприємств, які займалися інноваційною діяльністю, з них впроваджували інноваційні види продукції — 57,3%, нові технологічні процеси — 55,3% [1].

Готовність до освоєння і поширення інновацій з боку держави та суспільства також є одним з найважливіших компонентів процесу реалізації інноваційних перспектив розвитку суспільства. При цьому не лише особистісні якості людини — креативність, творчий підхід до вирішення завдань, новаторство — забезпечують готовність до сприйняття інновацій. Сприйняття інновацій може бути характерна кожній людині суб'єктивно, однак готовність до участі в інноваційній діяльності залежить від об'єктивних чинників, пов'язаних з наявністю розвиненого інноваційного середовища, мотивацією до участі в інноваційній діяльності. Можливості формування та реалізації інноваційного потенціалу суспільства залежать від формування значної кількості працівників здатних системно та інноваційно мислити, швидко знаходити потрібну інформацію, приймати адекватні рішення, створювати принципово нові ідеї в різних галузях знань. Сприйняття інновацій та формування інноваційного мислення формуються в ранньому віці людини, тоді як професійна зорієнтованість на інноваційну діяльність,

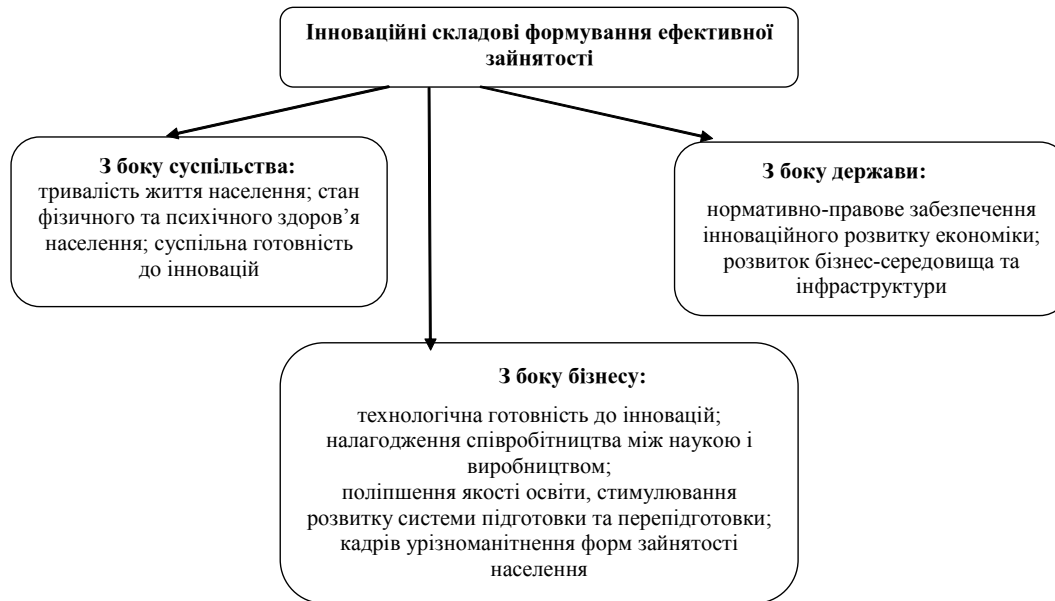

Рис. 2. Складові процесу інноватизації зайнятості

Джерело: розроблено автором.

рівень сформованості інноваційної поведінки набуваються в процесі освіти та подальшої професійної діяльності.

Ступінь готовності до сприйняття інновацій залежить, передусім, від усвідомлення ролі інноваційних технологій у суспільному виробництві, наявності знань, навичок та умінь, спрямованих на створення та поширення інновацій, а також здатності творчо підходити до вирішення завдань.

Проте, серед найбільш серйозних викликів реалізації ефективної зайнятості на інноваційній основі необхідно зазначити недостатньо високий ступінь готовності населення до генерування та сприйняття інновацій. Так, за даними експертів, менше половини населення країни вважає інноваційну культуру властивою українським громадянам (44,4%), відзначає творче ставлення до роботи — 45,3%, зацікавленість у змістовній роботі з елементами творчості, готовність впроваджувати інновації — 47,3% [2]. Це свідчить про існування значних ризиків реалізації інноваційного сценарію розвитку в Україні, пов'язаних зі звуженням можливостей розвитку ефективної зайнятості на інноваційній основі (рис. 2).

Можливості розвитку ефективної зайнятості навіть у високотехнологічних секторах економіки можуть звужуватися за умов збереження значної частки рутинних, жорстко уніфікованих операцій.

Для попередніх етапів суспільного розвитку було характерним створення умов для механізації механістичних операцій, що систематично повторювалися, тоді як сучасний етап розвитку спрямований на забезпечення механізації рутинних розумових операцій. Відповідно, не тільки освітньо-професійний склад зайнятого населення, але й характер праці (монотонність/не монотонність, креативність/жорстко регламентоване виконання операцій) виступають важливими передумовами реалізації інноваційних чинників формування ефективної зайнятості населення. Суттєвим чином на розвиток ефективної зайнятості також впливають інституційні

чинники, пов'язані з розвиненістю нормативно-правового забезпечення інноваційного розвитку економіки, розвитком інфраструктури, стимулюванням підвищення інноваційної активності бізнесу з боку держави. Інноваційні зміни передбачають забезпечення структурної перебудови економіки на основі збалансованого розвитку всіх складових інноваційного середовища (високотехнологічних секторів економіки) та інших секторів, що створюють умови для їх стабільного розвитку. Це обумовлює необхідність забезпечення умов для реалізації інноваційних чинників розвитку сфери зайнятості на основі поширення безперервної освіти протягом всього життя, стимулювання роботодавців і працівників до систематичного підвищення кваліфікації, збалансування розвитку ринку праці та ринку освітніх послуг з метою сприяння ефективній зайнятості населення.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Інноваційний тип економіки передбачає постійне впровадження нової техніки, технології, організації виробництва, що дає змогу здобувати переваги над конкурентами. Такий тип економіки характеризується високим інтелектом нації, органічним поєднанням науки, техніки, виробництва, управління, які ґрунтуються на інноваційній моделі розвитку та високій методологічній, теоретичній та практичній спрямованості системи освіти. Саме вона є важливим джерелом зростання суспільної продуктивності праці, формує у робочій силі прагнення до винахідництва, генерування нових ідей, нововведень в усіх сферах життя. Тому питання ефективної зайнятості та інноваційного розвитку економіки знаходяться у тісному діалектичному взаємозв'язку. Реалізація концепції ефективної зайнятості, на нашу думку, має в повній мірі відповідати як загальносвітовим тенденціям соціально-економічного розвитку так і потребам суспільства. Інноваційна активність на макрорівні передбачає як створення та освоєння якісно нових засобів та предметів праці, так і вдосконалення змісту та характе-

ру праці, впровадження нових форм її організації, управління виробництвом, впровадження нових форм і систем заробітної плати робочої сили тощо. Адаптованість сучасної робочої сили до наукоємного, диференційованого, гнучкого виробництва, до нових вимог ринку впливає на ступінь її конкурентоспроможності в глобалізованому сучасному економічному середовищі. В питаннях формування якісної робочої сили вагоме значення мають як інститут освіти, так і інститут соціального партнерства, які покликані в комплексі розвивати робочу силу згідно вимог часу. У зв'язку з цим, перспективами для подальших досліджень вважаємо поглиблення питання про участь держави та спеціальних державних та недержавних інституцій у підготовці фахівців потрібної якості та кількості через постійний моніторинг ситуації на ринку праці та ринку освітніх послуг, підняття престижності робітничих професій, оптимізація оплати праці в окремих галузях та регіонах. Вимагає подальших досліджень і питання взаємодії держави, найманого працівника та роботодавця в питаннях урізноманітнення форм та методів стимулювання та розвитку робочої сили в умовах одночасного спаду ділової активності та інноваційної спрямованості економіки. Важливим у цьому напрямку є також дослідження і розробка дієвих механізмів ефективного функціонування інституціональної інфраструктури інноваційного розвитку економіки України. Формування ефективної зайнятості на інноваційній основі сприятиме більш раціональному використанню людського капіталу в умовах економічних перетворень.

Література:

1. Державний комітет статистики України https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ni.htm
2. Інноваційна діяльність в Україні у 2019 році: науково-аналітична доповідь / Т.В. Писаренко, Т.К. Кваша, Рожкова Л.В., Коваленко О.В. Київ: УкрІНТЕІ, 2020. 45 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/innovatsii-transfertehnologiy/2020/08/za-2019-1-1.pdf>
3. Колот А. М., Герасименко О.О. Соціально-трудоий розвиток в ХХІ столітті: до природи глобальних змін, нових можливостей, обмежень і викликів. Демографія та соціальна економіка. 2019. № 1. С. 97—125.
4. Лібанова Е.М. Людський розвиток в Україні. Інноваційні види зайнятості та перспективи їх розвитку. Київ: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2016. 328 с.
5. Петрова І. Ринок інноваційної праці: тенденції формування в Україні. Україна: аспекти праці. 2018. № 5. С. 3—7.
6. Туленков М. В. Ринок праці та зайнятість населення: проблеми теорії та виклики практики. Київ: ІПК ДСЗУ, 2020. 363 с.

References.

1. State Statistics Committee of Ukraine (2022), available at: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ni.htm (Accessed 12.07.2022).
2. Ministry of Education and Science of Ukraine (2020), "Innovative activity in Ukraine", available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/innovatsii-transfertehnologiy/2020/08/za-2019-1-1.pdf> (Accessed 12.07.2022).

3. Kolot, A.M. and Gerasimenko, O.O. (2019), "Social and labor development in the 21st century: to the nature of global changes, new opportunities, limitations and challenges", Demography and social economy, vol. 1, pp. 97—125.

4. Libanova, E.M. (2016), Lyuds'kyj rozvytok v Ukraini. Innovatsijni vydy zajnyatosti ta perspektyvy ikh rozvytku [Human development in Ukraine. Innovative types of employment and prospects for their development], Institute of Demography and Social Research named after M.V. Ptuha of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

5. Petrova, I. (2018), "Innovative labor market: trends of formation in Ukraine", Ukraine: aspects of work, vol. 5, pp. 3—7.

6. Tulenkov, M. V. (2020), Rynok pratsi ta zajnyatist' naselennya: problemy teorii ta vyklyky praktyky [Labor market and population employment: problems of theory and challenges of practice], ІПК ДСЗУ, Kyiv, Ukraine. *Стаття надійшла до редакції 14.07.2022 р.*

АГРОСВІТ
www.agrosvit.info
Передплатний індекс: 23847

АГРОСВІТ
Науково-практичний журнал

ISSN 2384-0792
#772384 619201

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

УДК 316.776.3: 005.4

О. В. Бабіна,
к. е. н., доцент кафедри менеджменту та онтопсихології, в.о. ректора,
Приватний вищий навчальний заклад "Інститут психології і підприємництва", м. Київ,
ORCID ID: 0000-0001-5996-1584

М. В. Іоффе,
доцент кафедри менеджменту та онтопсихології,
Приватний вищий навчальний заклад "Інститут психології і підприємництва", м. Київ,
ORCID ID: 0000-0001-5755-8329

І. Б. Хоменко,
к. е. н., доцент кафедри менеджменту та онтопсихології,
Приватний вищий навчальний заклад "Інститут психології і підприємництва", м. Київ,
ORCID ID: 0000-0003-0265-078X

А. Ю. Якимчук,
д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту та онтопсихології,
Приватний вищий навчальний заклад "Інститут психології і підприємництва", м. Київ,
ORCID ID: 0000-0002-5038-5215

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.13—14.21

КОМУНІКАЦІЇ В БІЗНЕСІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ УКРАЇНИ

O. Babina,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management and Ontopsychology,
Private Higher Educational Institution "Institute of Psychology and Entrepreneurship", Kyiv, Ukraine

M. Ioffe,
Associate Professor of the Department of Management and Ontopsychology, Private Higher
Educational Institution "Institute of Psychology and Entrepreneurship", Kyiv, Ukraine

I. Khomenko,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management and Ontopsychology,
Private Higher Educational Institution "Institute of Psychology and Entrepreneurship", Kyiv, Ukraine

A. Yakymchuk,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Management and Ontopsychology,
Private Higher Educational Institution "Institute of Psychology and Entrepreneurship", Kyiv, Ukraine

COMMUNICATIONS IN BUSINESS IN MODERN MARTIAL LAW IN UKRAINE

В сучасних умовах воєнного стану підтримання роботи українських бізнес-компаній набуває усе більшої актуальності, зважаючи на необхідність наповнювати бюджет, функціонування економіки, подолання економічних, соціальних, інформаційних, технічних, політичних викликів. Війна позбавляє бізнес можливості своєчасно виконати замовлення, або доставити готовий продукт, або не дати фінансової можливості виконати будь-які інші зобов'язання. Все це вимагає побудови принципово нової комунікації у бізнесі. Саме комунікація в сучасному бізнесі охоплює всі галузі соціальної дійсності і організовує суспільні відносини. На початку XXI століття відмічено інтенсивний розвиток комунікаційних технологій, що істотно полегшило виробництво і розповсюдження важливої інформації для бізнесу і призвело до формування глобального бізнесового інформаційного простору, до якого залучено управлінську, політичну, економічну діяльність. В умовах воєнного стану більшість бізнес-компаній почали впроваджувати хмарні і дистанційні технології, що довели свою ефективність і дозволяють їм успішно працювати і от-

римувати прибуток. Сучасні засоби масової комунікації, є потужним і впливовим інструментом. Саме тому фахівці різних областей знання — економісти, управлінці, маркетологи, юристи, все більше розуміють важливість комунікацій і компанії все більше витрачають коштів на масовий інформаційний вплив. Ефективними інструментами бізнес-комунікації для України в сучасних умовах є VR тренажери, комунікаційні стратегії, хмарні сервіси, імерсивні технології, клієнтська аналітика, e-learning, рітейл, модульні програми, тощо. Особливо у період війни не можна нехтувати новими тенденціями онлайн-простору та технологіями, потрібно звертати увагу на відеоконтент, перевіряти інформацію, залучати нові інструменти, випробовувати нестандартні підходи до кампаній, наприклад фіджитал. Всі ці інструменти підвищують показник довіри до компанії, покращують її репутацію. У деяких сферах бізнесу при застосуванні "хмарних" сервісів потрібно враховувати спеціальне регулювання, яке передбачає застосування особливих засобів і технологій захисту інформації або обмежувати зберігання інформації за межами України.

In the current state of martial law, maintaining the work of Ukrainian business companies is becoming increasingly important, given the need to fill the budget, the functioning of the economy, overcoming economic, social, informational, technical, political challenges. The war deprives the business of the opportunity to fulfill orders on time, or to deliver the finished product, or not to give the financial opportunity to fulfill any other obligations. All this requires the construction of a fundamentally new communication in business. It is communication in modern business that covers all areas of social reality and organizes social relations. At the beginning of the XXI century there was an intensive development of communication technologies, which significantly facilitated the production and dissemination of important information for business and led to the formation of a global business information space, which involves management, political, economic activities. Under martial law, most business companies have begun to implement cloud and remote technologies that have proven their effectiveness and allow them to operate successfully and make a profit. Modern mass media are a powerful and influential tool. That is why experts in various fields of knowledge — economists, managers, marketers, lawyers, increasingly understand the importance of communications and companies are increasingly spending money on the media. Effective tools of business communication for Ukraine in modern conditions are VR simulators, communication strategies, cloud services, immersive technologies, customer analytics, e-learning, retail, modular programs, etc. Especially during the war, could be not ignored the new trends in online space and technology, it is need to pay attention to video content, check information, attract new tools, try non-standard approaches to campaigns, such as digital. All these tools increase the level of trust in the company, improve its reputation. In some areas of business, the use of "cloud" services must take into account special regulations, which provide for the use of special tools and technologies for information protection or limit the storage of information outside Ukraine.

Ключові слова: бізнес-компанії, бізнес-комунікації, комунікаційні інструменти, комунікаційна стратегія, війна.

Key words: business companies, business communications, communication tools, communication strategy, war.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Взаємозв'язку у реалізації усіх функцій менеджменту можна досягти за умови чіткості процесу прийняття управлінських рішень. Основою у прийнятті рішень є комунікація й інформація, які забезпечують ефективність управлінської діяльності. В тих організаціях, які володіють різними видами ресурсів, де присутній розподіл праці, виконавці і менеджери оперують різними за обсягами масивами інформації. Тому для забезпечення ефективної роботи всієї системи бізнесу необхідний ефективний обмін інформацією всередині організації. Будь-яка бізнес-організація працює в середовищі, яке характери-

зується мінливістю, нестійкістю, а іноді і нестабільністю. Через це для адаптації організації необхідний значний масив інформації, адже чим інтенсивнішим є обмін інформаційними потоками організації та зовнішнього середовища, тим більше шансів у організації проявити гнучкість та пристосовуваність до умов, що варіюють. Сучасні умови військової агресії Росії значно ускладнили функціонування будь-якої організації та будь-якого виду бізнесу в Україні. Воєнний стан змусив значну кількість підприємств релокувати свій бізнес на більш безпечні території Західної України. Все це вимагає пошуку більш ефективних систем комунікації у сучасному бізнесі.

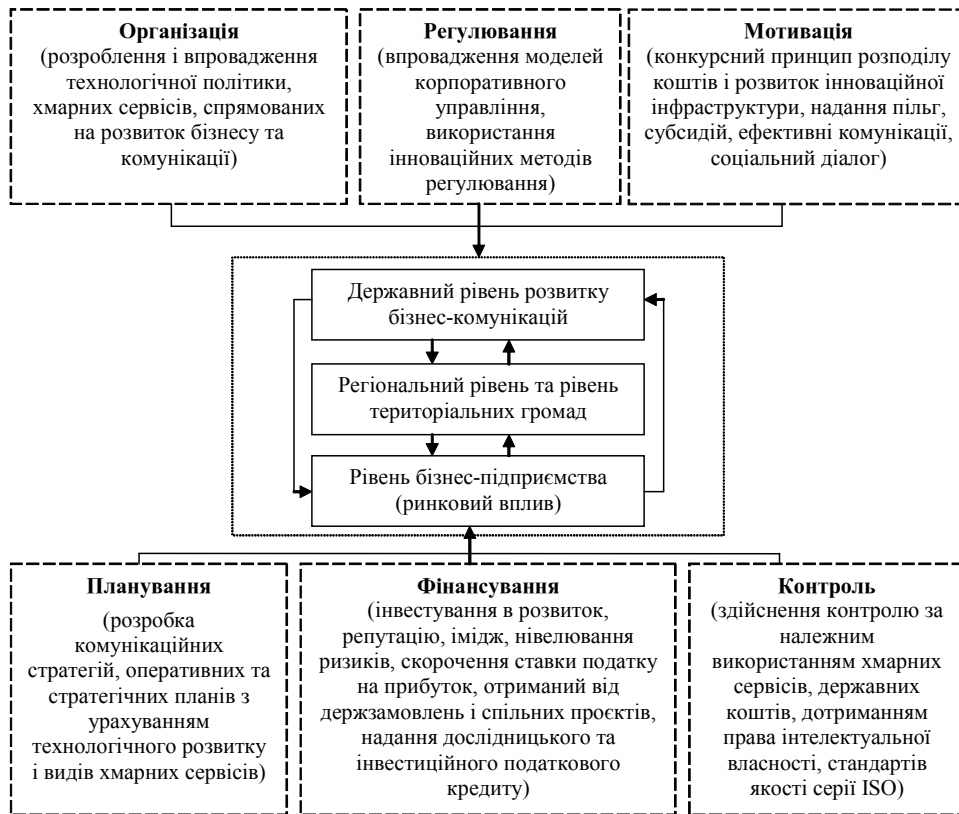

Рис. 1. Цільові функції бізнес-комунікацій

Джерело: адаптовано за [7].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Існує чисельна кількість наукових публікацій із питань бізнес-комунікацій та управління, комунікативних технологій й хмарних сервісів. Більшість із них стосується визначення дистанційних комунікацій та нових підходів до розвитку бізнесу — управлінських, адміністративних, фінансових і організаційних. Ці питання висвітлювали у наукових краях Джозеф Стігліц, Д. Баюра, С.Я. Король, Т.І. Лук'янець, О.І. Мазіна, В.С. Олійник, В.В. Остроухов, Т.О. Примак, В.М. Петрик, В.В. Різун, С.А. Рогозний, В.В. Толстой, Г.Г. Швачич, О.А. Шток, Л.М. Петречук та багато інших. Проте, попри вагомий напрацювання, необхідні подальші системні дослідження у напрямку ефективних бізнес-комунікацій у нових умовах воєнного часу на основі залучення закордонного досвіду та дистанційних технологій і хмарного сервісу.

Відомий американський економіст Джозеф Стігліц, досліджуючи український бізнес і комунікації, зробив висновок, що в сучасних умовах відбулася тотальна лібералізація журналістської й рекламної діяльності, яка має особливий вплив на ведення бізнесу, формування корпоративної репутації компаній та усіх їх стейкхолдерів [1—4]. За дослідженнями Edelman Trust Barometer, аудиторія довіряє найбільше саме комерційним організаціям, тому бізнес-компаніям не варто нехтувати переходом до діджитал-простору [2—6].

До того ж споживачі оцінюють не лише якість ведення бізнесу чи отриманих послуг, але й, безумовно, звервають увагу на корпоративну соціальну відпові-

дальність, що визначає репутацію компанії на 40—70%. Відповідно до Global CSR Study, понад 90% споживачів очікують, що компанії працюватимуть не лише заради доходу, але й над вирішенням соціальних чи екологічних проблем [9].

Значна частина бізнесу нині залучає хмарні технології. Зокрема, це переважно такі галузі, як державні організації і фінансові структури, страхування, роздріб. Такі сервіси дозволяють забезпечити належну і швидку комунікацію, зменшити витрати чи досягти безперебійної роботи критично важливих додатків для бізнесу. В умовах військової агресії Росії проти України є організації, які мігрують в хмари, аби перенести ІТ-інфраструктуру з Російської Федерації. "Хмарні" технології здатні підтримувати успішну роботу сучасних бізнес-компаній. Практики С. Боровиков, А. Тітарчук підтверджують тезу про неймовірні можливості цих незвичайних інноваційних інтернет-рішень як потужних інструментів для розвитку бізнесу і зручних програм для кінцевих споживачів [13].

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

В сучасних умовах воєнного стану в Україні надзвичайно важливо продовжити роботу українського бізнесу. Тому формування надійних умов і засобів для розвитку комунікацій у бізнесі на основі нових технологій та хмарного сервісу є беззаперечною умовою підтримання функціонування бізнес-компаній в Україні задля ефективної роботи економіки, формування бюджету і здійснення соціальних виплат громадянам в умовах війни.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Війна Росії в Україні вплинула на кількість бізнес-компаній в Україні. Деякі із них продовжують працювати, деякі зникли. Компанії та бренди по-різному поведуться під час війни в Україні. Люди, об'єднані в організацію, можуть досягти своєї мети тільки за умови комунікації між ними у вигляді обміну інформацією. Навіть невелике підприємство обов'язково має відповідну систему комунікацій.

Під комунікацією розуміють обмін інформацією між двома й більшою чисельністю людей. Американські науковці сфери менеджменту М. Мескон, М. Альберт і Ф. Хедоурі наголошують, що комунікації виникають між підрозділами й працівниками компанії (між різними рівнями управління, керівниками й підлеглими, неформальними організаціями тощо), а також між організацією й зовнішнім середовищем (споживачами, державою і т.д.) [7]. У даній роботі на основі праці [7] проведено адаптацію класичних функцій менеджменту до інтегрованого управління бізнес-комунікацією в сучасних військових умовах України (рис. 1).

Сучасні компанії в умовах війни змушені адаптуватися до нових викликів і умов, змінюючи також форму свого продукту та послуг. Якщо бренд не має своєї позиції щодо війни або іншої події, що змінює хід історії, на нього чекає обурення та хейт з боку аудиторії. А в довгостроковій перспективі — навіть забуття. Потрібно постійно пам'ятати, що ми живемо в епоху розвинених інформаційних технологій, новина з одного кінця світу за мить здатна долетіти до адресата. А в бізнес-середовищі, особливо однієї сфери, усі спілкуються й знають один одного. Це стосується також сфери державного управління: якщо раніше суспільство було готове змиритися з тим, що в стані війни з Росією наша бізнес-еліта й далі торгувала з країною-агресором, то зараз такої терпимості у суспільства вже немає. Саме тому потрібно бізнес-компаніям будувати чітку комунікаційну стратегію, визначати тренди своєї комунікаційної активності. Адже нині ані піар, ані PR-стратегії не працюють. Потрібні ті комунікаційні інструменти, які здатні утримати не лише популярність компанії, але й забезпечити її економічний розвиток.

Логічно постає питання як бренд може повернути увагу під час війни? Найважливіше — це залишатися в роботі, підтримувати контакт із стейкхолдерами, тримати зв'язок із споживачами, просувати свій бренд, формувати позитивний імідж, допомагати Збройним силам України, реалізовувати волонтерську діяльність тощо. Надзвичайно важливо зберегти свою команду в умовах кризи, перебудувати свої бізнес-процеси, переформатували продукт, послуги. Цієї комунікації має бути стільки, щоб аудиторія мала повну картину життєдіяльності бренду під час війни. І вихід на ринок нового продукту може стати для компанії повноцінним інфоприводом, тоді як решта брендів ідуть з ринку. Якщо до війни це могли розцінити як рекламу, сьогодні сприймуть як інструкцію до дії й мотивацію інших.

Науковий і практичний інтерес становить дослідження інструментів, які дозволяють ефективно здійснювати і регулювати процеси бізнес-комунікацій [12]. Розвинені

країни світу мають значний досвід у розвитку бізнес-комунікацій. Наприклад, США давно перейшли на концепцію CloudFirst. Тут усі дані у першу чергу зберігають на хмарі, а не на фізичних носіях. "Хмарами" користуються Міністерство охорони здоров'я і соціальних служб США, Управління з продовольства і медикаментів. Цими органами створена ціла інфраструктура, яка охоплює програми здоров'я, харчування, лікування. Крім того, "хмари" використовують Міністерство США та розвідувальні служби, що свідчить про виключну захищеність хмарних технологій. У США у першій половині XX століття вперше з'явилося поняття "стратегічні комунікації" в урядових структурах і тривалий час їх розвитком займалися Міністерство закордонних справ та Міністерство оборони.

Широко комунікації в бізнесі використовує Велика Британія. Дана країна щороку витрачає близько 1 млрд. фунтів на розвиток хмарних технологій. Уряд створив платформу G-cloud, за допомогою якої державні органи купують хмарні технології у таких компаній, як Microsoft і Amazon. Це дозволяє зекономити час і кошти на створення власних технологій. Компанії-партнери мають дотримуватися високих стандартів безпеки, аби працювати з офіційними урядовими даними, інформацією органів місцевої влади та охорони здоров'я.

Лідером хмарних технологій також є Японія, уряд цієї держави постійно розширює можливості доступу до хмарних послуг. В країні запустили платформу Kasumigaseki Cloud, де зберігають офіційні дані — реєстри платників податків, інформацію про інфраструктуру електромереж й залізничних шляхів. На місцевому ринку хмарних технологій працюють як японські, так і зарубіжні провайдери.

Інформаційно-комунікаційні технології сьогодні займають чільне місце в оновленні і реструктуризації усіх видів діяльності. Варто звернути увагу на той факт, що сучасні технології приносять у світ постійно зростаючі об'єми інформації, а багато інтелектуальних досягнень від інформації практично не залежать. Тут, знову ж таки, виникає проблема співвідношення інформації і знання. Розвиток автоматизованого інформаційного середовища призводить до радикальних змін в соціально-економічній структурі суспільства. З клієнтами, партнерами та іншою зовнішньою аудиторією також важливо підтримувати постійний зв'язок [12; 14].

У сучасному бізнесі породжуються додаткові нові корпоративні та ринкові ризики у діяльності як компаній, так і їх стейкхолдерів. Тому компаніям доводиться застосовувати нові специфічні інструменти до управління, і в першу чергу, корпоративну репутацію, адже від її рівня залежить дохідність і ринкова капіталізація. Адже інформаційна асиметричність виникає не лише в реальний час, але й на кожному подальшому кроці діяльності компаній. Життєві цикли компаній та їх продуктів (послуг) стали більш залежними як від позитивного, так і негативного впливу усіх стейкхолдерів, і це відбувається надзвичайно швидко [6; 10; 13].

Аналіз діяльності компаній показує, що багато українських компаній ще не мають дієвих корпоративних стратегій, які б ґрунтувалися на комунікаційних, соціаль-

них відносинах зі стейкхолдерами. Виходячи з цього, можна констатувати, що якщо компанії не будуть приділяти великої уваги своїм стратегічним планам, у тому числі щодо розвитку комунікацій, вони завжди будуть програвати на ринку та матимуть негативний інформаційний вплив.

Комунікаційну стратегію формують на основі бізнес-цілей компанії та положень корпоративної стратегії з урахуванням ланцюжка корпоративних цінностей і створення доданої вартості. Ключовим елементом комунікаційної стратегії є позиціонування компанії в інформаційному просторі з урахуванням впливу стейкхолдерів. Цілі та завдання комунікацій компанії зі стейкхолдерами повинні враховувати їх інтерес (вплив) на діяльність компанії та відповідати потребам відповідного ринку. Як показує корпоративна практика, інструменти комунікацій в умовах цифрової економіки можуть бути різними — власні та маркетингові канали, соціальні мережі, засоби масової інформації, реклама, розвиток корпоративних університетів та інші. Наші дослідження підтверджують, що ефективній комунікації зі стейкхолдерами також сприяє використання концепції корпоративної соціальної відповідальності та реалізації глобальних цілей сталого розвитку у XXI столітті. Крім того, ефективним інструментом є нефінансова та інтегрована звітність компаній.

Разом з тим, усі організаційні моделі комунікацій зі стейкхолдерами, які безпосередньо або ж опосередковано впливають на формування корпоративної репутації, є недосконалими, або ж з часом стають такими. Тобто завжди компанії вдаються до оптимізації комунікацій як всередині своїх структурних підрозділів за рахунок інших, так і назовні. Тому однією із важливих складових комунікаційної стратегії компанії є план заходів щодо оптимізації ризиків та попередження негативних явищ.

При цьому архітектоніка та моделі корпоративного управління повинні забезпечувати ефективні комунікації та розвиток соціального діалогу із внутрішніми та зовнішніми стейкхолдерами. Управління корпоративними ризиками повинно бути інтегровано в усі види та сфери діяльності підприємств корпоративного типу, а саме: в операційну, фінансову та інвестиційну діяльність, а також в організаційну корпоративну структуру. Управління корпоративними ризиками забезпечується імплементацією Міжнародних стандартів і принципів корпоративного управління ОЕСР та інших міжнародних стандартів серії ISO.

Науковий і практичний інтерес становить дослідження інструментів стимулювання комунікативних процесів у бізнесі. У даній роботі запропоновано набір таких інструментів, що наведено на рис. 2. Можна вже сьогодні відокремити компоненти, які впливатимуть на подальший розвиток соціальних комунікацій: соціально-політичні комунікації; бізнес-комунікації; бізнес-комунікації та соціальні комунікації зі стейкхолдерами; формування контенту та реклама; інновації та інші. У полі

Інструменти сучасних бізнес-комунікацій		
Стратегічна комунікація	Моделювання реальних бізнес-ситуацій	Імерсивні технології
Хмарний сервіс	Корпоративна поведінка	Інтерактивні курси
VR тренажери	Управління корпоративними ризиками	Реклама, піар, медіа
Клієнтська аналітика, E-learning	ІТ-інфраструктура. Провайдери (Amazon, Microsoft, Google)	Рітейл, модульні програми
AR-маски, Brand Trust	Фіджитал (мікс діджиталу і фізичного простору)	Інтенсивні тренінги

Рис. 2. Сучасні інструменти бізнес-комунікацій

Джерело: авторська розробка.

зору наглядових рад і правлінь компаній корпоративного типу з часом вони мають бути, та і у багатьох українських компаніях вже є показники мережевого (сітьового) ефекту та ефективності, а також рівень та якість мережевого етикету. У перспективі саме рівень мережевого етикету буде інструментом оцінювання корпоративної поведінки усіх зацікавлених сторін у розвитку бізнес-компанії (персоналу компаній, керівництва, споживачів, суспільства). Тому багато зарубіжних успішних компаній нині удосконалюють свої кодекси корпоративної етики задля налаштування ефективних корпоративних комунікацій [14].

Доречним у розвитку бізнес-комунікацій буде такий інструмент, як VR тренажер soft skills, як інноваційне рішення в Україні. Тренажер розвиває soft skills співробітників за допомогою сучасних технологій — імерсивних технологій для розробки і моделювання реальних бізнес-ситуацій. E-learning є набом інтерактивних курсів та інструментів оцінки знань, які дозволяють кожному працівнику компанії легко освоїти навички, тему або інструмент для подальшого використання у своїй роботі. До того ж цей інструмент доволі зручний, оскільки дозволяє навчатися де завгодно і коли завгодно.

Інтенсивні тренінги націлені на швидке формування навичок, зміну способу мислення та поведінки співробітників бізнес-компанії для досягнення її цілей. Клієнтська аналітика є системним аналізом даних про клієнтів і їх поведінку, спостереження за динамікою і розроблення рішень на підставі отриманих результатів. Рівень і масштаб аналітики безпосередньо залежать від рівня і зрілості бізнесу. Метою такої аналітики є визначити, залучити, утримати і розвинути цільову аудиторію. Клієнтська аналітика є потужним інструментом для виявлення потреб споживача в конкретний момент. Рітейл є своєрідним способом як впливу на поведінку клієнтів, так і всіх сукупних оточуючих факторів. Метою рітейлера є виявлення сегмента клієнтів для пропозиції релевантного товару, потреба в якому формується.

З точки зору розвитку комунікацій, популярними у бізнесі стають модульні програми. Це системний підхід до розвитку навичок через комплексну за наповненням й зручну за форматом програму навчання. Модульну програму розробляють індивідуально під завдання й цілі компанії і її команди. Бізнес-ігри також є захоплюючим і творчим способом згуртувати команду. Моделювання реальної ситуації з бізнесу допоможе співробітникам потренуватися в прийнятті бізнес-рішень в інтерактивному і нестандартному форматі.

Застосовують активно хмарні програми для бухгалтерського обліку, управління проектами та інших бізнес-задач. Нині комплексні системи управління ресурсами підприємства також базуються на хмарних технологіях. Завдяки гнучкій ціновій політиці хмарних послуг навіть невеликі фірми можуть дозволити собі користуватися швидкою, надійною та безпечною ІТ-інфраструктурою. Серед провайдерів хмарних послуг найбільшим попитом користуються послуги таких технологічних гігантів, якими є Amazon, Google, Microsoft [10—13].

Велике значення має рівень довіри суспільства до бізнесу — і як свідчать офіційні дані, нині саме бізнес є найбільш довіреним інститутом у суспільстві, рівень довіри до нього — 61%, на другому місці уряд — 52% та на третьому — ЗМІ (50%). Понад 77% працюючого населення довіряють своєму роботодавцю, що робить відносини між роботодавцем і працівником неймовірно важливими. У зв'язку з інформаційною війною Росії проти України, 76% населення України висловлюють занепокоєння щодо фальшивих новин або неправдивої інформації, що використовують як зброю для управління громадською думкою.

Назріла ситуація, коли основні інформаційні джерела не користуються довірою як джерело новин та інформації загального характеру, при цьому довіра до пошукових систем становить 59%, за ними йдуть традиційні ЗМІ — 57%, і соціальні медіа — лише 37%. В цих умовах хмарні сервіси для бізнесу вважають найзручнішим способом зберігати всі файли онлайн і не турбуватися про безпеку. Часто війська Росії знищують комп'ютерну техніку, проте маючи логін і пароль можна зберегти важливу для бізнесу інформацію чи документи. До того ж це дозволяє зберігати значно більшу кількість матеріалів, ніж здатна вмістити пам'ять звичайного ноутбука або смартфона. Війна вплинула на безпеку, фінансову стабільність, репутацію й загальну спроможність вести бізнес, вільно пересуватися всередині країни тощо. У такий період всі сфери управління держави не повинні залишатися без плану антикризових комунікацій. Криза одночасно надає можливості для прояву сильних сторін керівництва країни чи бізнес-компанії. Найбільш поширені у використанні хмарні сервіси Moodle, Black board, Групи Google, Microsoft, Live@edu, Google Apps [10—14].

Перевагами хмарних технологій є те, що при їх застосуванні не потрібні потужні комп'ютери, витрати на закупівлю програмного забезпечення і його систематичне оновлення є незначними, можна зберігати необмежений обсяг даних, доступність з різних пристроїв і відсутня прив'язка до робочого місця, забезпечення захисту даних від втрат й виконання багатьох видів професійної діяльності, контролю і оціню-

вання, тестування онлайн, відкритості бізнесового середовища. Якими б не були початкові витрати, вони не можуть зрівнятися з потенційними збитками й фінансовими наслідками, спричиненими серйозною кризовою ситуацією.

В сучасних умовах Україна через військову агресію Росії перебуває у кризовому стані. Тому актуальним є розроблення антикризової стратегії, яка би охоплювала розділ антикризових комунікацій. Така антикризова комунікація має кілька цілей. Насамперед, інформування громадян, надаючи достовірну та своєчасну інформацію. По-друге, антикризова комунікація дозволяє здійснювати управління громадською думкою загалом. Така стратегія дозволяє, по-третє, обмежити тривалість, нівелювати чи зменшити вплив кризи, містить чіткі інструкції і алгоритми дій. Наостанок, стратегія дозволяє відновити впевненість й забезпечити перспективи розвитку у майбутньому. Кожна стратегія ґрунтується на плані антикризової комунікації, який міститиме керівні принципи і процедури для координації комунікацій всередині організації, а також між організацією та будь-якими відповідними зовнішніми стейкхолдерами (наприклад, ЗМІ, регулюючими органами, громадськістю, бізнесом та іншим зацікавленими сторонами) у разі виникнення надзвичайної ситуації чи спірного питання.

ВИСНОВКИ

Комунікація в сучасному бізнесі охоплює всі галузі соціальної дійсності і організовує суспільні відносини. На початку ХХІ століття відмічено інтенсивний розвиток комунікаційних технологій, що істотно полегшило виробництво і розповсюдження важливої інформації для бізнесу і призвело до формування глобального бізнесового інформаційного простору, до якого залучено управлінську, політичну, економічну діяльність. В умовах воєнного стану більшість бізнес-компаній почали впроваджувати хмарні і дистанційні технології, що довели свою ефективність і дозволяють їм успішно працювати і отримувати прибуток. Сучасні технічні засоби комунікації дозволяють впливати на споживачів та підтримувати зв'язок із багатомільйонною аудиторією, диктують їм зразки поведінки, відображають і формують суспільну думку. Паралельно компанії застосовують такий інструмент, як стратегічна комунікація, тобто комплекс внутрішніх й зовнішніх комунікацій задля побудови ефективних зв'язків із громадськістю, стейкхолдерами, споживачами та співробітниками компанії. Важлива роль тут належить і маркетинговим комунікаціям.

Сьогодні бізнес досить чітко усвідомлює, що сучасні засоби масової комунікації, є потужним і впливовим інструментом. Саме тому фахівці різних областей знання — економісти, управлінці, маркетологи, юристи, все більше розуміють важливість комунікацій і компанії все більше витрачають коштів на масовий інформаційний вплив. Особливо у період війни не можна нехтувати новими тенденціями онлайн-простору та технологіями, потрібно звертати увагу на відеоконтент, перевіряти інформацію, залучати цікаві інструменти (наприклад, AR-маски, рітейл, Brand Trust), випробувати нестандартні підходи до кампаній, наприклад

фіджитал (поєднання диджиталу з фізичним простором). Всі ці інструменти підвищують показник довіри до компанії, покращують її репутацію. У деяких сферах бізнесу при застосуванні "хмарних" сервісів потрібно враховувати спеціальне регулювання, яке передбачає застосування особливих засобів і технологій захисту інформації або обмежувати зберігання інформації за межами України. До того ж важливим є питання забезпечення захисту конфіденційної інформації та персональних даних при передачі певної інформації на "хмарні" сервери.

Література:

1. Антикризисні комунікації: час діяти. URL: https://biz.ligazakon.net/analitics/209268_antikrizov-komunkats-chas-dyati (дата звернення: 27.06.2022).
2. Баюра Д. Нові корпоративні комунікації та бізнес-етика. URL: <https://e-b.com.ua/novi-korporativni-komunikaciyi-ta-biznes-etika-2248> (дата звернення: 27.06.2022).
3. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. URL: ukrstat.gov.ua (дата звернення: 25.06.2022).
4. Дубовой В. М., Кветний Р. Н., Михальов О. І., Усов А. В. Моделювання та оптимізація систем: підручник. Вінниця: ПП "ТД "Еднльвейс", 2017. 804 с.
5. Лук'янець Т. І. Маркетингова політика комунікацій. Київ: КНЕУ, 2010. 380 с.
6. Любимов М. О, Кулик В. А. Можливості, загрози та перспективи використання "хмарних" технологій в бухгалтерському обліку. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. 2019. № 2 (93). С. 40—46.
7. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. Москва: Издательство "Дело", 1997. 704 с.
8. Петрик В. М., Остроухов В. В., Шток О. А. Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій: навч. посіб. Київ: Росава, 2011. 286 с.
9. "Хмарні" технології — ключ до скорочення фінансових витрат. Компанія "Бізнес-Технології Онлайн". URL: <https://cbto.com.ua/library/cloud-technology> (дата звернення: 25.06.2022).
10. Швачич Г. Г., Толстой В. В., Петречук Л. М., Іващенко Ю. С., Гуляєва О. А., Соболенко О. В. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології: навч. посіб. Дніпро: НМетАУ, 2017. 230 с.
11. Середа О. Уряд затвердив Національну економічну стратегію до 2030 року. URL: <http://zn.ua/ukr/ECONOMICS/urjad-zatverdiv-natsionalnu-ekonomichnu-stratehiju-do-2030-roku.html> (дата звернення: 26.06.2022).
12. Мочалова Л. Комунікації воєнного часу. Як бізнесу взаємодіяти з аудиторією. URL: <https://thepage.ua/ua/experts/yak-biznesu-komunikuvati-z-auditoriyeyu-pid-chas-vijni> (дата звернення: 25.06.2022).
13. Що таке хмарні технології і як вони можуть допомогти вашому підприємству? URL: <https://business.diia.gov.ua/cases/tehnologii/so-take-hmarni-tehnologii-i-ak-voni-mozut-dopomogti-vasomu-pidpriemstvu> (дата звернення: 25.06.2022).
14. Нові корпоративні комунікації та бізнес-етика. URL: <https://e-b.com.ua/novi-korporativni-komunikaciyi-ta-biznes-etika-2248> (дата звернення: 26.06.2022).

References:

1. Matvieieva, Yu. (2022), "Anti-crisis communications: time to act" (2022), available at: https://biz.ligazakon.net/analitics/209268_antikrizov-komunkats-chas-dyati (Accessed 27 Jun 2022).
 2. Bayura, D. (2021), "New corporate communications and business ethics", available at: <https://e-b.com.ua/novi-korporativni-komunikaciyi-ta-biznes-etika-2248> (Accessed 27 Jun 2022).
 3. State Statistics Service of Ukraine (2022), available at: <http://ukrstat.gov.ua> (Accessed 25 Jun 2022).
 4. Dubovoy, V. M., Kvyetnyy, R. N., Mykhal'ov, O. I. and Usov, A. V. (2017), Modelyuvannya ta optymizatsiya system [Modeling and optimization of systems], PP TD "Edel'veys", Vinnytsya, Ukraine.
 5. Lukianets, T.I. (2010), Marketyngova polityka komunikaciyi [Marketing communications policy], KNEU, Kyiv, Ukraine.
 6. Liubymov, M.O. and Kulyk, V.A. (2019), "Opportunities, threats, and prospects for using cloud technologies in accounting", Naukovyj visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli, Vol. 2 (93), pp. 40—46.
 7. Meskon, M., Albert, M. and Khedoury, F. (1997). Osnovy menedzhmenta [Management], Delo, Moscow, Russia.
 8. Petryk, V.M., Ostroukhov, V.V., Shtok, O.A (2011), Suchasni tekhnolohii ta zasoby manipuliuvannya svi-domistiu, vedennia informatsiinykh viin i spetsialnykh informatsiinykh operatsii [Modern technologies and means of manipulating consciousness, conducting information wars and special information operations], Rosava, Kyiv, Ukraine.
 9. cbto.com.ua (2022), "Cloud technologies are the key to reducing financial costs", available at: <https://cbto.com.ua/library/cloud-technology> (Accessed 25 Jun 2022).
 10. Shvachych, H.H., Tolstoi, V.V., Petrechuk, L.M., Ivashchenko, Yu.S., Huljaieva, O.A. and Sobolenko, O.V. (2017). Suchasni informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii [Modern information and communication technologies], NMetAU, Dnipro, Ukraine.
 11. Sereda, O. (2022), "The government has approved the National Economic Strategy until 2030", available at: <http://zn.ua/ukr/ECONOMICS/urjad-zatverdiv-natsionalnu-ekonomichnu-stratehiju-do-2030-roku.html> (Accessed 26 Jun 2022).
 12. Mochalova, L. "Wartime communications. How business communicates with the audience" (2022), available at: <https://thepage.ua/ua/experts/yak-biznesu-komunikuvati-z-auditoriyeyu-pid-chas-vijni> (Accessed 25 Jun 2022).
 13. Diia Biznes (2022), "What are cloud technologies and how can they help your business?", available at: <https://business.diia.gov.ua/cases/tehnologii/so-take-hmarni-tehnologii-i-ak-voni-mozut-dopomogti-vasomu-pidpriemstvu> (Accessed 25 Jun 2022).
 14. Baiura, D. (2022), "New corporate communications and business ethics", available at: <https://e-b.com.ua/novi-korporativni-komunikaciyi-ta-biznes-etika-2248> (Accessed 26 Jun 2022).
- Стаття надійшла до редакції 04.07.2022 р.*

*І. П. Тимченко,
к. е. н., асистент кафедри менеджменту інноваційної
та інвестиційної діяльності економічного факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ*

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.13—14.28

МЕТОДОЛОГІЯ ОКР (OBJECTIVES AND KEY RESULTS) У СТРАТЕГІЧНОМУ УПРАВЛІННІ ІТ-КОМПАНІЇ

*І. Tymchenko,
PhD in Economics, Assistant of the Department of Management of Innovation
and Investment, Faculty of Economics, Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv*

OKR (OBJECTIVES AND KEY RESULTS) METHODOLOGY IN STRATEGIC MANAGEMENT OF IT COMPANY

У статті досліджено розтлумачено сутність та зміст поняття ОКР, компонентів та ключових результатів ОКР. Абревіатура ОКР означає цілі та ключові результати, популярну систему управління цілями, яка допомагає компаніям реалізовувати та виконувати стратегію. Переваги системи включають кращу зосередженість на важливих результатах, підвищену прозорість та краще (стратегічне) узгодження. ОКР досягає цього, організовуючи співробітників і роботу, яку вони виконують для досягнення спільних цілей. ОКР передбачає зміну способу мислення людей і того, як вони оцінюють завдання, які вони виконують. Стратегія зміщує фокус з результатів на результати, які можна виміряти. Зазначено переваги використання ОКР та наведено приклади використання ОКР в ІТ-компанії. Також охарактеризовано кроки по реалізації стратегії ОКР. Окреслено поради для успішного та ефективного впровадження ОКР.

The article explains the essence and content of the concept of OKR, components and key results of OKR. OKR stands for Objectives and Key Results, a popular goal management system that helps companies implement and execute strategy. The benefits of the system include better focus on important results, increased transparency and better (strategic) coordination. OKR achieves this by organizing employees and the work they do to achieve common goals. OKR involves changing the way people think and how they evaluate the tasks they perform. The strategy shifts the focus from results to measurable results. The advantages of using OKR are noted. Among them are encouraging employees to formulate ambitious objectives; forcing people to review their progress regularly; it is quantitative in structure; a bottom-up approach is used. Examples of using OKR in an IT company are given. The steps to implement the OKR strategy are also described. Tips for successful and effective implementation of OKR are outlined. OKR is important for every business. This structure makes it easy to align business priorities, focus on projects and engage all employees. Organizations with an effective OKR process achieve their goals much faster. Objectives and Key Results (OKR) is a very popular structure used by both small and large companies. The OKR strategy is based on setting

ambitious objectives that go beyond what seems achievable. They provide a good basis for outstanding achievements in the long run. Traditionally, the goal-setting process has always been a top-down process, with the owner setting objectives for department heads and managers setting objectives for their teams. With this strategy, people have the right to develop their own objectives. The only condition is that the objectives must meet the objectives of the company. Because everyone is involved in the objectives setting process, they are more committed and more responsible for their overall objectives. Six tips are suggested for effective integration of OKRs into the strategic management of an IT company: inspire and engage, reality check, avoid ambiguity, be transparent and time-bound, keep in mind teamwork makes the dream work, evaluate, repeat.

*Ключові слова: ІТ-компанія, компоненти, стратегія, OKR, фреймворк, управління, моніторинг, KPI.
Key words: IT company, components, strategy, OKR, framework, management, monitoring, KPI.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Перехід до нового типу економіки, так званої "економіки знань", значною мірою визначається використанням інтелектуальних ресурсів. В епоху інформаційних технологій, яка стала невід'ємною частиною організації процесів управління різними структурними підрозділами підприємства. Отже, зараз найважливішими чинниками розвитку інформаційного суспільства є знання, які представлені у вигляді інформаційних ресурсів, а також інформаційні технології (ІТ) — методи, системи, засоби їх обробки.

Система цільового призначення OKR була розроблена в Intel в 90-і роки. Ідею швидко підхопили ІТ-компанії Кремнієвої долини, в тому числі максимально успішній Google.

Сьогодні методологію використовують світові та українські компанії різних галузей і розмірів. Вважається, що OKR дає змогу ефективніше залучати співробітників до реалізації стратегії підприємства, синхронізувати роботу підрозділів, налагоджувати внутрішні комунікації.

"OKR" означає "Цілі та ключові результати". OKR — це ефективний інструмент постановки цілей та лідерства, щоб повідомити, чого ви хочете досягти, і які віхи вам потрібно відкоригувати, щоб цього досягти.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні та практичні засади використання методології OKR в стратегічному управлінні компанією опрацьовані такими науковцями як Niven P., Lamorte B., Косогор І., Загладько Є., Яковіна О., Іжа S., Sparks R. тощо. Разом з тим вимагає більшої уваги проблематика застосування методології в процесах формування стратегії з метою підвищення ефективності використання всіх наявних ресурсів підприємства.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є дослідження особливостей використання методології OKR при формуванні стратегії ІТ-компанії для підвищення ефективності стратегічного управління.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Щороку компанії ставлять перед собою амбітні цілі та завдання, яких має досягти кожен член команди, відділ і вся компанія. Однак більшість із них не досягає цих цілей через неефективні процеси.

Коли бізнес-цілі мають негативний результат, настає час проаналізувати процес постановки цілей і сфер, які потребують удосконалення. Рівень невдач зростає, якщо вся компанія має погані комунікації, а це означає, що кожен член команди рухається не в одному напрямку, та немає чітких пріоритетів.

Більшість компаній зазнають невдачі, оскільки не залучають співробітників до процесу постановки цілей. Звіт Harvard Business Review показує, що менше третини топ-менеджерів повідомляють про цілі компанії команді. Через брак комунікації 30% вважають відсутність координації між відділами найбільшою проблемою у виконанні стратегії компанії.

Щоб уникнути подібних пасток, найуспішніші організації в усьому світі прийняли систему цілей і ключових результатів (OKR), яка забезпечує узгодженість і відстежує прогрес вимірних цілей. Цей процес розбиває цілі на менші фокусні області, які можна легко відстежити [4].

Що таке OKR? Аббревіатура OKR означає цілі та ключові результати, популярну систему управління цілями, яка допомагає компаніям реалізовувати та виконувати стратегію. Переваги системи включають кращу зосередженість на важливих результатах, підвищену прозорість та краще (стратегічне) узгодження. OKR досягає цього, організовуючи співробітників і роботу, яку вони виконують для досягнення спільних цілей.

OKR складається з цілі, яка вказує вам, куди рухатися, і кількох ключових результатів, які є результатами, яких потрібно досягти, щоб досягти своєї мети. Ініціативи — це всі проекти та завдання, які допоможуть вам досягти ключових результатів.

Структура містить ряд правил, які допомагають співробітникам встановлювати пріоритети, узгоджувати та вимірювати результати своїх зусиль. OKR допомагає компаніям подолати розрив між стратегією та вико-

нанням і перейти від підходу до роботи, орієнтованого на результати.

OKR має довгу історію, яку можна простежити з 1954 року, коли Пітер Друкер винайшов Management by Objectives. У 1968 році Ендрю Гроув став співзасновником Intel і — будучи генеральним директором Intel — він далі розвинув MBO в структуру OKR, як ми її знаємо сьогодні. У 1974 році Джон Доерр приєднався до Intel і вивчив OKR під час перебування там. Доерр приєднався до Kleiner Perkins Caufield & Byers — одного з перших великих інвесторів у Google — і став радником Google на перших порах. Доерр представив OKR засновникам Google Ларрі Пейджу та Сергію Брину, які потім впровадили OKR у Google (яка використовує його й донині) [9].

OKR мають погану репутацію в компаніях, оскільки вони часто використовуються неправильно. Щоб зробити ефективний процес цілепокладання для вашої компанії, вам потрібно знати, чим OKR не є.

OKR — це не те саме, що KPI; тому їх не слід використовувати для вимірювання бізнес-результатів, як зазвичай.

OKR не застосовуються для мікрокерування командами та співробітниками.

OKR не слід використовувати як інструмент для вимірювання винагороди та компенсації. Це демотивує і вбиває амбіції.

Цю структуру цілепокладання не слід використовувати як стратегію "встанови і забудь".

Ефективний OKR уникає використання таких слів, як "допомога" та "консультація", оскільки вони описують нечіткі дії та не демонструють жодних вимірних результатів.

OKR слід використовувати як для командного, так і для індивідуального цілепокладання. Ця тактика стане в нагоді працівникам, щоб допомогти їм визначити пріоритети проектів у швидкоплинному середовищі. OKR є життєво важливим інструментом в організації, оскільки він дає змогу визначити пріоритети ініціатив. Таким чином, коли окремі особи та вся команда будуть узгоджені щодо того, що потрібно зробити, вся організація рухатиметься вперед у тому ж напрямку [4].

Компоненти OKR-Цілі (objectives).

Один із важливих принципів методики OKR — колективне формулювання та обговорення цілей. Процес зазвичай починається згори. Топ-менеджмент пропонує співробітникам бачення головних пріоритетів та список стратегічних цілей, який спрямовує "на редактуру" підрозділам. Підрозділи вносять свої пропозиції до списку стратегічних цілей, додають оперативні та передають документ командам та окремим співробітникам. Далі процес редагування повторюється у зворотному напрямку — від окремих співробітників до топ-менеджменту. Зрештою список цілей затверджується буквально всією компанією. Цікаво, що одна гарна ідея може стати OKR для цілого підрозділу, інколи ж і для всієї компанії. У цьому великий плюс методології: кожен співробітник може запропонувати реалізувати свій особистий проект, якщо він принесе користь компанії [7].

Більшість організацій мають місію та бачення, але часто їх важко зрозуміти і їх можна сплутати з одним і іншим. Рекомендовано перетворювати свою місію та

бачення на кінцеву мету. Кінцева мета повинна бути спрямована на перспективу, 10, 15 навіть 25 років — це розумно. Хорошим прикладом кінцевої мети є те, що Джон Кеннеді вирішив, що Америка повинна висадити людину на Місяць, і ввів термін "Місячна ціль". Наявність єдиної кінцевої мети дає зосередженість, яка потрібна всій організації.

Ключові результати (key results). Щоб зрозуміти, досягнуто цілі чи ні, вводиться такий компонент як ключові результати. Це набір кількісних показників, що допомагають оцінити, наскільки команда наблизилася до мети.

Ключові результати мають бути вимірними. OKR не допускає суб'єктивної оцінки виконаної роботи на кшталт "ми добре попрацювали, тому що три тижні працювали без вихідних". Ключових результатів може бути кілька для кожної мети, як правило, від двох до п'яти. Занадто велика кількість параметрів для оцінки прогресу може заплутати, а один ключовий результат лише замінить ціль. Ключові результати можуть бути засновані на діях (запустити нову програму для клієнтів, відкрити додатковий пункт видачі замовлень) та на метриках (підвищити NPS на 20%). Ключові результати обох типів можна поєднувати один з одним. Головне, щоб їхнє досягнення об'єктивно вело до реалізації поставлених цілей. При складанні списку ключових результатів слід пам'ятати, що способи досягнення результатів вибирають виконавці. Це ще один важливий принцип методики OKR, який дає змогу реалізувати потенціал співробітників [7].

Важливим для кожного підприємства є визначення цілей, які мають відношення до конкретного контексту (ринкові сили, вимоги клієнтів, конкурентний ландшафт, нормативно-правове середовище тощо). Цілі повинні допомагати керувати діяльністю кожної з команд в організації. Формування цілей у термінах "чого ми можемо досягти в наступному кварталі, щоб допомогти нам досягти наших довгострокових цілей" допомагає командам зосередити свої зусилля на менших кроках, які дозволяють регулярно обмірковувати та перебудувати діяльність.

"Ключові результати" — це бажаний результат після виконання комплексу дій. Поширеною помилкою OKR є плутання бажаних результатів з діями, які використовуються для досягнення цілей [8].

Переваги використання OKR.

1. Заохочує співробітників формулювати амбітні цілі.

На відміну від традиційних рамок, таких як метод управління за цілями, OKR не передбачає встановлення безпечних і легкодосяжних цілей при очікуванні 100% виконання. Натомість, OKR передбачає постановку сміливих цілей, розраховуючи на досягнення принаймні 60% з них. Незважаючи на те, що людина може не досягти всіх своїх цілей, ці 60% показують значний прогрес у його продуктивності.

2. Примушує людей регулярно переглядати свій прогрес

Забудьте про звичайну техніку встановлення річних цілей та оцінки прогресу наприкінці року. OKR оцінюються та оновлюються щоквартально. Деякі компанії навіть переглядають свої рамки в кінці кожного місяця.

Враховуючи, наскільки швидко розвивається корпоративний світ сьогодні, чим частіше оглядаються OKR, тим краще.

3. Кількісні за структурою.

Стратегія OKR має суто кількісний характер. У більшості методів постановки цілей основна увага приділяється кінцевій меті. Однак OKR відрізняється тим, що пояснює, які дії необхідно зробити людині, щоб досягти кінцевої мети. Таким чином, техніка OKR дає ясність щодо того, як насправді виглядає успіх та ініціативи, які необхідно здійснити.

4. Використовує підхід знизу вгору.

Традиційно процес встановлення цілей завжди був процесом зверху вниз, коли власник компанії ставить цілі для керівників відділів, а менеджери — для своїх команд. За допомогою цієї стратегії люди мають право розробляти власні цілі. Єдина умова — поставлені цілі повинні відповідати цілям компанії. Оскільки кожен бере участь у процесі постановки цілей, вони більш віддані і беруть на себе більше відповідальності за загальні цілі [6].

Наведемо приклад використання IT-компанією OKR. IT-компанія GeoComply трансформує свою роботу в Україні. Канадська продуктова IT-компанія GeoComply розробляє рішення з кібербезпеки та захисту від фроду для фінансової сфери, геймінгу та індустрії розваг. Два з чотирьох офісів компанії розташовані в Україні.

Війна в Україні внесла свої корективи в роботу бізнесу. До початку повномасштабного вторгнення компанія мала два українські офіси — харківський та львівський, який відкрили лише в середині лютого. Після початку бойових дій вони досить швидко скоригували плани й на сьогодні змогли повернути до роботи понад 80% своїх фахівців. Для цього українська команда разом із головним офісом розробила BCP (business continuity plan) — план безперервності бізнесу.

BCP — це план, який має на меті гарантувати безпеку команди, безперервність бізнес-процесів клієнтів і самої компанії у форс-мажорних ситуаціях. Згідно з їх розрахунками, під час воєнних дій вони мали взяти за фундамент бізнесу дооблаштування офісу у Львові та відкриття нового простору у Варшаві. План заздалегідь тестували: відправляли фахівців разом із родинами, щоб з'ясувати, які труднощі можуть виникнути під час релокейту. BCP став важливим компонентом функціонування бізнесу під час складних часів, який дійсно став у пригоді, адже від перших днів компанія сконцентрувалася на релокації фахівців та їхніх сімей у безпечні місця. З харківського офісу — до Львова, а потім до Варшави у Польщі. Сьогодні вони також пропонують релокацію до Монреалю (Канада), що зумовлено насамперед бізнес-потребою. Для фахівців провели декілька вебінарів про особливості життя, побуту та релокації до Канади. Усі витрати на оформлення віз, юридичний супровід, переліт та тимчасову оренду житла GeoComply брала на себе.

У GeoComply плани команди будуються методом OKR-Objectives and Key Results. Це така система цілепокладання у бізнесі, яка підкріплена стратегічною метою компанії. Суть системи полягає у визначенні однієї або декількох амбітних цілей на квартал, пів року або рік. Така система дозволяє синхронізувати командні та

індивідуальні цілі та забезпечити ефективний контроль над реалізацією поставлених завдань. Наприкінці 2021 року фахівці визначили для себе OKR на наступний рік. Але, враховуючи ситуацію, зараз показники переглядають, щоб знайти баланс між підтримкою фахівців та виконанням зобов'язань перед клієнтами. Правда у тому, що вони можуть бути у різних командах і в різних проєктах, але всі вони пов'язані між собою і завжди потрібні один одному. Зараз це актуально як ніколи [1].

Як LinkedIn використовує OKR? LinkedIn хотів створити економічні можливості для своїх 3,3 мільярдів працівників. Бачення має бути керівною силою компанії та цілей її співробітників. Цілі узгоджені таким чином, що працівники володіють ним і працюють над тим самим. Вони повинні бути вимірюваними та відповідати довгостроковим цілям компанії. Ключові результати — це стимули, які вимірюють прогрес, втілюючи ідеї в дії.

Вайнер порадив своїй команді встановлювати від 3 до 5 OKR за квартал. LinkedIn мав на меті налаштувати від 3 до 5 OKR. Менеджери отримали свободу встановлювати власні OKR. Ці OKR повинні відповідати місії компанії та мати кінцевий термін. Вайнер наказав своїй управлінській команді забезпечити сувору відповідність стандартам OKR, що допомогло йому змінити процес управління. Згідно зі звітом First Round Review, він навіть виступав за те, що, коли люди піднімаються вгору по управлінській драбині, вони повинні приймати OKR як правило. Керівництво LinkedIn вважало, що OKR не призначені для повсякденного бізнесу. Вони повинні дати команді можливість досягти вищих цілей. Вайнер виступав за те, що OKR повинні бути поєднанням цілей, які можна досягти на місяць, і досяжних цілей. Якщо всі цілі досяжні, вони втрачають свою мету. З іншого боку, якщо всі цілі розтягнуті, існує ймовірність демотивації співробітників. Вайнер розробив унікальну систему зустрічей для відстеження індивідуальних і командних OKR. Протягом тижня він присвятив дві години виключно своїм менеджерам. Метою зустрічі є надання ясності щодо сфери діяльності та цілей менеджерів на макрорівні. Він також запропонував проводити щотижневі зустрічі для обговорення прогресу OKR. Вайнер також переконався, що OKR співробітників відповідають цілям компанії. Вайнер закликав менеджерів обговорювати свій професійний та особистий успіх під час щотижневих зустрічей.

Окрім цих зустрічей, керівництво збирається раз на шість тижнів протягом дня. Вони також проводять піврічні зустрічі з конкретним порядком денним обговорення. Керівники подбали про те, щоб співробітники регулярно перевіряли свої цілі. Це допомогло Вайнеру тренувати свою команду та зосередитися на стратегії.

Він стверджував, що успішна компанія повинна вміти мислити однорідно і працювати для досягнення єдиної мети. Він розробив стратегії, які допомагають досягти цих цілей, прищеплюючи культуру навчання та сприяючи інноваціям. Успішні перевірки призводять до успішного впровадження OKR.

Згідно зі звітом у First Round Review, OKR допомогли LinkedIn досягти компанії 20 мільярдів доларів. LinkedIn ефективно використав структуру OKR, щоб досягти своєї поточної позиції. Він служить провідним прикладом для розробки регульованої та масштабованої рамки OKR.

Часті зустрічі спонукали всіх співробітників перевіряти та звітувати про свій прогрес. Це також була рука допомоги для співробітників, які втратили контроль за своїми цілями. Зустрічі перетворили менеджерів на ефективних тренерів, які сприяють навчанню та розвитку [5].

Тож як саме необхідно впроваджувати метод OKR в IT-компанії, щоб він запрацював? Як вже зазначалося провідні компанії використовували OKR для кращого вимірювання та досягнення своїх цілей. Google, Amazon, Spotify та інші IT — гіганти пояснюють велику частину свого безпрецедентного успіху платформою для цілей.

Підприємства будь-якого розміру можуть отримати вигоду від OKR. Однак цю структуру потрібно впроваджувати та використовувати правильно, щоб команди дійсно досягли успіху. Отже, виникає питання: як ви реалізуєте свою стратегію OKR?

Крок 1. Ознайомтеся з OKR. Щоб почати впроваджувати OKR, поставте собі такі запитання: що я знаю про OKR і як це допоможе моїй організації досягти своєї мети? Якщо ви впроваджуєте OKR для своїх співробітників, ознайомлення з концептуальними та мотиваційними аспектами фреймворка — чудовий спосіб визначити, як запровадити OKR.

Крок 2. Допоможіть іншим зрозуміти OKR.

Коли ви прагнете заручитися підтримкою команд і окремих людей, дуже важливо чітко та прозоро пояснити численні переваги впровадження OKR, як це допоможе організації в цілому досягти бажаних цілей і як це сприяє індивідуальному успіху.

Організуйте семінари, семінари та обговорення, щоб допомогти різним відділам зрозуміти, як створювати якісні OKR. Навчіть співробітників оновлювати OKR, звітувати, відстежувати, узгоджувати й ділитися ними. Також непогано розпочати роботу своєї команди з потужним та інтуїтивно зрозумілим програмним забезпеченням OKR.

Крок 3: визначте / уточніть бачення вашої компанії.

Основна мета OKR — спрямовувати всі організаційні розробки та досягнення до кінцевого, цілеспрямованого бачення організації. Це розуміння часто втрачається, коли розмір організації зростає. Визначення обсягу та глибини вашого бачення керуватиме іншими OKR, пристосованими до нього [2].

Крок 4: Визначте KPI

Основою правильного впровадження OKR є забезпечення використання правильних KPI або ключових показників ефективності. KPI дають змогу компаніям дивитися на поточні/минулі результати, визначити свою позицію в бізнес-циклі та аналізувати сильні та слабкі сторони.

Для будь-яких змін у тенденціях зростання, які можна спостерігати в будь-якому бізнес-циклі, головне — добре утримувати ключові показники ефективності, які відповідають за цю конкретну тенденцію. Визначення ключових показників ефективності, які потрібно збільшити, зменшити чи зберегти, змушує вас поглянути на те, які вимірювані дії та поведінка приведуть вас до досягнення конкретних цілей. Використовуйте те, що буде найважливішою інформацією для ваших конкретних потреб у відповідності з організаційними OKR [3].

Крок 5: Створіть OKR

Визначити об'єктивну структуру, яка добре працює в рамках програми OKR, яку ви впровадили для своєї компанії, може бути важко, навіть страшно. Ваш OKR несе важкий тягар створення основи для ваших загальних цілей і цілей компанії.

Шість порад для успішного та ефективного впровадження OKR.

1. Надихайте та залучайте.
2. Пройдіть перевірку реальності.
3. Уникайте двозначності.
4. Будьте прозорими та обмеженими у часі
5. Майте на увазі.
6. Командна робота змушує мрію працювати.

Крок 6: Оцініть.

Крок 7: Повторіть.

Отже, чітко розуміння того, як запровадити OKR та виміряти, що насправді має значення. Ітерація необхідна для амбітного зростання. Це дає вам базу для ефективного покращення й інновацій ваших OKR.

Майже неминуче ваша компанія зіткнеться з чимось, що покращення мети просто не може вирішити. Це не те, що вам потрібно створити щось нове, не те, що вам потрібно переглянути те, що вже існує: просто щось потрібно повністю змінити за допомогою нестандартного підходу [2].

Методологія OKR є особливо сприятливою для покращення цілей, оскільки вона забезпечує гнучкість для модифікації та адаптації для різних команд та окремих осіб, які сприяють досягненню її кінцевої мети. Один і той самий графік і ритм не застосовуються до кожної команди — підхід налаштовується відповідно до ключових результатів і відповідно до термінів і ресурсів, доступних для тих, кому було призначено ключовий результат. Ця практика максимізує гнучкість у вашій програмі OKR і надає численні можливості для перебудови та внесення структурних змін у міру просування термінів.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

OKR важливі для кожного бізнесу. Ця структура дає змогу легко узгоджувати пріоритети бізнесу, зосередитися на проектах і залучити всіх співробітників. Організації з ефективним процесом OKR досягають своїх цілей набагато швидше.

Цілі та ключові результати (OKR) — це дуже популярна структура, яку використовують як невеликі, так і великі компанії. Стратегія OKR заснована на постановці амбітних цілей, які виходять за межі того, що здається досяжним. Цілі створюють хорошу основу для досягнення видатних досягнень у довгостроковій перспективі.

Традиційно процес встановлення цілей завжди був процесом зверху вниз, коли власник компанії ставить цілі для керівників відділів, а менеджери — для своїх команд. За допомогою цієї стратегії люди мають право розробляти власні цілі. Єдина умова — поставлені цілі повинні відповідати цілям компанії. Оскільки кожен бере участь у процесі постановки цілей, вони більш віддані і беруть на себе більше відповідальності за загальні цілі.

Перш ніж використовувати фреймворк OKR, має бути чітко розуміння проблеми, яку потрібно вирішити,

або, простіше кажучи, головної мети, яку компанія сподівається досягти.

Для більшості компаній така мета стосується виконання зрозумілої, прозорої та вимірної стратегії. Щоб структура працювала, одна особа повинна мати завдання наглядати за впровадженням та моніторингом OKR. Ця особа відома як "посол", і її робота полягає в тому, щоб усі, хто використовує фреймворк, були навчені, віддані та отримували постійні вказівки.

OKR передбачає зміну способу мислення людей і того, як вони оцінюють завдання, які вони виконують. Стратегія зміщує фокус з результатів на результати, які можна виміряти.

Література:

1. Косогор І. План безперервності бізнесу та корекція OKRs: як IT-компанія GeoComply трансформує свою роботу в Україні: веб-сайт. URL: <https://speka.media/viina/plan-bezperernosti-biznesu-ta-korekciya-okrs-yak-it-kompaniya-geocomply-transformuye-svoyu-robotu-v-ukrayini-p621lv> (дата звернення: 04.06.2022).

2. 7 Steps to Implement Your OKRs: веб-сайт. URL: <https://www.profit.co/blog/okr-university/implementing-your-okr/> (дата звернення: 05.06.2022).

3. 7 Steps to Successfully Implement OKRs: веб-сайт. URL: <https://stratappsas.com/blog/7-steps-to-successfully-implement-okrs/> (дата звернення: 06.06.2022).

4. A Guide to Creating an Effective OKR for Your Business: веб-сайт. URL: <https://www.sweetprocess.com/okr/#ch6> (дата звернення: 30.05.2022).

5. Jha S. How LinkedIn Uses OKRs — A Case Study: веб-сайт. URL: <https://www.peoplebox.ai/blog/linkedin-uses-okrs/> (дата звернення: 04.06.2022).

6. Objectives and Key Results (OKR). Formulating, communicating, and monitoring targets and results: веб-сайт. URL: <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/knowledge/strategy/objectives-and-key-results-okr/> (дата звернення: 03.06.2022).

7. OKR — цілі і ключові результати: веб-сайт. URL: <https://www.unisender.com/support/about/glossary/okr/> (дата звернення: 02.06.2022).

8. Sparks R. OKRs: goal setting that focuses on outcomes: веб-сайт. URL: <https://www.atlassian.com/agile/agile-at-scale/okr> (дата звернення: 02.06.2022).

9. The ultimate OKR guide: веб-сайт. URL: <https://www.perdoo.com/okr-guide/> (дата звернення: 01.06.2022).

References:

1. Kosogor, I. (2022), "Business Continuity Plan and Correcting OKRs: How IT Company GeoComply Transforms Its Work in Ukraine", Speka. Media, [Online], available at: <https://speka.media/viina/plan-bezperernosti-biznesu-ta-korekciya-okrs-yak-it-kompaniya-geocomply-transformuye-svoyu-robotu-v-ukrayini-p621lv> (Accessed 4 June 2022).

2. Profit.co (2021), "7 Steps to Implement Your OKRs", available at: <https://www.profit.co/blog/okr-university/implementing-your-okr/> (Accessed 5 June 2022).

3. Profit.co (2021), "7 Steps to Successfully Implement OKRs", available at: <https://stratappsas.com/>

[blog/7-steps-to-successfully-implement-okrs/](https://stratappsas.com/blog/7-steps-to-successfully-implement-okrs/) (Accessed 6 June 2022).

4. SweetProcess (2020), "A Guide to Creating an Effective OKR for Your Business", available at: <https://www.sweetprocess.com/okr/#ch6> (Accessed 30 May 2022).

5. Jha S. (2021), "How LinkedIn Uses OKRs — A Case Study", Peoplebox, [Online], available at: <https://www.peoplebox.ai/blog/linkedin-uses-okrs/> (Accessed 4 June 2022).

6. Corporate finance institute (2022), "Objectives and Key Results (OKR). Formulating, communicating, and monitoring targets and results", available at: <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/knowledge/strategy/objectives-and-key-results-okr/> (Accessed 3 June 2022).

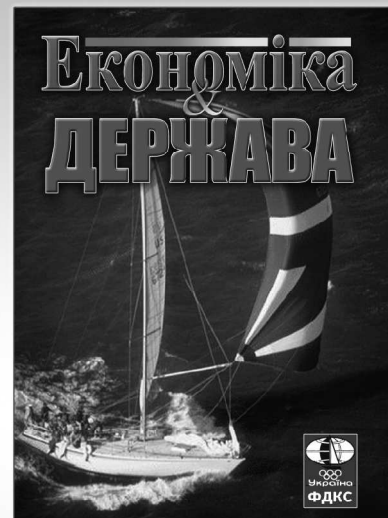
7. Unisender (2021), "OKR — goals and key result", available at: <https://www.unisender.com/support/about/glossary/okr/> (Accessed 3 June 2022).

8. Sparks R. (2021), "OKRs: goal setting that focuses on outcomes", AtlasAsian, [Online], available at: <https://www.atlassian.com/agile/agile-at-scale/okr> (Accessed 2 June 2022).

9. Perdoo (2020), "The ultimate OKR guide", available at: <https://www.perdoo.com/okr-guide/> (Accessed 1 June 2022).

Стаття надійшла до редакції 08.07.2022 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

наукове фахове видання України
З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності – **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Т. О. Мурована,
к. е. н., доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0001-6285-7681

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.13—14.34

ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА ПІДПРИЄМНИЦТВО В УКРАЇНІ: ПОТОЧНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО СТАБІЛІЗАЦІЇ

T. Murovana,
PhD in Economics, Associate Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv

IMPACT OF MARTIAL LAW ON BUSINESS IN UKRAINE: CURRENT STATE AND PROSPECTS
FOR ITS STABILIZATION

Лютий 2022 року став місяцем, який розділив життя України на до та після. Росія напала на Україну і змусила мільйони людей залишити свої домівки, а тисячі підприємств припинити свою роботу. Життя країни на декілька тижнів повністю завмерло. Проте для перемоги у цій війни важлива не лише робота збройних сил, а й забезпечення надійного економічного фронту. У цих умовах важливим є повноцінне відновлення роботи підприємств, які є ключовими елементами розвитку економіки. Саме тому вкрай важливою є потреба оцінити вплив воєнного стану на підприємництво в Україні для окреслення подальших перспектив стабілізації роботи бізнесу та відновлення економіки країни.

У науковій статті розглянуто загальну оцінку впливу воєнного стану на економіку країни за підрахунками Національного банку України та Міжнародного валютного фонду. Проведено галузеву оцінку впливу війни на підприємства України у розрізі аграрної та металургійної галузі, сфери інформаційних технологій, логістику та страховий сектор. Досліджено тенденції щодо переміщення бізнесу. Наведено статистику кількості підприємств, які працювали одразу після початку війни та через декілька місяців. Визначено ставлення підприємств до перспективи відновлення діяльності та швидкості повернення показників до довоєнного рівня. Розглянуто заходи з боку держави, на які очікують підприємства для підтримки своєї діяльності. Досліджено потребу у фінансових ресурсів підприємств після відновлення їх діяльності та джерела з яких бізнес очікує їх отримати. Розглянуто заходи, вжиті державою для підтримання роботи підприємств.

February 2022 became the month that divided the life of Ukraine into before and after. Russia attacked Ukraine and forced millions of people to leave their homes and thousands of businesses to stop working. Life in the country came to a complete standstill for several weeks. However, in order to win this war, not only the work of the armed forces is important, but also the provision of a reliable economic front. In these conditions, it is important to fully restore the work of enterprises, which are key elements of economic development. That is why it is extremely important to assess the impact of the state of war on entrepreneurship in Ukraine in order to outline further prospects for business stabilization and recovery of the country's economy.

The scientific article examines the general assessment of the impact of martial law on the country's economy based on the calculations of the National Bank of Ukraine and the International Monetary Fund. A sectoral assessment of the impact of the war on Ukrainian enterprises was carried out in terms of the agricultural and metallurgical industries, the information technology sphere, logistics and the insurance sector. Trends in business relocation were studied. The statistics of the number of enterprises that worked immediately after the start of the war and several months later are given. The attitude of enterprises to the prospect of resuming activity and the speed of returning indicators to the pre-war level has been determined. Measures from the state, which are expected by enterprises to support their activities, are considered. The need for financial resources of enterprises after the restoration of their activities and the sources from which the business expects to receive them have been studied. Measures taken by the state to support the work of enterprises are considered.

Ключові слова: підприємства, воєнний стан, релокація бізнесу, відновлення роботи, перспективи діяльності.

Key words: enterprises, martial law, business relocation, work recovery, business prospects.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Після введення Указом Президента України від 24 лютого 2022 року воєнного стану та переходу бойових дій у активну фазу більша частина економіки країни була практично паралізована. Це проявлялось у моральному та психологічному шоці суспільства, у економічному спаді ділової активності та неможливості ведення діяльності суб'єктами господарювання, які знаходились безпосередньо на території активного ведення бойових дій. Деякі з підприємств були змушені призупинити свою діяльність або переміститись територіально на інші локації в всередині країни та за її межами. У таких умовах, поряд із фронтом воєнним та кіберфронтом, життєво важливим є стимулювання стійкості економічного фронту, без якого неможливе нормальне функціонування держави в умовах воєнного стану. В свою чергу для формування стійкості економічного фронту є надзвичайно важливим подолати перебої в логістиці, нестачі ресурсів, як трудових так і матеріальних, проводити боротьбу із кібератаками, кількість яких постійно зростає, сформувати надійну систему захисту корпоративних даних, стабілізувати роботу IT-інфраструктури, тощо.

Згідно досліджень, проведеним журналістом Економічної Правди Кузьменком А., за останній час бізнес втратив більше ніж за час всієї пандемії коронавірусної інфекції COVID-19. Відтак, ґрунтовне дослідження наслідків запровадження воєнного стану поруч із аналізом перспектив його стабілізації для підприємств України є об'єктивною необхідністю, що зумовлює актуальність наукового дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Враховуючи ступінь охоплення проблеми, дослідження впливу воєнного стану на підприємницький сектор проводилось багатьма журналістами, економістами, аналітиками та фахівцями сфери фінансів. Вагомий вклад у розкриття тематики дослідження був здійснений Рихліцьким В., який досліджував хто зазнав найбільших втрат та як відновлюються підприємства після

них [1]. Кравченко Д. розглядала порядок зупинення діяльності відокремлених підрозділів в умовах війни [2], а Соколенко А. вивчала порядок здійснення інвестицій для бізнесу у військовий час [3]. Шевчук М. висвітлював війну та бізнес у загальному вигляді [4], в той час як Трішичева А. досліджувала порядок роботи інхаузів в умовах війни [5]. Літвінов Є. розглядав вплив воєнного стану на міжнародні комерційні контракти [6]. Аналітики порталу grc.ua проводили прогнозування майбутнього українських компаній після війни [7]. Проте, не применшуючи вклад зазначених авторів, вивчення ступеня розкриття обраної тематики показує, що відсутнє дослідження, яке б систематизувало в собі вплив воєнного стану на підприємництво та окреслювало перспективи стабілізації ситуації для бізнесу.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

З урахуванням вищенаведеного метою наукового дослідження є оцінка впливу воєнного стану на вітчизняний бізнес та визначення перспектив по стабілізації середовища його функціонування на найближчу перспективу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Економічний фронт в умовах війни виступає джерелом підтримки життєдіяльності держави шляхом забезпечення поповнення бюджету та збереження платоспроможності громадян. Відтак, закономірним є намагання уряду вжити максимальні заходи для виживання економіки в умовах, в яких живе країна останні декілька місяців. Так, згідно з оцінкою Національного банку України війна вартує економіці країни близько 50% не виробленого валового внутрішнього продукту (ВВП). У грошовому еквіваленті один місяць війни оцінюється у понад 200 млрд грн без врахування вартості зруйнованих об'єктів та оцінки потреби у їх відновленні. За оцінками Міжнародного валютного фонду через військове вторгнення росії Україна втратить приблизно 35% свого ВВП [1].

Рис. 1. Тенденції щодо переміщення бізнесу в період війни

Джерело: розроблено автором на основі [1].

Описана тенденція формується внаслідок того, що багато підприємств територіально розташовані у зонах ведення активних бойових дій і були змушені або евакуюватися у більш безпечні регіони, або повністю припинити роботу. В той же час, підприємства, які працювали у безпечних зонах зіткнулись із проблемами забезпечення логістики та дефіцитом сировини.

Дані опитування Європейської бізнес Асоціації свідчать, що лише 17% підприємств працюють у повному об'ємі, при цьому кожне третє свою діяльність припинило. Третина з них у майбутньому націлені на відновлення діяльності [8].

Представники влади постійно наголошують на необхідності повноцінної роботи бізнесу, але реальна оцінка ситуації свідчить про те, що подекуди це просто неможливо. У найбільш складній ситуації, яка не дозволяє повною мірою вести свою діяльність, опинились підприємства аграрного та металургійного сектору, які за специфікою своєї роботи прив'язані до конкретної території. Ускладнюється ситуація і тим, що строк виконання роботи аграріїв не можна відтермінувати, бо це загрожує повною втратою урожаю. Голова всеукраїнської аграрної ради Дикун А. у своїй доповіді зазначає, що найбільше аграрії страждають від нестачі трудових ресурсів, паливних матеріалів, мінеральних добрив та обігових коштів [9]. При цьому очікувати покращення ситуації з паливом найближчим часом не доводиться, так як основними країнами з яких Україна його імпортувала були росія та Білорусія. Перспективний напрямок поповнення дефіциту пального через морські шляхи також був відкинутий через блокаду з боку окупаційних військ. Блокування морських шляхів вплинули і на неможливість реалізації великих партій зерна та продукції металургійної промисловості, що в свою чергу зумовило нестачу оборотних коштів для подальшої закупки сировини та матеріалів для аграріїв, а металургів змусило повністю зупинити всю діяльність. Описана ситуація викликала значне занепокоєння у світі через загрозу світового дефіциту зернових. На поточний момент проводяться заходи для розблокування портів та створення можливостей реалізації наявних запасів продукції.

На противагу аграрному сектору, сфера інформаційних технологій (ІТ) виявилась найбільш стійкою. Запорукою цьому стало напрацювання схеми забезпечен-

ня виживання компаній у період карантину через поширення коронавірусної інфекції COVID-19. За словами виконавчого директора асоціації ІТ Ukraine Васюка В. майже всі учасники організації мали чіткі плани дій на випадок надзвичайних обставин [1]. Це стало можливим і за рахунок того, що багато ІТ-компаній мають офіси за межами України, що дозволило оперативно перемістити туди частину працівників. Проте більшість фахівців залишається в Україні та продовжує працювати. Аналітики вважають, що похитнути ІТ сферу може лише сповільнення економіки через обмеження банківської системи, деградація цифрової інфраструктури, зокрема перебої у мережі Інтернет, а також активна мобілізація фахівців, які є переважно чоловіками.

Значних втрат зазнали і підприємства сфери логістики. Згідно даних найбільшого перевізника України "Нова Пошта" у перший тиждень війни доставки впали на 95%. Багато відділень були змушені зачинитися, тисячі працівників змінили своє місце проживання. Попри всі докладені зусилля гострою проблемою залишається заблоковані дороги, постійні перевірки документів та розбиті мости, а також неможливість виконувати перевезення вночі через запроваджену по всій Україні комендантську годину.

Нелегкий період припав і на долю представників страхового сектору. Згідно даних, наведених генеральним директором асоціації "Страховий ринок" Черняхівським В. дві третини всіх компаній втратили від 50 до 90% надходжень. Більше половини всіх страхових компаній зіткнулись із проблемами та збоями в роботі, але вони продовжують працювати; 30% у зв'язку із значними проблемами можуть працювати частково; 10% були змушені повністю припинити діяльність. Через розміщення переважної більшості резервних коштів у вигляді депозитів та державних облігацій, страхові компанії зіткнулись із проблемою оперативного їх конвертування в обігові кошти. Поруч із цим, реалізація страхових випадків відчутно почастишала. Якщо така тенденція збережеться і надалі страхові компанії будуть змушені звільнити частину працівників або відправити їх у довготривалу відпустку.

Об'єднуючою проблемою для практично всіх підприємств України стала втрата трудових ресурсів, проте особливо гострою вона є для підприємств, які не мають змоги перемістити свій бізнес. Велика кількість працівників змінила своє місце проживання у пошуках безпечніших умов, частина трудових ресурсів була мобілізована — все це впливає на виникнення дефіциту кадрів. Згідно дослідження Advanter.group релокація бізнесу була проведена 2% всіх підприємств (рис. 1).

При цьому, аналіз рисунку показує, що 48% всіх підприємств не вважають за необхідне переміщувати свій бізнес, і лише 7% у процесі його релокації.

Найгостріше проблему нестачі трудових ресурсів відчувають підприємства ІТ-сфери та сфери послуг (постачання продуктів та продаж лікарських засобів). Для стабілізації ситуації держава вжила низку заходів. Одним із них є зменшення податкового тиску на бізнес шляхом запровадження дозволу сплачувати 2% від обороту замість 20% [10]. Крім того, масштабна підтримка була спрямована на малий та середній бізнес, якому було дозволено не сплачувати єдиний соціальний вне-

Рис. 2. Перспективи відновлення діяльності вітчизняних підприємств в умовах війни

Джерело: розроблено автором на основі [7].

сок та єдиний податок. Ще одним важливим кроком для покращення ситуації для підприємств є відновлення процедури відшкодування податку на додану вартість, яка була заблокована починаючи з березня поточного року [11].

Поступово частина підприємств почали повертатися до роботи, адже приходить розуміння того, що щоб отримати перемогу над ворогом, вітчизняна економіка повинна працювати за будь-яких умов. Це підтверджується і статистикою порталу grc.ua, згідно з якою на початку війни 40,2% всіх підприємств продовжували свою комерційну діяльність, а 8,8% працювали із частковими обмеженнями, тоді як через два місяці війни їх кількість суттєво зросла. Більше половини опитаних підприємств (54,2%) зазначили, що їх компанія продовжує роботу, ще 16% стверджували, що бізнес працює, але лише в безпечних регіонах [7]. При цьому опитування проведене порталом показало, що найбільше від війни постраждали компанії сфери будівництва, обслуговування, науки та освіти, енергетики, аграрного сектору, а також деякі компанії, які представляють автомобільний бізнес, консалтинг та аудиту.

Аналіз подальших перспектив відновлення комерційної діяльності підприємствами, які її припинили через війну проведемо на основі даних рис. 2.

Згідно даних, відображених на рис. 2 можемо побачити, що підприємства, які все ще не відновили свою діяльність не визначились із подальшими перспективами. Так, близько 53,1% з тих, хто на даний момент зупинив діяльність не планують відновлювати роботу до моменту закінчення війни. Серед компаній, які поки що не працюють, кожна п'ята розглядає ймовірність відновлення роботи у найближчі місяці.

Більше 50% компаній озвучують досить оптимістичні перспективи щодо відновлення комерційної діяльності до довоєнного рівня. До 6 місяців на повернення до показників лютого 2022 року розраховують потратити 29,1% підприємств, ще 19,4% вважають, що на це їм потрібно буде близько року.

Після відчуття всього спектру наслідків війни, вітчизняний бізнес зазначає, що для його швидкого відновлення обов'язковим елементом є підтримка та запровадження змін з боку держави. Серед найбільш очікуваних інновацій, які дозволять не лише відновити економіку, а й сприяти поверненню до роботи значної частки підприємств виступають зменшення податкового навантаження, боротьба із корупцією, впровадження програм підтримки малого та середнього бізнесу. У відсотковому співвідношенні думки підприємств щодо необхідних змін виглядають наступним чином (рис. 3).

У той же час, переважна більшість компаній розуміє, що для повноцінного відновлення роботи власних

Рис. 3. Ставлення вітчизняних підприємств до необхідних змін для стимулювання відновлення комерційної діяльності

Джерело: розроблено автором на основі [7].

коштів є вкрай недостатньо. Зокрема, 73% опитаних зазначають, що у разі повернення до роботи вони потребуватимуть додаткових інвестицій. Крім того, кожне четверте підприємство розраховує на отримання державної фінансової допомоги, з них 16,9% очікують фінансування за рахунок коштів міжнародних фондів.

Частина заходів з боку держави вже виконана, інша частина у процесі впровадження. Так, у березні місяці Верховною Радою України було прийнято ряд послаблень для зниження податкового навантаження на бізнес та запроваджено додаткові податкові стимули для підтримки вітчизняного бізнесу у військовий час. Важливим кроком підтримки бізнесу стало впровадження урядом безвідсоткового кредитування. Максимальна сума кредиту при цьому складає 60 млн грн. На весь період дії воєнного стану та один місяць після його закінчення ставка по кредитах становитиме 0%, а з другого місяця після відміни воєнного стану ставка зросте не більше як до 5%. Згідно із заявою прем'єр міністра України Д. Шмигала у квітні поточного року уряд додатково виділив 2 млрд. грн для фінансування цієї програми. Перезапуск та відновлення роботи підприємств, вважає прем'єр, необхідна умова стійкості вітчизняної економіки, тому держава всіма силами сприяє цьому [12]. Стабілізувати ситуацію допомагає і Міністерство економіки України, яке за підтримки Міністерства цифрової трансформації та проєкту Дія.Бізнес запустили програму цифрової взаємодії для надання допомоги при переміщенні бізнесу.

Поступово, за активного сприяння держави, українські підприємства все більше відновлюють свою діяльність. Частина з них на сьогодні отримала масштабні державні оборонні замовлення і працюють у декілька змін для їх виконання. Починають повертатися до роботи і вітчизняні торгові марки, які виступають джерелом не лише стабільних надходжень до бюджету, а й ресурсом для перерахунку коштів на потреби збройних сил України. Згідно з останнім звітом Київської міської державної адміністрації у столиці вже повернулись до роботи більше 900 закладів з продажу продовольства, близько 460 закладів харчування, і ця кількість попри наявний ризик безпеки в регіоні, постійно зростатиме.

Паралельно із цим, проводиться активна робота обласних військових адміністрацій (ОВА) та територіальних громад (ТГ) по впровадженню бюджетних програм підтримки бізнесу. Основний їх фокус націлений на релоковані підприємства.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Підсумовуючи проведене дослідження, можемо сформулювати висновки, що воєнний стан критично вплинув на підприємництво в Україні. Зокрема, на початку війни лише 40,2% підприємств продовжували свою діяльність, а 8,8% працювали із значними обмеженнями. Підприємства металургійної та аграрної галузі, в переважній більшості випадків, взагалі втратили можливість вести свою діяльність, через неможливість релокувати свій бізнес. Окрім того, найбільший вплив воєнний стан мав на підприємства сфери будівництва, обслуговування, науки та освіти, енергетики, аграрного сектору, а

також деякі компанії, які представляють автомобільний бізнес, консалтинг та аудиту

Найменше воєнний стан вплинув на підприємства у сфері ІТ, які маючи досвід ведення діяльності в умовах карантину, швидко адаптувались до нових реалій ведення бізнесу.

З іншого боку, опитування підприємств в Україні проведене порталом gsc.ua свідчить що практично половина суб'єктів господарювання взагалі не вважають за потрібне переміщувати свій бізнес, і лише 7% на момент опитування мали запущений процес його переміщення.

Для стимулювання бізнесу відносити роботу, державою було вжито низку заходів, а саме: зменшення податкового тиску, особливо на малий та середній бізнес, відновлення процедури відшкодування ПДВ, виплата допомоги підприємствам, які постраждали від війни, запровадження пільгового кредитування, розробка програм надання допомоги при переміщенні бізнесу, тощо. Все це у сукупності вплинуло на зростання кількості підприємств які працюють до 54,2% вже через декілька місяців від початку війни. Аналіз подальших перспектив відновлення діяльності бізнесу на довоєнному рівні, свідчить, що більше половини підприємств очікують на завершення війни для поновлення повноцінної діяльності, і близько 38,8% не можуть спрогнозувати наскільки швидко їм вдасться досягнути втрачених через війну показників. Ключовими стимулами для досягнення довоєнного рівня, вважають підприємства, має стати активна допомога держави, яка проявлятиметься у ще більшому послабленні податкового навантаження, боротьбі із корупцією, впровадженні програм підтримки малого та середнього бізнесу, а також залученням підтримки з міжнародних фондів. Багато роботи вже зроблено, що більше потрібно буде зробити. Проте, у воєнних умовах і підприємства, і держава і самі громадяни виступають єдиним фронтом, який безперечно вистоїть та стане запорукою відбудови не лише сильної та розвинутої економіки, а й України в цілому.

Література:

1. Рихліцький В. Бізнес в умовах війни: хто зазнав найбільших втрат та як відновлюються підприємства. Економічна правда. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/03/23/684549/> (дата звернення 06.07.2022).
2. Кравченко Д. Бізнес в умовах війни: зупинення діяльності відокремлених підрозділів. Liga 360. 2022. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/210804_-bznesh-v-umovakh-vyni-zupinennya-dyalnost-vdokremlenikh-pdrozdlv (дата звернення 06.07.2022).
3. Соколенко А. Інвестиції для бізнесу в умовах війни. Як вижити і бути сталими. Фокус. 2022. URL: <https://focus.ua/uk/opinions/510934-investiciji-dlya-biznesu-v-umovah-vyni-yak-vizhiti-i-buti-stalimi> (дата звернення 06.07.2022).
4. Шевчук М. Війна і бізнес. Agro Times. 2022. URL: <https://agrotimes.ua/interview/vijna-i-biznes-grupa-kompanij-ava-group/> (дата звернення 06.07.2022).
5. Трішичева А. Робота інхаузів під час війни 2.0. Юридична Газета Online. 2022. URL: [38](https://yur-

</div>
<div data-bbox=)

gazeta.com/publications/legal-business-in-ukraine/robot-inhauziv-pid-chas-viyini-20-.html (дата звернення 06.07.2022).

6. Літвінов Є. Міжнародні комерційні контракти в умовах воєнного стану. Liga 360. 2022. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/210852_mzhnarodn-komertsyn-kontrakti-v-umovakh-vonnogo-stanu (дата звернення 06.07.2022).

7. Майбутнє українських компаній після війни. grc.ua. 2022. URL: <https://chernivtsi.grc.ua/article/30317> (дата звернення 06.07.2022).

8. Дерев'яно А. Підтримують команди та армію: як працює бізнес в умовах війни. EBA. 2022. URL: <https://eba.com.ua/pidtrymuyut-komandy-ta-armiyu-yak-pratsyuye-biznes-v-umovah-vijny/> (дата звернення 07.07.2022).

9. Дикун А. Бізнес в умовах війни: хто зазнав найбільших втрат та як відновлюються підприємства. Економічна правда. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/03/23/684549/> (дата звернення 07.07.2022).

10. Кузьменко А. Бізнес у воєнний час: як змінилось законодавство. Економічна правда. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/03/28/684801/> (дата звернення 08.07.2022).

11. Хавунка Т. Українська економіка під час війни: що далі? Економічна правда. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/15/685810/> (дата звернення 08.07.2022).

12. Жирій К. Ми повернулися: як український бізнес відновлює роботу після війни. Інформаційне агентство Уніан. 2022. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/mi-povernulisya-yak-ukrajinskiy-biznes-vidnovlyuye-robotu-pid-chas-viyini-novini-ukrajina-11824872.html> (дата звернення 08.07.2022).

References:

1. Rykhlyts'kyj, V. (2022), "Business in war conditions: who suffered the greatest losses and how enterprises are restored", Ekonomichna pravda, [Online], available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/03/23/684549/> (Accessed 06 July 2022).

2. Kravchenko, D. (2022), "Business in the conditions of war: stopping the activities of separate units", Liga 360, [Online], available at: https://biz.ligazakon.net/analytics/210804_bznes-v-umovakh-vyni-zupinennya-dyalnost-vdokremenikh-pdrozdlv (Accessed 06 July 2022).

3. Sokolenko, A. (2022), "Investments for business in conditions of war. How to survive and be stable", Fokus, [Online], available at: <https://fokus.ua/uk/opinions/510934-investiciji-dlya-biznesu-v-umovah-viyini-yak-vizhiti-i-buti-stalimi> (Accessed 06 July 2022).

4. Shevchuk, M. (2022), "War and business", Agro Times, [Online], available at: <https://agrotimes.ua/interview/vijna-i-biznes-grupa-kompanij-ava-group/> (Accessed 06 July 2022).

5. Trishycheva, A. (2022), "work of inhouses during the war 2.0", Yurydychna Hazeta Online, [Online], available at: <https://yur-gazeta.com/publications/legal-business-in-ukraine/robot-inhauziv-pid-chas-viyini-20-.html> (Accessed 06 July 2022).

6. Litvinov, Ye. (2022), "International commercial contracts under martial law", Liga 360, [Online], available at: https://biz.ligazakon.net/analytics/210852_mzhnarodn-komertsyn-kontrakti-v-umovakh-vonnogo-stanu (Accessed 06 July 2022).

7. GRC.UA. (2022), "The future of Ukrainian companies after the war", available at: <https://chernivtsi.grc.ua/article/30317> (Accessed 06 July 2022).

8. Derevi'anko, A. (2022), "Support teams and the army: how business works in war conditions", EBA, [Online], available at: <https://eba.com.ua/pidtrymuyut-komandy-ta-armiyu-yak-pratsyuye-biznes-v-umovah-vijny/> (Accessed 07 July 2022).

9. Dykun, A. (2022), "Business in the conditions of war: who suffered the greatest losses and how enterprises are restored", Ekonomichna pravda, [Online], available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/03/23/684549/> (Accessed 07 July 2022).

10. Kuz'menko, A. (2022), "Business in wartime: how legislation changed", Ekonomichna pravda, [Online], available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/03/28/684801/> (Accessed 08 July 2022).

11. Khavunka, T. (2022), "Ukrainian economy during the war: what next?", Ekonomichna pravda, [Online], available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/15/685810/> (Accessed 08 July 2022).

12. Zhyrij, K. (2022), "We are back: how Ukrainian business is resuming work after the war", Informatsijne ahentstvo Unian, [Online], available at: <https://www.unian.ua/economics/finance/mi-povernulisya-yak-ukrajinskiy-biznes-vidnovlyuye-robotu-pid-chas-viyini-novini-ukrajina-11824872.html> (Accessed 08 July 2022).

Стаття надійшла до редакції 12.07.2022 р.

www.dy.nauka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

Р. Б. Примуш,
к. держ. упр., м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-2408-6780

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.13—14.40

КОНЦЕПТУАЛЬНО-СТРАТЕГІЧНІ АСПЕКТИ СУТНІСНО-ПРОСТОРОВИХ ХАРАКТЕРИСТИК БЕЗПЕКИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ В ПЕРІОД ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН

R. Primush,
PhD in Public Administration, Kyiv

CONCEPTUAL AND STRATEGIC ASPECTS OF THE ESSENTIAL AND SPATIAL
CHARACTERISTICS OF THE SECURITY OF SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS
IN THE PERIOD OF TRANSFORMATIONAL CHANGE

Статтю присвячено науковому обґрунтуванню та дослідженню проблематики концептуально-стратегічних аспектів сутнісно-просторових характеристик безпеки соціально-економічних систем в період трансформаційних змін.

В контексті проведеного дослідження представлено ряд рекомендацій, які дозволять активніше впроваджувати практики впровадження концептуально-стратегічних аспектів сутнісно-просторових характеристик безпеки соціально-економічних систем в період трансформаційних змін. Зроблено висновок, що проблема безпеки соціально-економічних систем завжди була, є і, очевидно, довго буде серед найважливіших. Нині вона є особливо актуальною для нашої Батьківщини, адже в на кожному етапі становлення та розвитку української державності, навіть у найскладніші й суперечливі епохи, даний аспект посідав чільне місце. В той же час, сучасне розуміння безпеки соціально-економічних систем не обмежується воєнним аспектом, так може бути уособлення і діяльності людини, держави, світової спільноти з виявлення, попередження та усунення тих факторів та обставин, які здатні позбавити фундаментальних матеріальних та духовних цінностей, завдати їм шкоди, закрити шлях для розвитку та навіть виживання, а отже, на рубежі нинішнього та майбутнього століть спектр небезпек, що загрожують самому існуванню людства та державності, значно розширився, і цей процес, невинно наростає.

Акцентовано увагу на тому, що становлення ринкових відносин у постсоціалістичних країнах у процесі переходу від централізовано-організованої системи до ринкової, що характеризується наявністю спонтанних порядків та здатної до самоорганізації, об'єктивно обумовлює посилення розпорошеності у суспільстві й економіці та необхідність дослідження у зв'язку з цим проблем самоорганізації та регулювання соціально-економічних систем. Необхідність формування механізмів забезпечення довгострокового економічного зростання, підтримки самоорганізації в економіці та можливість державного управління змінами складних соціально-економічних систем вимагають виявлення закономірностей їхнього функціонування в умовах становлення нової для вітчизняної науки дослідницької парадигми. Сфері дослідження, що є предметом даної роботи, за своєю суттю є міждисциплінарною, оскільки є сферою перетину наукових інтересів представників економічної теорії, теорії управління, світової економіки та міжнародних відносин, загальносистемних концепцій розвитку, теорії систем тощо, адже питання забезпечення безпеки соціально-економічних систем в період трансформаційних змін є фундаментальним аспектом на сучасному етапі українського державотворення.

The article is devoted to the scientific substantiation and research of the problems of conceptual and strategic aspects of the essential-spatial characteristics of the security of socio-economic systems in the period of transformational changes.

In the context of the study, a number of recommendations are presented that will allow more active implementation of practices for the implementation of conceptual and strategic aspects of the essential and spatial characteristics of the security of socio-economic systems in the period of transformational change. It is concluded that the problem of security of socio-economic systems has always been, is and obviously will be among the most important for a long time. Today it is especially relevant for our Motherland, because at every stage of formation and development of Ukrainian statehood, even in the most difficult and controversial eras, this aspect occupied a prominent place. At the same time, the modern understanding of the security of socio-economic systems is not limited to the military aspect, so it can be the personification of human activities, the state, the world community to identify, prevent and eliminate those factors and circumstances that can deprive fundamental material and spiritual values. harm them, to close the way for development and even survival, and thus, at the turn of the present and future centuries, the range of dangers that threaten the very existence of humanity and statehood has expanded significantly, and this process is constantly growing.

Emphasis is placed on the fact that the formation of market relations in post-socialist countries in the process of transition from a centralized to a market system, characterized by spontaneous order and capable of self-organization, objectively determines the increasing dispersion in society and economy and the need for research thus the problems of self-organization and regulation of socio-economic systems. The need to form mechanisms to ensure long-term economic growth, support self-organization in the economy and the ability to manage changes in complex socio-economic systems require the identification of patterns of their functioning in a new research paradigm for domestic science. The field of research, which is the subject of this work, is essentially interdisciplinary, as it is the area of intersection of scientific interests of economic theory, management theory, world economy and international relations, system-wide development concepts, systems theory, etc. in the period of transformational changes is a fundamental aspect at the present stage of Ukrainian statehood.

Ключові слова: державне регулювання, державне управління, соціально-економічна безпека, безпека, трансформаційні зміни.

Key words: state regulation, public administration, socio-economic security, security, transformational changes.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Становлення ринкових відносин у постсоціалістичних країнах у процесі переходу від централізовано-організованої системи до ринкової, що характеризується наявністю спонтанних порядків та здатної до самоорганізації, об'єктивно обумовлює посилення розпороченості у суспільстві й економіці та необхідність дослідження у зв'язку з цим проблем самоорганізації та регулювання соціально-економічних систем. Необхідність формування механізмів забезпечення довгострокового економічного зростання, підтримки самоорганізації в економіці та можливість державного управління змінами складних соціально-економічних систем вимагають виявлення закономірностей їхнього функціонування в умовах становлення нової для вітчизняної науки дослідницької парадигми. Сфера дослідження, що є предметом даної роботи, за своєю суттю є міждисциплінарною, оскільки є сферою перетину наукових інтересів представників економічної теорії, теорії управління, світової економіки та міжнародних відносин, загальносистемних концепцій розвитку, теорії систем тощо, адже питання забезпечення безпеки соціально-економічних систем в період трансформаційних змін є фундаментальним аспектом на сучасному етапі українського державотворення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретико-прикладні аспекти дослідження забезпечення безпеки соціально-економічних систем в період

трансформаційних змін знайшли своє відображення у наукових працях багатьох вчених, зокрема таких як: Л. Абалкін, Л. Акімова, О. Барановський, О. Власюк, В. Гесць, Б. Губський, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, В. Кириленко, В. Ліпкан, В. Мартинюк, О. Новікова, В. Онищенко, А. Сухоруков, В. Франчук та багато інших. Водночас, питання пов'язані із пошуком концептуально-стратегічних аспектів сутнісно-просторових характеристик безпеки соціально-економічних систем в період трансформаційних змін ще не отримали належного теоретико-прикладного обґрунтування та дослідження, що також пов'язано й із мінливістю вітчизняного законодавства, його постійного оновлення та наповнення.

Внаслідок чого метою даної статті є наукове обґрунтування та дослідження проблематики концептуально-стратегічних аспектів сутнісно-просторових характеристик безпеки соціально-економічних систем в період трансформаційних змін.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Вітчизняне суспільство перманентно перебуває у стані перехідного періоду, адже процес наповнення вітчизняного законодавства нормами та стандартами міжнародного рівня досі триває. В умовах самостійного існування, в рамках курсу радикальних реформ воно переживає процес ламання сформованих за попередню радянську епоху основ ідеології, економічного, політичного, соціального і духовного життя. При цьому, з

одного боку, робляться спроби запозичення та запровадження досвіду організації суспільного життя в країнах Західної Європи та Сполучених Штатів Америки, а з іншого — відроджується інтерес до історичного минулого України, йде напрямок пошуку шляхів поєднання досягнень західноєвропейської цивілізації з національними особливостями України.

У всіх цих складних та суперечливих явищах суттєву, а найчастіше і вирішальну роль грає процес змін у політичній системі суспільства. Саме політична система є владно-упорядковуючим суб'єктом всього суспільного життя та від його характеру та якості функціонування, злагодженості дій всіх її підсистем багато в чому залежить реалізація історичного завдання — забезпечити процвітання як великої держави та її уособлення в якості провідних країн світу. Реформування жодного з компонентів політичної системи сучасного українського суспільства, жодної з її підсистем не можна вважати завершеним. Досі не вироблені оптимальні форми основних інститутів держави та способи їх взаємодії, не склалося розвиненої та стійкої багатопартійної системи, не прийнято або потребує серйозного коригування багато законів, що регламентують політичне життя суспільства та діяльність політичних суб'єктів, вкрай повільно йдуть процеси формування нової політичної культури, політичної ідентифікації громадян та консолідації політичної свідомості соціальних груп. Однак саме ця обставина спонукає виділити основну ланку в політичній системі суспільства, адекватне реформування якої дозволить визначити позитивні результати реформування системи в цілому [1].

Як зазначається у науковій літературі, сучасний етап соціальних перетворень найчастіше позначається поняттями "трансформація" і "перехід", що нерідко розглядаються як синоніми. Тим часом зміст цих понять розкривається по-різному. На наш погляд, поняття перехід передбачає наявність суб'єкта, який знає кінцеву мету руху і користується довірою тих, кого він веде у вибраному напрямку. Стосовно суспільства це передбачає наявність сильної влади, керованої конкретною ідеєю, а також авторитетної команди, яка має ясну і реалістичну мету, що спирається на обґрунтовану програму дій і користується широкою підтримкою громадян. При цьому важливо, щоб цілі команди відповідали інтересам суспільства, а програма - наявним можливостям.

На жаль, у сучасній Україні не виконується жодна з цих умов. Тут немає такої партії чи громадського руху, чия програма має масову підтримку громадян. Відсутня уявлення, що розділяється активною більшістю, про бажаний устрій суспільства. Досі точаться запеклі суперечки щодо конкретних шляхів виведення країни з кризи, а тим часом в економіці та політичній сфері продовжуються руйнівні процеси, хоча й завдання, що висувуються владою у цілому мають конструктивний характер, але не підкріплюються відповідними засобами і тому на практиці часто не вирішуються [2, с. 420].

Концепція трансформації підкреслює залежність суспільних зрушень від дій не тільки верхніх, але також середнього та базового верств суспільства, представники яких виходять із власних інтересів та діють в умовах не цілком сформованого та нежорсткого інституційного середовища. Головними рушійними силами

трансформаційного процесу є, з одного боку, правляча еліта з бюрократією, що примикає до неї, а з іншого, соціально-зрілі, економічно та політично активні представники масових громадських груп, насамперед — середніх верств. Звідси - залежність його результатів від того, як управлінські заходи "верхів" сприймаються масовими верствами суспільства. Значною мірою спонтанний характер соціальної трансформації суспільства виключає характерну для переходу презумпцію руху на задалегідь заданому напрямку — результати трансформації важко передбачити. Хоча проблема стратегічних орієнтирів й у разі залишається досить актуальною, проте на першому плані висувається збереження соціальної стабільності [3, с. 19].

Трансформаційні процеси охоплюють усі рівні суспільної вертикалі: загальнонаціональний, регіональний, локальний, груповий, індивідуальний, натомість виникають неузгодженості та розбіжності у розумінні конкретних питань, а окремі рішення та орієнтири нерідко наштовхуються на пряму протидію регіональних та місцевих спільнот та еліт, опір організацій та громадян. Свідченням цього може бути виняткове різноманіття суспільних ситуацій, що склалися у різних регіонах країни, зокрема безпосередньо сусідніх. Всі ці обставини ускладнюють управління аналізованими процесами, ускладнюють контроль та прогнозування їх результатів.

Зрозуміло, найбільш активними "рушійними елементами" у процесі демократизації суспільства і особливо у формуванні нових політичних інститутів, їх організації, облаштуванні, впровадженні суспільного життя є аж ніяк не народні маси. Таку роль, зазвичай, грає еліта нашого суспільства та/або частина різних його секторів, тобто меншість, що спирається на отриманий, так чи інакше, "мандат народної довіри". Навіть у формуванні профспілок — однієї з наймасовіших громадських інститутів — вирішальне значення мають самовіддані дії десятків чи, найбільше, сотень людей, які створюють свого роду робочу еліту. Однак не будучи безпосередньо будівельником політичних інститутів, народна більшість тим щонайменше утворює соціальне середовище, соціальне підґрунтя і впливає на формування соціального клімату, від характеру яких вирішальним чином залежать і темпи, і спрямованість, і глибина процесу демократичної інституціоналізації. І якщо створювані елітами суспільно-політичні інститути такого роду приживаються або не приживаються на суспільному ґрунті, починають діяти відповідно до свого призначення або їх функціонування набуває характеру, більшою або меншою мірою відмінного від задуму, або якщо вони взагалі не отримують реального втілення і залишаються свого роду "декларацією про наміри", то все це значною мірою залежить від того, чи вони приймаються масами, чи відторгаються ними [4, с. 13].

Отже, завершення переходу від авторитарно-соціалістичного політико-правового устрою до системи демократичних, за своєю суттю та за способами функціонування інститутів пов'язано, чи не насамперед, з прийняттям нових порядків більшістю населення, з глибоким освоєнням народними масами відповідних цінностей, установок, соціальних та культурно-ідеологічних норм. Але складання таких, культурних і соціально-психологічних, засад системи нових суспільних інсти-

тутів — це процес, який розвивається зовсім не поступово і тим більше не швидкоплинно [5]. Відомо, що більш менш радикальне оновлення цих цінностей і норм, перехід до принципово інших, ніж раніше, уявлень про належне і правильне, до нових еталонів поведінки, складання нових звичок і традицій відбуваються, або можуть статися — головним чином, на стадії базової соціалізації нових поколінь людей. Відповідно, вступаючи в періоди активної участі в соціальному виробництві та відтворенні, нові покоління не просто заміняють у суспільному житті попередні генерації людей, а й привносять до неї нові ідеї та цінності, іноді істотно відрізняються від тих, що служили основою буття колишніх поколінь [6, с. 40—41].

Зрозуміло, в живій дійсності може статися і так, що, наприклад, деякі політичні переконання, раціональна оцінка та емоційне сприйняття конкретних політичних установок (скажімо, в сучасних умовах — свободи друку) більш-менш ґрунтовно змінилися або можуть змінитися ще у багатьох, навіть дуже багатьох і без корінних змін у структурі особистості, тому й після періоду базової соціалізації. І все ж такі стійкі і глобальні зміни в соціально-політичній свідомості, прийняття нових норм та інститутів саме як цілісної системи зазвичай походять від покоління до покоління [3, с. 20]. Тому можна стверджувати, що перехідний період від однієї суспільної системи до принципово іншої, у тому числі й час комплексних суспільно-політичних змін (подібних до тих, що переживає зараз наша країна), протікає в масштабах соціального часу. А основною одиницею його виміру є роки, але періоди життя поколінь, кратні десятиліттям. Так само межі таких змін позначаються не конкретними датами, але більш-менш широкими часовими смугами. Звідси випливає, що для складання соціокультурних передумов принципово нового суспільно-політичного устрою необхідно вступ до активного суспільного життя, принаймні, одного нового покоління — у тих випадках, коли ті новації, які воно принесе в суспільство, в його культуру, забезпечать суттєвий "заділ" змін. Зазвичай такого роду радикальні перетворення базуються на змінах, які відбуваються у складі та структурі установок, цінностей, ідеологічних та поведінкових орієнтирів кількох поколінь, кожне з яких вносить свій внесок у накопичення критичної маси передумов радикального оновлення всього суспільного устрою. Це зумовлено, зрештою, поєднанням та взаємодією різних соціально-історичних чинників. Одні з них можуть прискорювати та полегшувати його, тоді як інші — ускладнювати та сповільнювати. Однак щоразу вони відбуваються в генераційному масштабі часу, і їх треба розглядати, щоб уникнути як ілюзій, так і розчарувань, саме в цьому масштабі.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМКУ

Підводячи підсумки, можна зробити висновок про те, що проблема безпеки соціально-економічних систем завжди була, є і, очевидно, довго буде серед найважливіших. Нині вона є особливо актуальною для нашої Батьківщини, адже в на кожному етапі становлення та розвитку української державності, навіть у

найскладніші й суперечливі епохи, даний аспект посідав чільне місце. В той же час, сучасне розуміння безпеки соціально-економічних систем не обмежується воєнним аспектом, так може бути уособлення і діяльності людини, держави, світової спільноти з виявлення, попередження та усунення тих факторів та обставин, які здатні позбавити фундаментальних матеріальних та духовних цінностей, завдати їм шкоди, закрити шлях для розвитку та навіть виживання, а отже, на рубежі нинішнього та майбутнього століть спектр небезпек, що загрожують самому існуванню людства та державності, значно розширився, і цей процес, невпинно наростає.

Література:

1. Іванченко Ю. М. Сутність, головні напрями та способи державної інформаційної політики в Україні. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://academy.gov.ua/ej/ej2/txts/philo/05ijmipu.pdf>.
2. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: вибр. наук. пр. Київ: НІСД, 2016. 527 с.
3. Вонсович О. С. Національна безпека України в умовах сучасних геополітичних змін. Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2017. Вип. 24 (2). С. 18—24.
4. Циба В. Т. Соціологія особистості: системний підхід (соціально-психологічний аналіз): навч. посіб. Київ: МАУП, 2000. 152 с.
5. Савич А. С. Європейські програми формування інформаційного простору ЄС [Електронний ресурс] / А. С. Савич. Режим доступу: <http://vmv.kyumu.edu.ua/v/p09/12.pdf>
6. Марчук Є. Україна: нова парадигма поступу: аналітичне дослідження. Київ: Аваллон, 2001. 215 с.

References:

1. Ivanchenko, Yu. (2015), "Essence, the main directions and ways of the state information policy in Ukraine", [Online], available at: <http://academy.gov.ua/ej/ej2/txts/philo/05ijmipu.pdf> (Accessed 4 February 2022).
2. Vlasjuk, O.S. (2016), Nacional'na bezpeka Ukrainy: evoliucija problem vnutrishn'oi' polityky [National Security of Ukraine: Evolution of Domestic Policy Problems], NISD, Kyiv, Ukraine.
3. Vonsovych, O.S. (2017), "National security of Ukraine in the conditions of modern geopolitical changes", Naukovyj visnyk Dyplomatychnoi' akademii' Ukrainy, vol. 24 (2), pp. 18—24.
4. Tsyba, V. T. (2000), Sotsiologiya osobystosti: systemnyy pidkhid (sotsial'no-psykholohichnyy analiz) [Sociology of personality: a systematic approach (sociopsychological analysis)], MAUP, Kyiv, Ukraine.
5. Savich, A. S. (2014), "European programs of formation of information space of the EU", available at: <http://vmv.kyumu.edu.ua/v/p09/12.pdf> (Accessed 10 May 2022).
6. Marchuk, E. (2001), Ukraina: nova paradigma postupu: analitichne doslidzhennya [Ukraine: a new paradigm of progress: analytical research], Avallon, Kiev, Ukraine. *Стаття надійшла до редакції 15.06.2022 р.*

*С. П. Кошова,
к. держ. упр., доцент, доцент кафедри управління охороною здоров'я та публічного
адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П.А. Шупика
ORCID ID: 0000-0002-7637-4311*

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.13—14.44

КОСМІЧНА ГАЛУЗЬ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

S. Koshova,
PhD in Public Administration, Associate Professor of the Department of Healthcare Management
and Public Administration, Shupyk National Healthcare University of Ukraine Kyiv, Ukraine

SPACE INDUSTRY THROUGH THE PRISM OF ENSURING ECONOMIC SECURITY

Статтю присвячено висвітленню питання формування принципово нового розуміння глобальної безпеки, де проблеми космічної безпеки визначають необхідність спільних зусиль всіх учасників світової політики і міжнародних відносин з вироблення відповідних загальноновизнаних міжнародно-правових норм і принципів.

У статті розглянуто сучасний стан та напрями розвитку вітчизняної космічної галузі з позиції національної безпеки країни.

Доведено, що космічна галузь є невід'ємною частиною сучасного світу та ключовим чинником забезпечення національної безпеки держави. Належний розвиток космічних технологій поряд з грамотним використанням продукції забезпечує державі важливу ланку в процесах, що в ній відбуваються.

Космічна галузь з погляду інновацій є "вінцем розвитку", оскільки поєднує у собі нові технологічні досягнення й є їх каталізатором. Використання цих досягнень дозволяє формувати через трансфер технологій нові ринки (що не існують або незначні за обсягом, але в довгостроковій перспективі є основою нової промисловості).

Аерокосмічні технології дозволяють забезпечувати національну безпеку, сприяють розвитку науково-технічного, соціально-економічного прогресу. Отже, успішна участь в освоєнні космосу має стратегічне значення для держав. Відзначено, що підвищується ефективність використання космічного простору у комерційному плані, наприклад, на світових ринках космічних транспортних засобів, інформаційних технологій. Це приваблює в космічну галузь не лише нові держави, а й приватні активи з їх інвестиційною мобільністю.

З'ясовано, що забезпечення стратегічної стабільності та безпеки на всіх рівнях. можливо за умови стабільного розвитку державної космічної галузі, також визначено, що ключовими питаннями для "Космічної галузі України" є розвиток ефективної структури управління підприємствами цієї галузі та формування та реалізація державної космічної політики. Представлено основні заходи щодо розвитку участі приватного сектора у вітчизняній космічній галузі.

Розкрито особливості космічної економіки як галузі господарювання, в тому числі показано, що: космічна діяльність є невід'ємним елементом нового технологічного устрою; формування комплексної стратегії космічної діяльності є частиною глибокої структурної модернізації всього політико-економічного механізму; космічна діяльність приносить синергетичні економічні ефекти, які за своїми позитивними наслідками можуть значно перевищувати пряму економічну вигоду; космічна діяльність є сьогодні необхідною умовою збереження національного суверенітету.

Отже, потреба в комплексному, більш детальному дослідженні змін загальних політичних процесів під впливом фактора космічної безпеки набуває першочергового значення в XXI столітті, що і зумовило актуальність обраної теми.

The article is devoted to the formation of a fundamentally new understanding of global security, where space security issues determine the need for joint efforts of all participants in world politics and international relations to develop relevant universally recognized international law and principles.

The article considers the current state and directions of development of the domestic space industry from the standpoint of national security.

It has been proven that the space industry is an integral part of the modern world and a key factor in ensuring the national security of the state. Proper development of space technologies along with the competent use of products provides the state with an important link in the processes taking place in it.

In terms of innovation, the space industry is the "crown of development" because it combines new technological advances and catalyzes them. The use of these achievements allows the formation of new markets through technology transfer (which do not exist or are small in size, but in the long run is the basis of new industry).

Aerospace technologies allow to ensure national security, promote the development of scientific and technical, socio-economic progress. Thus, successful participation in space exploration is of strategic importance for states. It is noted that the efficiency of the use of outer space in the commercial plan, for example, in the world markets of space vehicles, information technology. This attracts not only new states to the space industry, but also private assets with their investment mobility.

It was found that ensuring strategic stability and security at all levels, possibly with the stable development of the state space industry, it was also determined that the key issues for the "Space Industry of Ukraine" are the development of an effective management structure of enterprises in this industry and the formation and implementation of state space policy. The main measures for the development of private sector participation in the domestic space industry are presented.

The peculiarities of space economy as a branch of management are revealed, including it is shown that: space activity is an integral element of the new technological system; the formation of a comprehensive strategy for space activities is part of a deep structural modernization of the entire political and economic mechanism; space activities bring synergetic economic effects, which in their positive effects can significantly exceed the direct economic benefits; space activities are today a necessary condition for preserving national sovereignty.

Thus, the need for a comprehensive, more detailed study of changes in general political processes under the influence of space security is of paramount importance in the XXI century, which led to the relevance of the chosen topic.

Ключові слова: космос, космічна промисловість, інвестиції, космічна програма, національна безпека, космічна економіка, космічні технології.

Key words: space, space industry, investments, space program, national security, space economy, space technologies.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Космічна діяльність має займати одне з ключових місць у державній політиці України, особливо в умовах війни. Дослідження та використання космічного простору відіграють важливу роль у забезпеченні національної оборони та безпеки, науковому, економічному та соціальному розвитку країни. Реалії функціонування космічної галузі характеризуються динамічною зміною внутрішніх та зовнішніх умов. Держави тією чи іншою мірою намагаються зайняти нішу у світовій космічній галузі, оскільки сьогодні це один з ринків, що швидко розвиваються. Космічні технології гарантують технологічну, наукову, військову, політичну та економічну перевагу, дають можливість здійснювати дистанційне зондування Землі, дозволяють попереджати надзвичайні ситуації підвищують ефективність розвідки та видобутку природних ресурсів, впровадження інноваційних практик у сільське господарство, забезпечують зв'язок та навігацію, охорону навколишнього середовища та моніторинг зміни клімату.

В умовах сьогодення відбувається досить стрімкий розвиток космічної галузі в усіх країнах світу. Саме це, відповідно, зумовлює використання аерокосмічних технологій у різноманітних сферах публічного адміністрування. У високорозвинених країнах державні політики передбачають пріоритетом дослідження, розробки та використання космічного простору задля вирішення безпекових та інших соціально-економічних завдань

країни. Існуючі проблеми в Україні щодо функціонування космічної галузі може призвести до знищення національної та економічної безпеки країни в цілому.

Особливістю України є її географічне розташування, багаті, але значною мірою не досліджені природні ресурси, велика довжина сухопутних кордонів. Це об'єктивно призводить до широкого використання космічних ресурсів для вирішення завдань, що стоять перед країною. Спираючись на свій космічний потенціал, Україна могла б стабілізувати свою економіку, забезпечувати якісно новий рівень вирішення оборонних завдань та завдань міжнародного співробітництва, зміцнити свої позиції у світовій спільноті. Космічні ресурси забезпечують ефективне вирішення наступних найважливіших завдань: моніторинг природного середовища, забезпечення служби погоди, контроль за надзвичайними ситуаціями та ліквідацією їх наслідків, дослідження природних ресурсів; глобальне та високоточне координатно-часове забезпечення у будь-якій точці Землі та у будь-який момент часу; забезпечення порятунку рухливих об'єктів, що зазнають лиха; забезпечення єдиного інформаційного простору, інформаційної безпеки та прискорення інформатизації країни на основі глобального та безперервного зв'язку, радіо- та телемовлення на всій території України; відпрацювання технологій виробництва в космосі нових матеріалів та високочистих речовин, створення яких у земних умовах неможливе; здобуття нових фундаментальних наукових резуль-

татів у галузі астрофізики, планетології, вивчення сонячно-земних зв'язків в умовах міжнародної інтеграції при здійсненні проектів; реалізація міжнародних угод, проведення астрофізичних спостережень та дослідження планет; глобальне та безперервне спостереження за військовою та економічною діяльністю держав. Як правило, зазначені завдання вирішуються космічними ресурсами ефективніше та економічніше, а деякі з них некосмічними ресурсами не можуть бути вирішені.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Нами було сформовано основні механізми державного регулювання космічної галузі, проаналізували їх вплив на національну безпеку держави, а також оцінили значення та роль розвитку космічної галузі в контексті європейської інтеграції України. У всьому світові авіакосмічні технології, мирне дослідження космосу забезпечують ефективний розвиток національних економік, зміцнюють національну безпеку, оборону і загалом, стратегічну конкурентоспроможність країни. механізми державного регулювання космічної галузі, їх вплив на національну безпеку держави [1].

Теоретичні засади дослідження космічної галузі загалом розглядалися автором на базі опрацювання праць науковців міжнародного права, міжнародного та національного космічного права, адміністративного права, публічного управління та адміністрування інших галузей права, таких як: І.П. Андрушко, Л.П. Ануфрієва, О.В. Беглий, К.А. Бекашев, У. Больман, М. Вільямс, Д. Волтер, Д. Габрінович, О.М. Григоров, В.Н. Денисов, Р. Джаху, Г.П. Жуков, О.П. Каменецька, Ю.М. Колосов, В.П. Кононенко, Е.С. Кривчикова, К. Крістол, П. Ларсен, Ф. Ляйл, Н.Р. Малишева, Дж. Пелтон, Дж. Сміс, І. Сурбес-Вержер, О. Стрельченко, С. Фріланд, Н. Хедман, Ш. Хобе, Б. Шмідт-Тедд, О.В. Яковенко та ін.

І. Костенко у [2] зазначає, що недостатня поінформованість влади про важливість розвитку космічної галузі призводить до стримування державного регулювання на належному рівні.

Мілітаризація космосу, а також потреба в удосконаленні норм міжнародного космічного права, може гарантувати національну безпеку всім країнам. Проте, на думку Л. Марценюк [3], доцільно формувати одразу для забезпечення безпеки усіх країн санкційну політику щодо держав, які спрямовані на домінування у космосі та виявляють військову агресію.

МЕТА СТАТТІ

Метою даної статті є виявлення значимості космічної діяльності для розвитку економіки та безпеки держави і формулювання міжнародно-правового аспекту державного регулювання космічної галузі як основи національної безпеки держави та пошук перспективних шляхів удосконалення досліджуваної сфери.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сучасна перманентна криза у космічній галузі загрожуює не лише адміністративно-правовому статусу України як космічної країни, але й призвести до зниження економічного розвитку країни. У разі негативного відношення держави до державного фінансування науково-

технічного розвитку, розвитку високотехнологічних економічних сфер адміністрування то Україна може бути виключена із мапи розвинених світових країн. Національна безпека країни, умови сталого розвитку, ресурсний моніторинг, екологія, сучасні комунікаційні та навігаційні сервіси, точне землеробство, протидія глобальним змінам клімату — усі ці аспекти мають вагому космічну складову, а конкурентоспроможність країни в цілому напряму залежить від рівня аерокосмічних технологій.

Незважаючи на існування різних підходів щодо забезпечення космічної безпеки, використання яких визначає розвиток загальних політичних процесів в ХХІ столітті, сьогодні космос перетворився в новий глобальний регіон світової політики. Від успішної реалізації державою космічної політики багато в чому залежить не тільки її розвиток і безпека, а й роль і політичний вплив на міжнародній арені в цілому. У зв'язку з цим спостерігається прагнення держав до досягнення космічної переваги для конвергенції в один з факторів свого світового лідерства.

Теоретичні уявлення про космічну економіку як цілісну систему ще не склалися. Проте експерти-практики говорять про неї, як про реальний феномен, тим більше, що пов'язані з космосом різноманітні суб'єкти, види та форми економічної діяльності не просто розвиваються з вражаючою швидкістю, але через мережі контактів та виробничих ланцюжків поєднуються у глобальну "космічну екосистему". Вимірювання прямих і непрямих ефектів космічної економіки життя суспільства також перебуває в початковій стадії. Але висновок у тому, що значення сучасного космосу як драйвера сталого соціально-економічного розвитку лише зростає, давно став загально визнаним. Динаміка змін у космічному секторі, зростання ринків, пов'язаних з космічними додатками, проникнення космічних технологій у різні сфери суспільного життя, дозволяють констатувати, що спостерігаються ознаки космічної трансформації світової економіки в цілому.

Зазирнувши у історичне минуле доцільно відзначити те, що перші аерокосмічні програми України були значною мірою зорієнтовані на збереження потенціалу успадкованої від Радянського Союзу галузі, а також на створення підґрунтя для майбутнього розвитку. Тобто закладалися основи системи, здатної забезпечити весь цикл створення ракетно-космічної техніки, запусків космічних апаратів різного призначення, експлуатації їх на орбіті та використання отримуваної інформації в інтересах економіки України [1].

Технічний розвиток економіки відбувається шляхом послідовної зміни технологічних укладів. В даний час у світовому техніко-економічному розвитку виділяють життєві цикли шести технологічних укладів [4]:

I — відбулася Перша промислова революція, пов'язана з налагодженням фабричного виробництва текстилю;

II — настала епоха пари, набувають широкого поширення залізниця;

III — стали активно розвиватися хімічна промисловість, машинобудування, електротехнічна промисловість;

IV — настає епоха автомобілів та синтетичних матеріалів, що пов'язано з початком промислової переробки нафти;

V — у зв'язку з комп'ютерною революцією, що відбулася, домінуюче становище в економіці займають такі галузі, як атомна енергетика, мікроелектроніка, інформатика, біотехнології, аерокосмічна промисловість;

VI — приблизно з 2030 р.: в основі лежить інформаційна революція, яка призведе до розвитку нанотехнологій, космічних технологій, нетрадиційної та космічної енергетики, генної інженерії тварин та людини.

Народне господарство економічно розвинених країн сьогодні характеризується багатокладністю з явним домінуванням V технологічного укладу, проте зміну йому вже приходить VI. Однією з ключових галузей економіки, у якій переважають V та VI технологічні уклади, є космічна діяльність.

Ракетно-космічна промисловість на сьогоднішній день є однією з найбільш високотехнологічних та наукомістких галузей. Ракетно-космічні технології відіграють дедалі більшу роль у сфері НДДКР, стаючи важливим інструментом завоювання та утримання науково-технічного лідерства на міжнародній арені. Космічна діяльність є невід'ємною складовою сучасної світової економіки та науки, визначаючи розвиток значущих комплексів міжнародної інфокомунікаційної інфраструктури, а також систем, що забезпечують національну безпеку.

Сучасний етап розвитку світової економіки передбачає, що лише країни, які беруть активну участь у науково-технічному прогресі, залишаються серед лідерів і підтримують стійкий розвиток національного господарства, в тому числі й в космічній галузі, яка посідає одне з провідних ніш за технологічним рівнем. Розвиток діджиталізації у світі робить країни, які не мають розвиненої космічної галузі залежними від високорозвинених країн, що стає актуальним питанням підтримки національної безпеки. Водночас, досліджувана галузь являється монополістичною, так як на міжнародному ринку домінує кілька корпорацій, що створюють конкуруючі умови та поділ ринку аерокосмічних послуг. Високорозвинені країни розглядають космічну галузь як стратегічну галузь адміністрування, у якій функціонують програми підтримки цієї галузі за допомогою державного фінансування, а також інших джерел фінансування. Саме тому, постає питання, які саме країни є лідерами у цій галузі і, які їх перспективні напрямки розвитку космічної галузі [5].

США спрямували у 2020 році на оборону 738 мільярдів доларів, а також створили космічні війська та надала Україні військову допомогу на 300 мільйонів доларів. Програма співпраці США та України передбачала передачу українській стороні летальних видів озброєння, а саме поставлялися крилаті ракети для систем берегових ракетних комплексів і протикорабельні ракети [6].

У країнах Європейського союзу на космічну галузь передбачаються наступні витрати, наприклад у США вони становлять 73 євро з кожного жителя країни, у Франції — 10 євро, у Великобританії — 24 євро, а в Україні всього навсього — 2 грн. Постає питання, а за які фінансові витрати на космічну галузь може йти мова в Україні?

Із 2014 року космічна галузь стала більш активно розвиватися і співпрацювати із європейськими країнами щодо розвитку досліджуваної сфери.

Увага до космічної економіки постійно зростає, оскільки держави та приватні інвестори вбачають у цьому високотехнологічному секторі перспективне джерело економічного зростання та інновацій [5]. Якщо розглядати космос як перспективний інвестиційний тренд, то космічна економіка в найближчому майбутньому остаточно вийде за межі аерокосмічної та оборонної галузей (насамперед, за рахунок подальшого розвитку секторів ІКТ та телекомунікацій) та стане у повному розумінні слова глобальною.

Крім прямого довгострокового впливу космічної економіки на економічне зростання (залежно від типу акторів до таких вигащів може бути: підвищення ефективності алокації ресурсів, поліпшення стану національної безпеки та правоохоронної діяльності, доступність нових ринків, зниження ступеня інформаційної асиметрії, зростання ефективності виробництва та зниження цін), все більшу роль відіграватимуть економічні ефекти другого порядку, пов'язані з непрямыми, або неавтоматичними актами взаємодії та взаємовпливу в рамках все більшої кількості космічних програм, що реалізуються, а також інші ефекти, індуковані їх можливою синергією [4]. Характерний приклад — удосконалення системи метеорологічних супутників сприяє покращенню прогнозування погоди, що, у свою чергу, веде до підвищення надійності супутникової навігації на морі. Не менш значущим результатом є зростання якості прогнозів настання небезпечних природних явищ (урагани, цунамі). Ще один приклад — це побічні (spinoff) технології, що відповідно до визначення NASA, є комерціалізованим продуктом, який включає технологію або досвід NASA, що приносить користь громадськості [6].

Експерти одностайно прогнозують, що вплив космічної економіки на формування нових ринків та зміну існуючої світової економічної системи зростатиме [5]. Всі ці зміни і вплив ефектів космічної діяльності на різні сфери економічного життя (і навіть ширше — на соціально-економічний прогрес) можна трактувати як стан переходу, або початок космічної трансформації світової економіки. Ідея космічної трансформації (трансформуючої ролі космічної економіки), обумовлена комплексним характером впливу космічних технологій на сучасний соціально-економічний розвиток, поступово оформляється у громадському дискурсі. Самі собою космічні технології продовжують грати роль драйверів космічної трансформації, та їх призначення стає іншим. Фактично, космічна трансформація сьогодні пов'язана і виходить з потоку виникаючих технологій, що постійно розширюється, які за своєю природою теж постійно еволюціонують на користь соціуму.

Зважаючи на це все, трансформаційне технологічне зрушення, пов'язане з ефектами "нового космосу" та космічної економіки, може призвести до періоду нової модернізації на основі додаткових інновацій, а значить, до подолання існуючої пастки стійко низьких темпів економічного зростання. Також відзначимо, що самі по собі заходи виключно макроекономічного регулювання є необхідними, але не достатніми для прискорення загальної динаміки економічних змін. Можли-

ва зміна тренду має бути пов'язана з реальним зміцненням нових джерел розвитку (космічна економіка), гнучкими способами інституційного та структурного проектування (космічне право) та інвестиціями в людський капітал (космічна освіта), які і сформулюють триаду космічної трансформації.

Дослідження зміни підходів до розуміння безпеки виявило розширення предметного поля і виникнення її нових видів, зокрема, космічної безпеки. Сучасний процес глобалізації тісно пов'язує такі рівні космічної безпеки, як глобальна, міжнародна, державна безпека, рівні за своєю значимістю і впливом, в єдину систему.

В ході дослідження були виявлені два підходи до визначення космічної безпеки, які формують політику учасників міжнародних відносин по її забезпеченню, яка впливає на розвиток загальних політичних процесів в XXI столітті. Відповідно до першого підходу, в основі системи забезпечення космічної безпеки лежить концепція забезпечення національної безпеки. Другий підхід, що відображає глобальний характер проблеми космічної безпеки, тісно пов'язаний з верховенством міжнародного права і посиленням взаємозалежності сучасного світу. Згідно з ним космічна безпека визначається суверенною рівністю в проведенні незалежної космічної діяльності, що не створює загрози миру і безпеці в космічному просторі. Незважаючи на глобальну значимість даного підходу, першочергову важливість все ще має перший підхід. Другий же підхід використовується як допоміжний фактор для держав у забезпеченні своєї національної безпеки [7].

Таким чином, від того, який підхід використовує держава, залежить і вибір концепції проведеного нині курсу в галузі космічної діяльності: від концепції необмеженого і вільного використання космічних активів для реалізації своїх національних інтересів і досягнення світового лідерства до концепції стримування мілітаризації космічного простору і його використання виключно в мирних цілях в інтересах всіх членів міжнародних відносин, на користь всього людства.

Також не можна оминати увагою зміст і тенденції розвитку проблем і загроз космічної безпеки: військових (мілітаризація космічного простору), екологічних (забруднення космічного простору), правових (відсутність норм міжнародного права, відповідних змін, що відбулися в космічній сфері), пов'язаних з космічною діяльністю країн і призводять до збільшення глобальних земних проблем людства (забруднення навколишнього середовища, контроль над озброєннями та підтримання глобальної безпеки, відставання процесу створення норм міжнародного права від сучасних реалій, ін.). Дані проблеми і загрози є взаємопов'язаними і носять глобальний характер, тому їх вирішення можливе лише шляхом прийняття всією світовою спільнотою комплексних заходів, спрямованих на вдосконалення міжнародного права, розвиток міжнародних інститутів і зміцнення міжнародного співробітництва, подолання військово-політичних протиріч [3].

Таким чином, фактор космічної безпеки є частиною проблемного поля світової політики: виявлені основні підходи держав щодо забезпечення космічної безпеки, а також підтверджується їх вплив на посилення існуючих проблем космічної безпеки, що мають глобальний

вимір, проводиться комплексне дослідження космічних програм держав з різним космічним потенціалом в умовах існування проблем космічної безпеки, виявляються загальні і особливі напрямки розвитку [1].

Розвиток і зміцнення кооперації як між державами за рішенням цілого ряду питань міжнародного характеру, так і між ними і недержавними учасниками космічної діяльності є характерною тенденцією нового етапу в дослідженні і використанні космічного простору.

У порівнянні з ситуацією двадцятирічної давності, масштаб міжнародної співпраці якісно змінився. У зв'язку з розширенням кола учасників космічної діяльності, із залученням приватного капіталу поряд з двостороннім все більш вигідним стає багатостороннє співробітництво, що сприяє вільному ринку (проекти "Морський старт", GMES, GEOSS). Така співпраця дозволяє вирішувати як завдання глобального масштабу, пов'язані з вивченням загроз космічної безпеки і розвитком міжнародного співробітництва в рамках проектів наукових досліджень, так і національні — по соціально-економічному розвитку, що сприяють поліпшенню життя суспільства. Крім того, витрати і ризики держав по реалізації даних проектів значно великі для однієї держави, тому зрозуміле прагнення країн до розширення міжнародної кооперації в космічній сфері [8].

Досить актуальним у співпраці США із Україною є укладення Меморандуму про взаєморозуміння між Державним космічним агентством України та Міністерством оборони Сполучених Штатів Америки щодо співпраці у сфері безпеки космічних польотів і надання послуг та інформації з космічної ситуаційної обізнаності. Зазначений документ формулює взаємну зацікавленість сторін у співпраці щодо використання космічного простору. У ньому сформовані правові підстави та механізми спільного використання космічної ситуаційної обізнаності з метою підвищення безпеки космічних польотів, обміну послугами та інформацією. Зазначене забезпечить Україні створення умов для отримання від Космічного командування США інформації та послуг з космічної ситуаційної обізнаності [9].

Як позитивний приклад міжнародної співпраці можна назвати європейський проєкт "Vega", що реалізується українськими підприємствами КБ "Південне" і ВО "Південмаш" та італійською компанією "Avio", для якої українські підприємства виготовляють ракетні двигуни для російської установки на четвертий ступінь ракетноносія "Vega" [10].

Відповідно, співпраця та замовлення від компанії зі США є важливими для української космічної галузі, власне, так само як і з іншими країнами, враховуючи наявний потенціал космічної галузі України, а також з огляду на плани збільшення його використання в інтересах національної безпеки та економіки України загалом [9].

У кейсі українсько-американського співробітництва є низка успішних проєктів. Наразі основним замовленням для підприємств української космічної галузі є замовлення американської компанії "Northrop Grumman" на виготовлення корпусів перших ступенів ракетноносіїв "Antares". Проєкт триває із 2008 року. Основна конструкція ступеня зазначеної ракети розроблена КБ "Південне" і ВО "Південмаш" у співпраці з іншими ук-

раїнськими підприємствами [9]. Як помічаємо деякі проекти не реалізуються й до нині, що є недопустимим у перспективному розвитку космічної галузі і на що потрібно зосереджувати значні зусилля під час адміністрування цією галуззю.

Необхідно відзначити те, що Україна безумовно має інтерес щодо подальшого розвитку співпраці із США та іншими європейськими країнами метою якої є дослідження Місяця та інших небесних тіл, в рамках якої у травні 2021 року внесено пропозиції української спільноти до National Aeronautics and Space Administration (NASA) щодо співпраці. У рамках цієї міжнародної співпраці на виконання Програми "Артеміда" у 2020 році Україна підписала домовленості в яких визначається співпраця США із іншими країнами щодо дослідження Місяця.

Також, необхідно відзначити те, що в умовах плідної співпраці КБ "Південне" уклало контракт щодо виведення на орбіту космічного апарата "Січ-2-30", запуск якого відбуватиметься із пускового майданчика компанії SpaceX за допомогою американського ракетносія Falcon-9.

На сьогоднішній день відбувається активна співпраця українських підприємств у космічній галузі із іншими компаніями зокрема із ЄС, Китаєм, Японією, Італією, Південною Кореєю та низкою інших країн.

Відповідно, з метою співробітництва України та Китаю у космічній сфері було у 2020 році підписано п'ятирічну Програму співробітництва в космічній галузі, на основі якої здійснюватиметься спільна їх діяльність в напрямку дослідження аерокосмічного простору в середньостроковій перспективі. Складовою підписаної Програми стали 69 спільних проектів на загальну суму контрактів більш ніж 70 млн доларів. Під час створення зазначеної Програми відбулося підписання Договору про створення спільної лабораторії космічної науки. Під час укладення Програми відбулися домовленості щодо зміцнення обміну інформацією про космічну діяльність двох країн і своєчасності взаємного інформування про стан виконання тем програми співпраці, вирішення проблем, що виникають в процесі реалізації програми з метою забезпечення її виконання [11].

Щодо співпраці України із Японією необхідно відзначити те, що 23 жовтня 2021 року в рамках тижневого заходу "UA Space Focus" під час тематичного тижня "Expo2020: Space Week" (м. Дубай, ОАЕ) між Державним космічним агентством України та Японським агентством аерокосмічних досліджень підписано Меморандум про співробітництво у сфері космічної діяльності в мирних цілях, який має на меті регламентувати важливі аспекти українсько-японської взаємодії у сфері космічної діяльності, зокрема, вивчення можливого співробітництва для спільної діяльності сторін у напрямках аерокосмічних досліджень, космічної науки, спостережень за Землею та ін. [12]. На наш погляд, це надасть новий імпульс українсько-японським відносинам в космічній галузі та сприятиме започаткуванню практичної кооперації.

З метою перспектив міжнародного співробітництва України та Італії в космічній сфері 30 березня 2021 року було підписано Меморандум про взаєморозуміння між Державним космічним агентством України та Італійсь-

ким космічним агентством щодо співробітництва у сфері космічної діяльності в мирних цілях, з метою обміну інформацією про діяльність та пропозиціями стосовно спільних проектів та наочного ознайомлення з потужностями підприємств космічного сектора двох країн. У ході підписання Меморандуму було наголошено на важливості спільного космічного проекту з виробництва ракети-носія "Vega", який реалізується за участю італійської та українських компаній ще із 2004 року, згідно з яким Державне конструкторське бюро "Південне" розпочало виробляти і постачати двигуни для ракети-носія "Vega". Уже у квітні 2010 р. почалася передача серійних двигунів замовнику, у листопаді 2017 року "Vega" з українським двигуном успішно стартувала з космодрому Куру Європейського космічного агентства у Французькій Гвіані, також 3 вересня 2020 року з космодрому Куру відбувся черговий запуск ракети-носія з українським двигуном і це був 15-й успішний пуск ракети [10].

Поряд з багатостороннім співробітництвом активно розвивається процес регіоналізації. Останнє об'єднання держав Азії, що мають деякі загальні проблеми в галузі освоєння космосу, в Азіатсько-Тихоокеанське космічне агентство допоможе зміцнити їх стосунки в цілому, послужить розвитку кооперації, науково-технічного прогресу, інноваційного розвитку.

Участь багатьох країн світу в міжнародних космічних проектах доводить, що конвергенція і глобальна кооперація в космосі стали усталеною нормою в їх космічній діяльності.

ВИСНОВКИ

Безпека, будучи одним із головних факторів світової політики, набуває космічного виміру. Прагнення країн забезпечити свою національну космічну безпеку призводить до посилення глобальних проблем людства: забруднення навколишнього середовища, контроль над озброєннями та підтримання глобальної безпеки, відставання норм міжнародного права від сучасних реалій та ін., вирішити які можна лише зусиллями всього світового співтовариства.

Отже, слід констатувати те, що міжнародне співробітництво на даному етапі євроінтеграційних процесів лише розвивається. В цілому, космічна галузь в останні роки не стала тією рушійною силою, яка б вивела українську економіку на міжнародний рівень. Не відбулося сучасного впровадження аерокосмічних технологій, які б мали бути отримані за їх допомогою інформації у сфері публічного адміністрування, національної безпеки та оборони, системи контролю за інформаційними ресурсами тощо. Щоб безпечно розвивати космічну галузь доцільно було б затвердити принципи космічної кібербезпеки. Також доречно впровадити сучасну модель космічної діяльності та визначити її як складову частину національної стратегії розвитку країни.

Успішна космічна діяльність стає сьогодні необхідною умовою збереження національного суверенітету як у військово-політичному аспекті, так і у сфері інформаційної безпеки. Практичні сфери застосування сучасних космічних апаратів — це не тільки вирощування кристалів у невагомості та інші дослідження, а насамперед навігація, метеорологія, зв'язок та розвідка. Космонавтика породжує нові ринки інформації.

Виходячи з вищенаведеного, можна дійти висновку про те, що пріоритетний розвиток космічних систем різного цільового призначення є життєво важливим фактором забезпечення як національної економіки, так й безпеки в цілому, зокрема й інформаційної безпеки.

Література:

1. Кошова С. & Гбур З. (2021). Національна безпека через призму розвитку космічної галузі. Publishing House "European Scientific Platform". <https://doi.org/10.36074/nbchprkg-book.2021>
2. Kostenko I. Public administration in the space industry of Ukraine and the implementation of european standards Space Law. 2021. DOI:10.31359/1993-0941-2021-41-175
3. Марценюк Л. Мілітаризація космосу як загроза національній безпеці країн: сучасні тенденції та виклики Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2021. 2. DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-287-292
4. Яник А. А. Концепции "космической экономики". Тренды и управление. 2018. № 1. С. 51—66.
5. Семак Е. А., Головенчик Г. Г., Мардович В. Г. Космическая отрасль на современном этапе развития мировой экономики. Новости науки и технологий. 2017. № 3 (42). С. 37—45.
6. Space Act of 2015: American companies could soon mine asteroids for profit". Wired UK. URL: <https://www.wired.co.uk/article/how-to-mine-asteroids-for-fun-and-profit>, accessed 10 September 2020.
7. Кошова С. П. Міжнародно-правовий аспект державного регулювання космічної галузі як основи національної безпеки держави. Інвестиції: практика та досвід. 2022. 4. 93—97. DOI: 10.32702/2306-6814.2022.4.93
8. Псюк М.О. Державна підтримка розвитку інвестиційної діяльності в аерокосмічній галузі в умовах глобалізації. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління. 2020. 31 (70/3) DOI <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2020.3/31>
9. Між Україною та США укладено Меморандум про взаєморозуміння у сфері безпеки космічних польотів і надання послуг та інформації з космічної ситуаційної обізнаності URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mizh-ukrayinoyu-ta-ssha-ukladeno-memorandum-pro-vzayemorozuminnya-u-sferi-bezpeki-kosmichnih-polotiv-i-nadannya-poslug-ta-informaciyi-z-kosmichnoyi-situacijnoyi-obiznanosti>
10. Україна й Італія готуються розширити співпрацю в космічній сфері URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3216270-ukraina-j-italia-gotuutsa-rozsiriti-spivpracu-v-kosmicnij-sferi.html>
11. Україна та Китай підписали нову п'ятирічну Програму співробітництва в космічній галузі URL: <https://space.com.ua/2020/10/22/ukrayina-ta-kitaj-pidpisali-novu-p-yatirichnu-programu-spivrobitnitstva-v-kosmicnij-galuzi/>
12. Підписано Меморандум про співробітництво між ДКА та Японським агентством аерокосмічних досліджень URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/pidpisano-memorandum-pro-spivrobitnictvo-mizh-dka-ta-yaponskim-agentstvom-aerokosmichnih-doslidzen>

References:

1. Koshovs, S. and Hbur, Z. (2021), National security through the prism of space industry development, Publishing House "European Scientific Platform". <https://doi.org/10.36074/nbchprkg-book.2021>
 2. Kostenko, I. (2021), "Public administration in the space industry of Ukraine and the implementation of european standards", Space Law. DOI:10.31359/1993-0941-2021-41-175
 3. Martsenyuk, L. (2021), "Militarization of space as a threat to national security: current trends and challenges", Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. DOI 10.31733/2078-3566-2021-2-287-292
 4. Yanik, A. A. (2018), "On the concept of "space economy", Trendy i upravleniye, vol. 1, pp. 51—66.
 5. Semak, E. A., Golovenchik, G. G. and Mardovich, V. G. (2017), "Space industry at the present stage of development of the world economy", Novosti nauki i tekhnologii, vol. 3 (42), pp. 37—45.
 6. Wired UK (2015), "Space Act of 2015: American companies could soon mine asteroids for profit", available at: <https://www.wired.co.uk/article/how-to-mine-asteroids-for-fun-and-profit> (accessed 10 April 2022).
 7. Koshova, S.P. (2021), "International legal aspect of state regulation of the space industry as the basis of national security", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 4, pp. 93-97. DOI: 10.32702 / 2306-6814.2022.4.93
 8. Psuk, M.O. (2020), "State support for the development of investment activities in the aerospace industry in the context of globalization", Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernads'koho. Seriya: Derzhavne upravlinnya. vol. 31 (70/3) DOI <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2020.3/31>
 9. Ministry of Defence of Ukraine (2021), "Ukraine and the United States have concluded a Memorandum of Understanding in the field of space safety and the provision of services and information on space situational awareness", available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/mizh-ukrayinoyu-ta-ssha-ukladeno-memorandum-pro-vzayemorozuminnya-u-sferi-bezpeki-kosmichnih-polotiv-i-nadannya-poslug-ta-informaciyi-z-kosmichnoyi-situacijnoyi-obiznanosti> (accessed 10 April 2022).
 10. ukrinform (2021), "Ukraine and Italy are preparing to expand cooperation in space", available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3216270-ukraina-j-italia-gotuutsa-rozsiriti-spivpracu-v-kosmicnij-sferi.html> (accessed 10 April 2022).
 11. space.com.ua (2020), "Ukraine and China signed a new five-year program of cooperation in space", available at: <https://space.com.ua/2020/10/22/ukrayina-ta-kitaj-pidpisali-novu-p-yatirichnu-programu-spivrobitnitstva-v-kosmicnij-galuzi/> (accessed 10 April 2022).
 12. State Space Agency of Ukraine (2021), "Memorandum of Cooperation signed between the SCA and the Japan Aerospace Research Agency", available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/pidpisano-memorandum-pro-spivrobitnictvo-mizh-dka-ta-yaponskim-agentstvom-aerokosmichnih-doslidz> (accessed 10 April 2022).
- Стаття надійшла до редакції 29.06.2022 р.*

УДК 351.851

О. М. Дуброва,
к. пед. н., доцент, докторант, Міжрегіональна академія управління персоналом
ORCID ID: 0000-0002-8150-1215
Л. О. Шпак,
д. е. н., професор кафедри державного управління,
Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0003-0472-878X

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.13—14.51

ЗАКОНОМІРНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ У КОНТЕКСТІ ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ТА МАСОВОСТІ ОНЛАЙН ОСВІТИ

O. Dubrova,
PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Doctoral candidate, Interregional Academy of Personnel Management
L. Shpak,
Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Public Administration,
Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service
of Taras Shevchenko Kyiv National University

PATTERNS OF FUNCTIONING AND DEVELOPMENT TRENDS OF HIGHER EDUCATION IN THE CONTEXT OF TRANSNATIONALIZATION AND MASS ONLINE EDUCATION

У статті дістали подальшого розвитку закономірності розвитку вищої освіти в національних системах світу з виділенням основних з них, які мають значний вплив на процеси змін, що відбуваються: розвиток транснаціональної освіти (єдиних міжнародні стандарти, інтернаціоналізація навчальних програм, віртуальна мобільність, цифрове навчання, франчайзинг, міжнародна конкуренція); розвиток онлайн освіти (онлайн доступ до освітніх програм, масові відкриті онлайн курси); розвиток інтеграції та формування ієрархії ЗВО у світовому освітньому просторі (формування великих інтеграційних структур університетської освіти на національному, регіональному та міжнародному рівнях).

Встановлено, що значні зміни відбулися під впливом процесів глобалізації та інтернаціоналізації, і академічному співтовариству потрібно вирішувати питання єдиних міжнародних стандартів, інтернаціоналізації навчальних програм, віртуальної мобільності, цифрового навчання, франчайзингу, а також міжнародної конкуренції. Інтернаціоналізація перетворилася на важливий чинник розвитку вищої освіти XXI століття, а процеси інтернаціоналізації відрізняються не лише високим рівнем складності, а й різноманітним прояву.

Визначено, що онлайн-доступ до освітніх програм найкращих університетів покращують шанси працевлаштування та кар'єрного зростання. Участь елітних університетів у проєктах онлайн-освіти, підтримка цих проєктів великими виробничими компаніями, є очевидним свідченням того, що онлайн навчання перетворюється на важливу частину майбутньої вищої освіти. Дослідники, зайняті проблемами розвитку вищої освіти у світі характеризують цей феномен стрімкого входження на ринок освітніх послуг платформ, що реалізують масові відкриті онлайн курси, як "демократизацію вищої освіти".

Міжнародними організаціями та урядами різних країн всіляко заохочується створення інститутів міжнародної взаємодії установ вищої освіти, здатних забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому освітньому просторі вишів, які не мають ознак особливого статусу. Внаслідок такої взаємодії з'являються міжнародні консорціуми університетів, яким зусиллями ЗВО різних країн вдається вирішення складних завдань, що стоять перед світовою академічною спільнотою. Оскільки розвиток глобальної мережі вищої освіти несе за собою загрозу не лише посилення процесів "викачування" талантів, а й повної втрати ідентичності національних систем вищої освіти, то держави продовжуватимуть усіляко підтримувати процеси інтеграції в національних системах вищої освіти.

The article further developed the patterns of development of higher education in the national systems of the world, highlighting the main ones that have a significant impact on the processes of changes taking place: the development of transnational education (unified international standards, internationalization of educational programs, virtual mobility, digital learning, franchising, international competition); development of online education (online access to educational programs, mass open online courses); development of integration and formation of the hierarchy of higher education institutions in the world educational space (formation of large integration structures of university education at the national, regional and international levels). It is established that significant changes have taken place under the influence of globalization and internationalization processes, and the academic community needs to address the issues of uniform international standards, internationalization of educational programs, virtual mobility, digital learning, franchising, as well as international competition.

Internationalization has become an important factor in the development of higher education in the 21st century, and the processes of internationalization are distinguished not only by a high level of complexity, but also by a variety of manifestations. It was determined that online access to educational programs of the best universities improves the chances of employment and career growth. The participation of elite universities in online education projects, the support of these projects by large manufacturing companies, is a clear indication that online learning is becoming an important part of future higher education. Researchers concerned with the development of higher education in the world characterize this phenomenon of the rapid entry into the educational services market of platforms implementing mass open online courses as "democratization of higher education."

Modern information technologies and information search tools determine new models of behavior of higher education organizations around the world, form a special sign system or a special language, which is the interaction of the parties involved in the process of providing educational services. Big business is paying more attention to successful educational platforms.

Business enterprises are extremely interested in scientific developments aimed at attracting innovations to production and actively finance research. But the introduction of scientific developments requires constant updating of the knowledge of both the employees of the developing companies and the companies that buy these new products. With the emergence of platforms, businesses have the opportunity to successfully implement educational programs aimed at constant updating of knowledge, including for the working population. As a result, joint educational programs are being implemented, which are beneficial to both educational platforms and enterprises developing innovations.

Such cooperation leads to the advancement of new technologies throughout the world. International organizations and governments of various countries encourage the creation of institutes of international interaction of institutions of higher education capable of ensuring high competitiveness in the world educational space of higher education institutions that do not have signs of a special status. As a result of such interaction, international consortia of universities appear, which, thanks to the efforts of higher education institutions of different countries, manage to solve complex tasks facing the world academic community.

Since the development of the global network of higher education carries with it the threat not only of strengthening the processes of "pumping out" of talents, but also of the complete loss of identity of national systems of higher education, the states will continue to support the processes of integration in national systems of higher education in every possible way.

Ключові слова: Вища освіта, економіка знань, закономірності функціонування, онлайн освіта, тенденції розвитку.

Key words: igher education, knowledge economy, patterns of functioning, online education, development trends.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Отримати повноцінне уявлення про тенденції та особливості розвитку вищої освіти у світі так само не просто, як і поєднати для зіставлення відомості про існуючі в різних регіонах світу дослідницькі центри/інститути та освітні програми у сфері вищої освіти [1]. Вища освіта в національних системах світу розвинена неоднаково, і дослідження цієї теми характеризуються великою панорамою. Разом з тим існують особливі закономірності, які не можуть не впливати на розвиток університетів усього світу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Окремі аспекти функціонування та тенденції розвитку вищої освіти в економіці знань опрацьовано у працях П. Альтбаха, Б. Кларка, К. Мока, Дж. Найта, Д. Проктора, Х. Хантера та інших науковців. Попри значну кількість наукових розвідок щодо розвитку вищої освіти в економіці знань зазначеної наукової проблематики у контексті електронізації залишаються наразі найменш вивченими та потребують подальшого опрацювання та дослідження.

Таблиця 1. Моделі транскордонної освіти

Модель	Характеристики моделі
1. Подвійні дипломи	- програма академічного обміну, що дозволяє одночасно з дипломом країни отримати диплом вищого навчального закладу країни А, визнані і тим і іншим учасником освітнього процесу.
2. Твінінг	- освітня програма від початку до кінця реалізуються у ЗВО країни Б за програмою ЗВО країни А без виїзду в країну розташування головного навчального закладу. Ця модель означає три роки навчання в країні Б із присвоєнням кваліфікації ЗВО країни А в головному ЗВО.
3. Стандартизація вимірювання результатів навчання	- взаємодія між ЗВО різних країн на основі єдиної системи вимірювання результатів навчання. Студентам надається можливість отримати залікові одиниці (кредити) за курсом/програмою, які пропонують ЗВО, що співпрацюють, без присудження кваліфікації. Однакова система виміру дозволяє порівнювати і приймати освітні результати студента, які він отримав у іншому університеті, іншій країні.
4. Валідація	- підтвердження, що присвоєсна споживачеві послуг кваліфікація в країні А відповідає вимогам і може бути визнана країною Б
5. Франшиза	- ЗВО країни А (френчайзер) уповноважує ЗВО країни Б (френ-чайзі) реалізовувати в країні Б освітні послуги на основі договору франшизи відповідно до національних правил країни Б. Договір містить зобов'язання обох сторін щодо реалізації освітніх послуг, управління процесом навчання та розподілу прибутку. Кваліфікація присуджується вишом країни А.А.
6. Дистанційне навчання з використанням он-лайн технологій	- реалізація програм навчання або курсів для студентів різних країн ЗВО будь-якої країни дистанційно в режимі онлайн, може підтримуватися методами традиційного навчання «віч-на-віч»

Джерело: складено авторами.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою проведеного в поданій статті дослідження є визначення закономірностей функціонування та тенденцій розвитку вищої освіти в економіці знань у контексті електронізації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Ми виділили три основні з них, які, на нашу думку, сьогодні мають значний вплив на процеси змін, що відбуваються: розвиток транснаціональної освіти; розвиток онлайн освіти; розвиток інтеграції та формування ієрархії ЗВО у світовому освітньому просторі.

Тенденція 1. Розвиток транснаціональної освіти.

Існує безліч досліджень у галузі вищої освіти, що підтверджують, що академічна мобільність існувала протягом дуже довгого часу. Вчені, знання та студенти переміщалися по всьому світу протягом багатьох століть. Але, наприкінці ХХ століття, цей рух посилюється, і поодинокі випадки академічної мобільності переросли у поширене явище. Починаючи з 2005 року, окремі країни у якості однією зі стратегічних цілей національного розвитку обирають експорт освітніх послуг.

Прийнято вважати, що такі зміни відбулися під впливом процесів глобалізації та інтернаціоналізації, і академічному співтовариству потрібно вирішувати питання єдиних міжнародних стандартів, інтернаціоналізації навчальних програм, віртуальної мобільності, цифрового навчання, франчайзингу, а також міжнародної конкуренції. Інтернаціоналізація перетворилася на важливий

чинник розвитку вищої освіти ХХІ століття, а процеси інтернаціоналізації відрізняються не лише високим рівнем складності, а й різноманітним проявом. Існують, однак, спірні питання щодо використання понять "глобалізація", "інтернаціоналізація" та "транскордонна освіта".

Транскордонну освіту іноді замінюють поняттям "інтернаціоналізація", а поняття "глобалізація" часто використовують як рівнозначне поняття "інтернаціоналізація". Глобалізація описується як процес, який посилює потоки людей, культурних і національних цінностей, ідей, знань, технологій та капіталу через кордони і призводить до більш взаємопов'язаного та взаємозалежного світу [2].

Глобалізація впливає на кожну країну по-різному і може мати як позитивні, так і негативні наслідки залежно від національних особливостей, історії, традицій, культури, пріоритетів і ресурсів. Освіта є одним із секторів, на які впливає глобалізація зі зростанням транскордонної освіти, яка розглядається як один із безпосередніх результатів глобалізації.

Інтернаціоналізація вищої освіти є частиною процесів глобалізації та описується як процес інтеграції міжнародного, міжкультурного обміну у глобальному вимірі для реалізації цілей та функцій вищої освіти — викладання, наукових досліджень, виховання. Інтернаціоналізація включає не лише транскордонний обмін, але також міжнародні проекти, інституційні угоди у сфері вищої освіти, національні та міжкультурні аспекти викладацької діяльності та навчання,

інтеграцію навчальних планів, розвиток міжнародного співробітництва в галузі виховання шляхом створення студентських об'єднань, спортивних спілок [3]. Процеси інтернаціоналізації вищої освіти розвиваються шляхом міжнародної регіональної та інституціональної інтеграції.

У центрі уваги транскордонної освіти — рух усіх учасників науково-освітнього процесу: студентів, викладачів та вчених, а також освітніх та дослідницьких проектів, провайдерів, навчальних програм та послуг, що перетинають юридично встановлені державні кордони. Транскордонна освіта є складовою інтернаціоналізації та частиною проектів глобального міжнародного співробітництва в галузі розвитку вищої освіти, програм академічних обмінів та комерційних ініціатив [4].

Транскордонна освіта довгі роки служила цілям розвитку вищої освіти на принципах взаємовигідного співробітництва між ЗВО різних країн шляхом обміну студентів та викладачів, створення філій установ вищої освіти на територіях інших держав. Розвиток транскордонної освіти поступово переходить від моделі співробітництва та моделі партнерства до більш складної моделі конкурентоспроможності, а набір іноземних студентів перетворився на масштабний бізнес. Зі зростанням міжнародної конкуренції у вищій освіті, приходом на ринок освітніх послуг платформних МВОК (масові відкриті онлайн курси), розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, посиленням міжнародного співробітництва, транскордонна освіта набуває додаткового розвитку.

В результаті з'явилися нові моделі реалізації транскордонної освіти, складніші і досконаліші, і як очікується, цей процес тільки розвиватиметься. Сучасними дослідниками обговорюються шість моделей транскордонної освіти (таблиця 1) [5]. Вища освіта перетворюється на рушійну силу конкурентоспроможності національних економік, стає все більш важливим інструментом державного розвитку. Для деяких країн експорт освітніх послуг стає важливим джерелом формування доходів національних бюджетів.

Лідери багатьох держав обирають політику, спрямовану на посилення присутності національних університетів у світовому освітньому просторі. Вчені та дослідники зайняті розробкою стратегічних планів захоплення світового ринку освітніх послуг. Створюються спеціалізовані служби сприяння експорту освітніх послуг та міжнародної академічної мобільності. Наприклад, у США створено національну асоціацію NAFSA; в Австралії — AVCC; у Франції — Edu France, Egide; Німеччини — DAAD.

Реалізується безліч програм розвитку міжнародної академічної мобільності, які дозволяють освоювати повні освітні програми у ЗВО іншої країни або брати участь в окремих мовних програмах, наприклад, в Європі — програми "Еразмус", "Сократ", "Нордплус". Але стратегічні цілі національних урядів останнім часом спрямовані не лише на стимулювання міжнародної академічної мобільності, але також на обмеження можливостей потенційних учасників як можливої загрози для національних економік. У якості найімовірніших конкурентів на цьому ринку для України розглядаються Польща, Китай, Німеччина, Чехія, Іспанія, Канада, Італія, Австрія, Велика Британія, Франція, Країни АСЕАН [6].

З кожним роком зростає кількість українських випускників, які виявили бажання навчатися за кордоном. За підрахунками експертів така кількість складає від 60 до 70 тисяч і тільки у Польщі — понад 30 тисяч [7].

У 2020 р. в ЗВО України навчалися 76548 іноземних студентів зі 155 країн світу [6]. За кількістю поданих заяв на навчання лідирують іноземні студенти з Індії (23,64%), потім Королівство Марокко (11,54%), Республіка Туркменістан (6,95%), Азербайджанська Республіка (6,05%), Федеративна Республіка Нігерія (5,52%), Китайська Народна Республіка (5,30%), Турецька Республіка (5,22%), Арабська Республіка Єгипет (3,98%), Держава Ізраїль (2,75%), Республіка Узбекистан (2,07%), інші (26,98%) [6].

Очікується, що до 2025 року кількість студентів, які навчаються за межами своїх країн, зросте до 8 мільйонів, і наразі країни активно конкурують за цих студентів [6]. Сполучені Штати Америки залишаються головним напрямом для іноземних студентів, за ними слідує Великобританія [6].

Іноземні студенти не бажають навчатися в Україні у зв'язку з відчуттям підвищеної загрози життю і здоров'ю внаслідок російської збройної агресії та недовірою до якості та "інноваційності" освіти, включаючи можливість дистанційного навчання [6].

Тенденція 2. Розвиток онлайн освіти.

Сучасні інформаційні технології та інструменти пошуку інформації визначають нові моделі поведінки організацій вищої освіти в усьому світі, формують особ-

ливу знакову систему або особливу мову, якою відбувається взаємодія сторін, що беруть участь у процесі надання освітніх послуг.

За оцінкою ЮНЕСКО, станом на 2020 рік понад 1,5 мільярда студентів у 165 країнах не мали можливості відвідувати заняття через COVID-19 [8]. Усе це, а також військова агресія Росії підштовхнуло ЗВО України до переходу на онлайн-навчання. Електронне освітнє середовище як інструмент доступу до необхідної інформації та блоку інтелектуальних послуг перетворюється на необхідний елемент організації діяльності ЗВО. Платформ для відкритих онлайн курсів у світі сьогодні через величезну популярність існує велика кількість. Проте визначними лідерами є такі платформи, як: Coursera, LinkedIn, SkillShare, EDX, Mooc, Udacity, Docebo. В Україні підвищити свою кваліфікацію пропонують також платформи: Портал Дія. Цифрова освіта, Освітній Хаб — EduHub.in.ua, Prometheus, ВУМ online (Відкритий Університет Майдану), EdEra (Education Era), Lingva skills.

У всьому світі студенти вважають, що онлайн-доступ до освітніх програм найкращих університетів покращують шанси працевлаштування та кар'єрного зростання. Участь елітних університетів у проектах онлайн-освіти, підтримка цих проектів великими виробничими компаніями, є очевидним свідченням того, що онлайн-навчання перетворюється на важливу частину майбутньої вищої освіти. Дослідники, зайняті проблемами розвитку вищої освіти у світі характеризують цей феномен стрімкого входження на ринок освітніх послуг платформ, що реалізують масові відкриті онлайн курси, як "демократизацію вищої освіти".

Всі ці характеристики відрізняють університети, які стали родоначальниками цілої системи онлайн освіти у світі. У списку засновників Coursera Стенфордський університет, Принстонський університет, Університет штату Арізона, Університет штату Меріленд Коледж — Парк, Університет штату Іллінойс в Урбана-Шампейн. У списку засновників EDX Масачусетський технологічний інститут, Гарвардський університет, Бостонський університет, Каліфорнійський університет у Берклі.

Існує ряд тенденцій, які виявляються останнім часом особливо чітко в діяльності платформ онлайн-навчання.

Частка курсів, що викладаються англійською мовою, поступово скорочується, незважаючи на те, що основна частина платформ розміщена в англомовних країнах.

Аналітики вказують на кілька факторів, які вплинули на цю тенденцію: продовжується зростання неанглійських платформ, у тому числі за рахунок французької платформи Universite Numerique (FUN) та іспанської платформи Miriada X; платформи США, у тому числі Coursera, сьогодні орієнтуються на міжнародні ринки і розширюють свої пропозиції курсів іншими мовами, крім англійської; багато платформ оголосили про платність цілого ряду послуг, що реалізуються. Udacity та Coursera, крім оплати за сертифікати, пропонують ще низку платних послуг, пов'язаних із працевлаштуванням учнів, організацію тренінгів за конкретним запитом, підтвердженням статусу сертифікату з використанням брендів університетів, які організовують курси для майбутнього працевлаштування та кар'єрного зростання.

Іншою тенденцією у розвитку платформ є збільшення кількості учасників з боку великого бізнесу та використання освітніми платформами різних стратегій при виборі партнерів. Наприклад, одна з платформ EDX, що швидко розвивається, в даний час має в цілому 109 партнерів. Крім того, Coursera, EDX і Udacity, використовують різні стратегії щодо вибору партнерів. Бізнес-модель компанії Udacity побудована на співпраці з промисловими гігантами. В результаті Udacity не має аналогів освітніх програм з інформатики. Coursera робить ставку на провідні університети-партнери по всьому світу. Серед партнерів Coursera також Музей сучасних мистецтв, Американський музей природної історії, Національне географічне суспільство і Світовий банк.

EDX спеціалізується в науці, техніці, статистиці, медицині та співпрацює з елітними університетами та гуманітарними коледжами США та країн Азії, а також має партнерські відносини з Міжнародним валютним фондом та Фондом Linux. Таким чином "велика трійка" США — Coursera, EDX та Udacity зайнята конкретними областями знання та знаходяться на шляху спеціалізації.

Великий бізнес виявляє підвищену увагу до успішних освітніх платформ. Підприємства бізнесу вкрай зацікавлені у наукових розробках, спрямованих на залучення інновацій у виробництво та активно фінансують дослідження. Але запровадження наукових розробок вимагає постійного оновлення знань як працівників компаній-розробників, так і компаній, які купують ці нові продукти. З появою платформ, у бізнесу з'явилася можливість з успіхом реалізовувати освітні програми, спрямовані на постійне оновлення знань, у тому числі і для працюючого населення. В результаті реалізуються спільні освітні програми, які вигідні як освітнім платформам, так і підприємствам-розробникам нововведень. Така співпраця призводить до просування нових технологій у всьому світі.

Особливо це стосується тих країн, де платформи досягли істотних успіхів. Відбувається рух у бік цілеспрямованого збільшення фінансування науки підприємствами бізнесу у США, Китаї, країнах Європи. Великі компанії з реалізації онлайн навчання у світі сформувалися внаслідок потреби суспільства у постійному оновленні знань. Розвиток науки є джерелом нових освітніх програм, які мають успіх на ринку праці. Невипадково, що саме в США, де протягом багатьох років не знижуються високі показники обсягу фінансових вкладень у науку, з'явилися компанії, які успішно реалізують освітні програми.

Цілком можна стверджувати, що масові відкриті онлайн курси (МВОК) — це добре розроблений бізнес проект, що блискуче реалізується. Тому відношення до широкого впровадження по всьому світу масових відкритих онлайн курсів, побудованих на новітніх інформаційно-комунікаційних технологіях, на перегляді виробленої університетами протягом століть технології навчання, не вдосконалюючи та розвиваючи, а змінюючи її, радикально перебудовуючи ринок освітніх послуг, має бути переглянута.

Платформи МВОК вносять радикальні зміни до існуючого порядку виробництва освітніх послуг, а саме: використовують нові технологічні процеси; змінюють організацію виробництва послуги та його матеріально-

технічне забезпечення; змінюють характер взаємодії між споживачами та виробниками освітньої послуги; задіюють нові ринки збуту; змінюють властивості освітньої послуги. Інакше кажучи, платформи МВОК здійснюють діяльність, яку раніше здійснювали заклади вищої освіти, але здійснюють її по-іншому.

На нашу думку, ми маємо справу з новою формою організації університету, яка може стати домінуючою в майбутньому, скорочуючи існуючі форми, змінюючи та руйнуючи їх під впливом інновацій, які з успіхом були апробовані на широкому колі споживачів у багатьох країнах світу. Розвиток системи вищої освіти може призвести до істотних трансформацій і стане причиною формування нової групи університетів, яка багато в чому збереже в собі існуючі форми, але виступатиме як єдине ціле з виробництвом та реалізацією освітніх послуг. Відмінною рисою такого співтовариства стане, ймовірно, така взаємодія, при якій кожна зі сторін приносить користь один одному і коли присутність партнера стає обов'язковою і необхідною умовою існування кожного з них.

Тому діючі університети можуть найближчим часом зіткнутися принаймні з двома проблемами: По-перше, вони повинні вирішити, як потрапити до МВОК-гри: або робити свої власні масові відкриті онлайн курси, де вони є конкурентоспроможними; або вступати в інтеграційні зв'язки з тими університетами, які здатні виробляти конкурентоспроможні онлайн-курси. По-друге, університети повинні зосередитися на підвищенні якості освітніх послуг, що надаються на основі безперервних наукових досліджень, тісної співпраці з підприємствами-роботодавцями, вивчення попиту ринків праці та освітніх послуг.

Тенденція 3. Розвиток інтеграції та формування ієрархії ЗВО у світовому освітньому просторі.

З часів, коли Бертон Кларк представив світові свою відому роботу "Система вищої освіти: академічна організація у крос-національній перспективі" [9], в якій ідентифіковані основні елементи системи вищої освіти та представлені відмінності між ними в різних країнах, минуло вже понад тридцять років. Цей аналіз було проведено тоді, коли "глобальні" перспективи були визначальним чинником розвитку вищої освіти ні з погляду ЗВО, ні з погляду держав.

За минулі десятиліття накопичилися соціальні, економічні, політичні та ідеологічні трансформації, удосконалювалися інформаційні комунікації, що зумовило зміну державної політики в галузі вищої освіти. Дослідники приступили до обговорення проблем нової ієрархії у світовому освітньому просторі [10]. Статусна ієрархія, ідентифікована Кларком, залишається незмінним атрибутом на ринку освітніх послуг, проте вона значно модифікувалася під впливом глобалізації та інтеграції, що потребує спеціального наукового дослідження.

На основі дослідження національних систем вищої освіти, проведеного групою вчених під керівництвом Б. Кларка у 1973—1980 роках, ним виділено явище статусної ієрархії. При цьому зазначалося, що в такому вигляді статусна ієрархія не зустрічається в жодній іншій сфері суспільної діяльності.

Кларк ідентифікував чотири типи статусної поведінки ЗВО у національному та міжнародному масштабах,

які, по суті, він пов'язував із можливостями працевлаштування, що виникають у випускника після його закінчення. Перший тип включав кілька ЗВО національної освітньої системи, які мають повної чи майже повної монополією на елітарність. Показовими прикладами служили університети Великобританії та Франції, наприклад, усім відомий Оксфорд, Сорбона, Бордо, Бірмінгем, Кембридж. Випускники цих ЗВО мали найвищі шанси гарного працевлаштування на ринку праці.

Другий тип статусної ієрархії був властивий, наприклад, американській та канадській системам. ЗВО не займали монополією елітарне становище в національній системі, але існувала група, яка мала особливу соціальну вагу та суспільну перевагу за належністю до певного типу установи. Наприклад, вісім університетів, ліги плюща (The Ivy League) мають статус вище, ніж решта.

Третій тип не передбачав диференціації на престижні та не престижні університети. Наприклад, в Італії фактично не було поділу за ознакою престижності. Випускники будь-якого з ЗВО отримували рівні права при працевлаштуванні, і отримували добру посаду після закінчення будь-якого університету. Серед державних ЗВО як приклади можна назвати університет Верони, серед приватних — Бокконі в Мілані.

Четвертий тип характеризується відсутністю будь-якої ієрархії між університетами, але передбачає, що університети мають вищий статус, ніж інші освітні установи, реалізують такі самі програми вищої освіти. Передбачалося, що рівень університетської освіти вищий, ніж, наприклад, у коледжах. Однак між університетами були відсутні статусні відмінності. Такий тип властивий системі вищої освіти Німеччини. Дослідники німецької національної системи вищої освіти зазначають, що між університетами немає боротьби за найкращих студентів [9].

Існували, на думку Кларка, також приховані форми монополізації статусу, які могли виявлятися в різних країнах у вигляді перехідних форм одного типу до іншого. Найбільш продуктивним для подальших досліджень систем вищої освіти є реалізований Б. Кларком підхід, коли статусна ієрархія виділяється на основі оцінки ЗВО як учасників складного світу відносин на міжнародному рівні. Це дозволяє сьогодні відстежувати процеси розвитку ЗВО у світовому освітньому просторі, що значно змінилося з того часу, коли автором вперше описані взаємини у крос-національній перспективі.

У сучасних умовах, коли скорочується або припиняється державне фінансування університетів, питання про їх статусну належність перетворилося на питання про місце на ринку освітніх послуг, а ЗВО все частіше функціонують у рамках багатовимірної, багаторівневої та багатосторонньої парадигми [11]. Найбільш обговорювана проблема, пов'язана з майбутнім світового освітнього простору — створення "Університету для мільярда" (мається на увазі чисельність учнів) та його наслідки [12]. Університети для мільярда в даний час добре відомі у світі, вони пропонують якісні освітні програми і роблять це дешевше, ніж традиційні університети, використовуючи освітні платформи та технології онлайн навчання [12].

Існують різні точки зору щодо перспектив розвитку МВОК, проте цілком очевидно, що активізація діяль-

ності освітніх платформ посилює позиції на ринку іншого масового сервісу, який отримав назву "Кадрові пілососи". "Кадрові пілососи" — це масові організації найму, що здійснюють свою діяльність найчастіше за результатами освоєння освітніх програм на основі МВОК.

Використовувані МВОК технології дозволяють ідентифікувати та запозичувати найкращі таланти з різних країн для глобальних учасників ринку. Є всі підстави вважати, що поява МВОК істотно полегшує завдання для служб найму з урахуванням застосовуваних платформами технологій.

Іншим ефективним механізмом є формування великих інтеграційних структур університетської освіти на національному, регіональному та міжнародному рівнях, здатних конкурувати на світовому ринку освітніх послуг. Інтеграційна взаємодія, на нашу думку, є найважливішою характеристикою сучасного ринку освітніх послуг. Разом з тим, форми координації та взаємодії на ринку освітніх послуг у багатьох країнах найчастіше розглядаються в регіональному контексті, і залежать від ступеня участі університету в регіональній інтеграції та відповідності реалізованих освітніх програм умовам та напрямкам територіального розвитку.

Інтеграція ЗВО з підприємствами регіонів є лише частиною довгострокового процесу розвитку національних систем вищої освіти, що потребує суттєвих фінансових витрат, пов'язана з ризиками. Як показує практика, ЗВО найкраще вирішують ці завдання, створюючи спільні (між ЗВО) університетські партнерства, визначаючи одночасно потребу регіону в нових знаннях, що збільшує їхній внесок у процвітання регіонів та надає широку можливість для розвитку національних систем вищої освіти в епоху глобалізації.

Академічне співтовариство за багатовікову історію свого існування нагромадило великий досвід між ЗВО співробітництва, форми якого спочатку виявлялися в обміні кращими академічними практиками, у взаємодії студентства, у спільних наукових дослідженнях. Таке співробітництво будувалося на добровільній основі між ЗВО окремих країн, найчастіше без участі держави та міжнародних організацій. Розвиток цих відносин призвів до залучення держав у ці процеси, розширення практики академічного обміну, розвитку мобільності та зміни моделі взаємодії від моделі співробітництва до моделі партнерства.

Однак останнім часом до цілей міжнародної інтеграції університетів, які традиційно полягали в обміні та поширенні досвіду з реалізації освітніх послуг, доступі до кращих практик наукових досліджень, у співпраці між викладачами та студентами, додалася інша мета — зміцнення позицій міжнародному ринку освітніх послуг. Південноафриканська Асоціація регіональних університетів, наприклад, була створена для об'єднання інституційних ресурсів у країнах Африки щоб конкурувати з інтеграційними спілками елітарних і престижних університетів промислово розвинених країн, які впевнено просуваються у бік створення глобальних університетів світу. Аналогічна Асоціація вищих навчальних закладів створена у Південно-Східній Азії з університетів країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Посилюються про-

цеси інтеграції і всередині національних систем вищої освіти різних країн.

Інтеграція університетів, що відносяться Кларком до елітарних і престижних, поява на цій основі глобальних гравців на ринку освітніх послуг, змушує політиків, регуляторів і лідерів національних систем вищої освіти, створювати міцні інтегровані структури всередині своїх країн, використовуючи жорсткі та м'які форми інтеграції: злиття, формування асоціацій, стратегічних альянсів, об'єднань.

Такі інтегровані структури повинні мати здатність конкурувати з потужними інтеграційними структурами, сформованими, зокрема, з університетів першого типу в класифікації Кларка. За даними Європейської асоціації університетів (EUA), протягом останніх років спостерігається різке посилення процесів інтеграції в національних системах вищої освіти. Реструктуризація через інтегрування визначена як важлива стратегічна мета університетів у всьому світі [13]. Наприклад, L. Portnoi та S. Bagley вказують на наступні стратегічні цілі, яким мають слідувати університети, прагнучи домогтися конкурентоспроможної позиції на ринку освітніх послуг: створення університетів світового рівня; б'єднання університетів; пріоритетність діяльності щодо забезпечення якості освітніх програм; інтернаціоналізація університетів; розширення транскордонної вищої освіти; створення регіональних альянсів [14].

Як видно, із шести пропонованих до реалізації цілей стратегічного розвитку п'ять пов'язані з процесами інтеграції. Створення університету світового класу доступне лише елітним ЗВО, які добре впізнаються на ринку, інші цілі так чи інакше пов'язані з об'єднанням ресурсів на національному, регіональному або міжнародному рівнях.

Слід очікувати, що університети онлайн освіти будуть реалізовувати освітні програми для задоволення потреб різних верств населення, у тому числі й дорогі програми елітарної освіти. Посилення явища статусної ієрархії змушує інші ЗВО вступати в інтеграційну взаємодію з різними суб'єктами ринку, а також формувати міцні спілки між собою для забезпечення власної конкурентоспроможності.

Міжнародними організаціями та урядами різних країн також всіляко заохочується створення інститутів міжнаціональної взаємодії установ вищої освіти, здатних забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому освітньому просторі вишів, які не мають ознак особливого статусу. Внаслідок такої взаємодії з'являються міжнародні консорціуми університетів, яким зусиллями ЗВО різних країн вдається вирішення складних завдань, що стоять перед світовою академічною спільнотою. Оскільки розвиток глобальної мережі вищої освіти несе за собою загрозу не лише посилення процесів "викачування" талантів, а й повної втрати ідентичності національних систем вищої освіти, то держави продовжуватимуть усіляко підтримувати процеси інтеграції в національних системах вищої освіти.

Ця підтримка має бути спрямована, на нашу думку, на інтеграцію навчальних закладів, які займаються підготовкою фахівців для задоволення широкого попиту на освіту та навчання. Ці університети здатні краще задовольняти потреби національних економік і самих

студентів, пропонуючи різні навчальні програми, звертаючись до вирішення завдань розвитку окремих територій, а не прагнучи високого статусу. Саме такі університети здатні забезпечувати ефективний та сталий розвиток економіки країни. У результаті на ринку освітніх послуг зароджуються структури, здатні здійснювати своєї діяльності у присутності ЗВО особливого статусу.

Складніше вирішити питання інтеграції ЗВО, які не прив'язані до конкретного галузевого сегменту, але і для цих установ існує безліч механізмів координації, що добре зарекомендували себе, які здатні забезпечувати високу конкурентоспроможність на ринку освітніх послуг. До них ми відносимо, наприклад, різні типи злиття, які неминучі задля збереження життєздатності окремо взятих ЗВО, створення спілок.

ВИСНОВКИ

Найважливішим питанням для реалізації цих напрямів є пошук інструментів, здатних оцінювати поточний стан ЗВО, визначати майбутню модель та здійснювати перехід до її реалізації. Таким чином, під впливом глобалізації відбувається зміна систем вищої освіти та статусної ієрархії ЗВО, проте процеси інтеграції дають суттєві можливості всім (або більшості) університетам зайняти своє місце на ринку послуг вищої освіти.

Література:

1. Проктор Д. Изменение ландшафта исследований в международном образовании. Международное высшее образование. 2017. № 84. URL: <https://ihe.hse.ru/article/view/2967/2705> (дата звернення: 05.05.2022).
2. Hunter H. International (ization of) Higher Education at the Crossroads. Center for International Higher Education (CIHE). Number 78: Special Issue 2014. URL: <http://ejournals.bc.edu/ojs/index.php/ihe/article/view/5796/5166> (дата звернення: 10.05.2022).
3. Altbach P. G. and Knight J. (2006), "The Internationalization of Higher Education: Motivations and Realities", NEA Almanac of Higher Education, Washington, DC: National Education Association, pp. 7—36.
4. Knight J. (2007), Internationalization: Three Generations of Crossborder Higher Education. Lecture delivered at the India International Centre on 15 February 2012 by Jane Knight. http://www.iicdelhi.nic.in/ContentAttachments/Publications/DiaryFiles/53511July-92012_IIC%20Occasional%20Publication%2038.pdf (дата звернення: 12.05.2022).
5. Knight J. (2007), "Crossborder Tertiary Education: An Introduction", in Crossborder Tertiary Education: A Way Towards Capacity Development, Paris: OECD, World Bank and NUFFIC. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/6865/CrossborderTertiaryEducation.pdf?sequence=5> (дата звернення: 11.05.2022).
6. Стратегія маркетингу послуг з вищої освіти на міжнародному освітньому ринку на період до 2025 року. Проект МОНУ, Київ, 2021. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2021/06/23/Strateg.market.posl.vishch.osv.docx> (дата звернення: 03.06.2022).
7. Українське студентство за кордоном: дані до 2017/18 навчального року. 21.01.2019. URL: <https://>

cedos.org.ua/researches/ukrainske-studentstvo-za-kordonom-dani-do-201718-navchalnoho-roku/ (дата звернення: 12.06.2022).

8. Онлайн та офлайн. Зміни, яких варто чекати у вищій освіті найближчим часом — експерт. 28 липня 2021. URL: <https://life.nv.ua/ukr/lifestyle/onlayn-navchannya-yak-zmitsya-vishcha-osvita-u-2022-50173879.html> (дата звернення: 02.06.2022).

9. Кларк Б. Р. Система вищого образования: академическая организация в кросс-национальной перспективе / пер. с англ. А. Смирнова; нац. исслед. ун-т "Высшая школа экономики". М.: изд. дом Высшей школы экономики, 2011. 360 с.

10. Coates H. & Thakur M. (2019) Frontier quality differentials in new higher education. Quality in Higher Education. URL: <https://nur.nu.edu.kz/bitstream/handle/123456789/295/Fronter%20Quality.pdf?sequence=1> (дата звернення: 12.05.2022).

11. Hazelkorn E. (2017) Rankings and higher education: reframing relationships within and between states. Published by the Centre for Global Higher Education, UCL Institute of Education, London WC1H 0AL. URL: <https://www.researchcghe.org/publications/working-paper/rankings-and-higher-education-reframing-relationships-within-and-between-states/> (дата звернення: 22.05.2022).

12. Lawton W. & Katsomitros A. (2012). MOOCs and disruptive innovation: The challenge to HE business models. London: The Observatory on Borderless Higher Education. URL: <https://www.obhe.org/resources/moocs-and-disruptive-innovation-the-challenge-to-he-business-models> (дата звернення: 22.05.2022).

13. Mok K.H. The Search for New Governance of Higher Education in Asia. International and Development Education Series. 2010.: <http://discoverarmenia.org/index.php/lib/download/asin=B01FEPR5LM&type=stream> (дата звернення: 25.05.2022).

14. Bagley S. Welcome to the Era of "Global Competition 2.0" The AAUP's Role in a Globalized, Competitive Higher Education Landscape. JANUARY 2016. https://www.nafsa.org/_/File/_/ti_january2016.pdf (дата звернення: 22.05.2022).

References:

1. Proctor, D. (2017), "Changing the research landscape in international education", *Mezhdunarodnoye vyssheye obrazovaniye*, [Online], vol. 84, available at: <https://ihe.hse.ru/article/view/2967/2705> (Accessed 5 May 2022).

2. Hunter, H. (2014), "International (ization of) Higher Education at the Crossroads", *Center for International Higher Education (CIHE)*, [Online], vol. 78, available at: <http://ejournals.bc.edu/ojs/index.php/ihe/article/view/5796/5166> (Accessed 10 May 2022).

3. Altbach, P. G. and Knight, J. (2006), "The Internationalization of Higher Education: Motivations and Realities", *NEA Almanac of Higher Education*, Washington, DC: National Education Association, pp. 7-36.

4. Knight, J. (2007), "Internationalization: Three Generations of Crossborder Higher Education", Lecture delivered at the India International Centre on 15 February 2012 by Jane Knight, [Online], available at: <http://www.iicdelhi.nic.in/ContentAttachments/Publications/>

[DiaryFiles/53511July92012_IIC%20Occasional%20Publication%2038.pdf](http://www.iicdelhi.nic.in/ContentAttachments/Publications/DiaryFiles/53511July92012_IIC%20Occasional%20Publication%2038.pdf) (Accessed 12 May 2022).

5. Knight, J. (2007), "Crossborder Tertiary Education: An Introduction", *Crossborder Tertiary Education: A Way Towards Capacity Development*, Paris: OECD, World Bank and NUFFIC, [Online], available at: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/6865/CrossborderTertiaryEducation.pdf?sequence=5> (Accessed 11 May 2022).

6. Ministry of Education and Science of Ukraine (2021), "Project "Marketing strategy of higher education services on the international educational market for the period up to 2025", [Online], available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2021/06/23/Strateg.market.posl.vishch.osv.docx> (Accessed 3 June 2022).

7. cedos.org.ua (2019), "Ukrainian students abroad: data for the 2017 / 18 academic year", [Online], available at: <https://cedos.org.ua/researches/ukrainske-studentstvo-za-kordonom-dani-do-201718-navchalnoho-roku/> (Accessed 12 June 2022).

8. life.nv.ua (2021), "Online and offline. Changes to be expected in higher education in the near future - expert", [Online], available at: <https://life.nv.ua/ukr/lifestyle/onlayn-navchannya-yak-zmitsya-vishcha-osvita-u-2022-50173879.html> (Accessed 2 June 2022).

9. Klark, B. R. (2011), *Sistema vysshego obrazovaniya: akademicheskaya organizatsiya v kross-natsional'noy perspektive* [The Higher Education System: Academic Organization in a Cross-National Perspective], izd. dom Vysshey shkoly ekonomiki, Moskva, RF.

10. Coates, H. and Thakur, M. (2019) "Frontier quality differentials in new higher education. Quality in Higher Education", [Online], available at: <https://nur.nu.edu.kz/bitstream/handle/123456789/295/Fronter%20Quality.pdf?sequence=1> (Accessed 12 May 2022).

11. Hazelkorn, E. (2017) "Rankings and higher education: reframing relationships within and between states", Published by the Centre for Global Higher Education, UCL Institute of Education, London WC1H 0AL, [Online], available at: <https://www.researchcghe.org/publications/working-paper/rankings-and-higher-education-reframing-relationships-within-and-between-states/> (Accessed 22 May 2022).

12. Lawton, W. and Katsomitros, A. (2012) "MOOCs and disruptive innovation: The challenge to HE business models", London: The Observatory on Borderless Higher Education, [Online], available at: <https://www.obhe.org/resources/moocs-and-disruptive-innovation-the-challenge-to-he-business-models> (Accessed 22 May 2022).

13. Mok, K. H. (2010) "The Search for New Governance of Higher Education in Asia", *International and Development Education Series*, [Online], available at: <http://discoverarmenia.org/index.php/lib/download/asin=B01FEPR5LM&type=stream> (Accessed 25 May 2022).

14. Bagley, S. (2016) "Welcome to the Era of "Global Competition 2.0", *The AAUP's Role in a Globalized, Competitive Higher Education Landscape*, [Online], available at: https://www.nafsa.org/_/File/_/ti_january-2016.pdf (Accessed 22 May 2022).

Стаття надійшла до редакції 09.07.2022 р.

*В. М. Іванова,
к. е. н., докторант кафедри глобальної та національної безпеки,
Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: 0000-0003-4980-0765*

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.13—14.59

ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ЩОДО ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇЇ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

*V. Ivanova,
PhD in Economics, Doctoral candidate of the Department of Global and National Security, Educational
and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of the Taras Shevchenko National University of Kyiv*

THE EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES REGARDING INNOVATIVE
AND INVESTMENT DEVELOPMENT OF THE STATE IN THE CONTEXT
OF ENSURING ITS FOREIGN ECONOMIC SECURITY

В статті розглянуто досвід забезпечення розвитку зарубіжних країн у інноваційно-інвестиційній сфері як необхідну умову реалізації зовнішньоекономічної складової економічної безпеки. Встановлено риси інноваційного зростання та формування економічної політики у розвинених країнах. Виділено три моделі стимулювання інноваційно-інвестиційного розвитку європейських країн для розробки практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізму публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки України (скандинавську, західноєвропейську та центральноєвропейську). Систематизовано засоби стимулювання інноваційно-інвестиційного розвитку розвинених країн світу у контексті забезпечення зовнішньоекономічної безпеки за критерієм визначення суб'єктів інноваційного процесу, серед них виділено: науково-дослідні організації; венчурний бізнес та інші джерела фінансування; підприємства, які ініціюють та здійснюють інноваційні зміни.

The article examines the experience of ensuring the development of foreign countries in the innovation and investment area as a necessary condition for the implementation of the foreign economic component of economic security. In particular, the innovative development of the economy is currently one of the main state priorities of the domestic policy of the USA, Japan, the countries of the European Union and a number of countries in Southeast Asia.

Features of innovative growth and formation of economic policy in developed countries are established. Among them, the following are highlighted: forecasting, definition of strategies and programming of national economic and technological development for the long term (not less than 15–20 years); participation in the formation of a single global scientific and technical space and market of high-tech goods; formation of national innovation systems integrated at the international level, etc.

Three models of stimulating innovation and investment development of European countries have been identified for the development of practical recommendations for improving the mechanism of public administration in the field of foreign economic security of Ukraine. The Scandinavian model is a developed institutional environment; a high level of involvement of the business and public sectors in the financing of innovative development; the high role of the university sector in carrying out scientific research, etc. Western European model – constant improvement of the institutional environment; the predominance of the entrepreneurial sector in financing innovative development; a significant share of the university sector in the implementation of innovative development, etc. The Central European model is a developing institutional environment; a high share of the public sector in financing innovation and investment works from foreign sources; a significant share of the state sector in the implementation of innovative development, etc.

Means of stimulating innovation and investment development of the developed countries of the world in the context of ensuring foreign economic security are systematized according to the criterion of determining the subjects of the innovation process, among them are highlighted: research organizations; venture business and other sources of financing; enterprises that initiate and implement innovative changes.

Ключові слова: економічна безпека, зовнішньо-економічна безпека, інноваційно-інвестиційний розвиток, публічне управління, конкурентоспроможність, технології.

Key words: economic security, foreign economic security, innovation and investment development, public administration, competitiveness, technologies.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Економічні проблеми останніх років суттєво вплинули на інноваційно-інвестиційний розвиток багатьох країн світу. Відбувається поступова переорієнтація політики таких розвинених держав як Велика Британія, Німеччина, Італія, Канада, Японія, від формування виключно інноваційної економіки і до побудови нового інноваційного суспільства шляхом координації цілей і завдань забезпечення інвестиційної привабливості.

Огляд національних інноваційно-інвестиційних систем провідних країн світу свідчить про активну державну підтримку цієї діяльності, орієнтацію національної економіки на інноваційний розвиток, державне сприяння інноваційним процесам, стимулювання інновацій через пільгове оподаткування, надання кредитів, створення сприятливого інвестиційного клімату. Подібний підхід до розвитку інноваційно-інвестиційних процесів характерний і для низки держав, що розвиваються, де особлива увага приділяється сприянню відкриттю і розвитку мережі технологічних парків та бізнес-інкубаторів. Унаслідок сприятливого інвестиційного клімату (залучення іноземних інвестицій) і розвитку на його основі інноваційної діяльності (інтенсифікація науково-дослідних розробок) економічна по-

зиція розвинених країн зміцнилася, що не могло не призвести до перерозподілу сил у світовому господарстві.

Саме тому, актуальним є дослідження зарубіжного досвіду державного регулювання інноваційного розвитку у контексті забезпечення зовнішньоекономічної безпеки та доцільність його використання в Україні. На сучасному етапі інноваційний розвиток економіки належить до головних державних пріоритетів внутрішньої політики таких високорозвинених країн як США, Японія, країни Європейського Союзу та ряд країн Південно-Східної Азії.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Різні проблемні питання у сфері забезпечення зовнішньоекономічної безпеки у вітчизняному науковому просторі розглядали В. Аранчій [1], Г. Голодюк [5], Л. Ковковський [4], П. Кравчук [5], Т. Марцева [8], О. Матвієць [11], В. Обухова [8], І. Перетяцько [1], В. Попко [10], О. Шегінський [5], О. Чернова [10], О. Яременко [11] та інші. Вважаємо, що науково значущим буде дослідження інноваційно-інвестиційної складової зовнішньоекономічної безпеки зарубіжних країн з метою подальшого використання їх досвіду.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є дослідження досвіду зарубіжних країн щодо інноваційно-інвестиційного розвитку держави у контексті забезпечення її зовнішньоекономічної безпеки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У країнах, які утримують лідерство у світовій економіці й політиці, економічна політика, яка забезпечує інноваційне економічне зростання, характеризується такими рисами:

прогнозуванням, визначенням стратегій і програмуванням національного економічного і технологічного розвитку на довгострокову перспективу (не менше ніж на 15—20 років);

участю у формуванні єдиного світового науково-технічного простору і ринку високотехнологічних товарів;

закріпленням на ринку високотехнологічної продукції на основі певної технологічної спеціалізації (яка відображає розвиток критичних технологій у даній країні);

формуванням національних інноваційних систем, інтегрованих на міжнародному рівні — такі системи охоплюють весь комплекс інститутів, що забезпечують генерацію знань та інновацій, розвиток і комерціалізацію нових технологій;

активною державною підтримкою умов, які сприяють підвищенню якості людських ресурсів (людського капіталу);

тісним співробітництвом між бізнесом і державою, активною економічною дипломатією і режимом сприяння при освоєнні нових сегментів світового ринку.

Щоб побудувати ефективну систему інноваційно-інвестиційного розвитку, Україна повинна подолати вплив високої конкуренції, що посилюється в умовах інтеграційних процесів. Прагнення більш активного міжнародного науково-технологічного співробітництва України вимагає розробки відповідної державної інноваційної політики, яка б врахувала досвід та успішні практики Європейського Союзу.

Практика досліджень з питань інноваційно-інвестиційного розвитку підтверджує необхідність зміцнення технологічної конкурентоспроможності країни, що пов'язано з розробкою нових механізмів інноваційного розвитку та технологічного вдосконалення національної економіки через інвестиційні процеси. Саме інноваційні чинники слугуватимуть створенню умов для формування, накопичення й ефективного використання знань, технологічних та інвестиційних ресурсів, що забезпечують увесь спектр конкурентних переваг від технологічного випередження в одній або кількох галузях до технологічного лідерства країни у цілому.

В умовах інтеграції України у Європейський Союз, досвід країн, що вступили до Євросоюзу раніше, є дуже цінним, особливий інтерес викликають країни з "малою економікою", що пройшли успішну адаптацію в ланках ЄС. Незважаючи на той факт, що Україну не можна

віднести до країн з малою економікою, особливості інноваційного розвитку країн з малою економікою Північної, Західної і Центральної Європи, які змогли досягти високої наукоємності ВВП (понад 2,7 %), викликають певний інтерес. Економіки цих країн характеризуються високим рівнем залучення як підприємницького, так і державного сектору фінансування інноваційних розробок, зокрема [9]:

у країнах із середнім (нижче 2 %) і низьким рівнем наукоємності ВВП (менше 1 %) внесок держсектора в інноваційні розробки більш вагомий порівняно з внесками бізнес-сектору;

високий рівень залучення країн у процес інтернаціоналізації інноваційно-інвестиційного розвитку;

концентрація інноваційного та інвестиційного розвитку у декількох галузях (фармацевтика, автомобільна промисловість, радіо-, телевізійне та телекомунікаційне обладнання, комп'ютерні та пов'язані з ними послуги);

підвищення ролі університетського сектору у виконанні наукових розробок;

перехід у бік широкого застосування заходів непрямого стимулювання поряд із заходами прямого стимулювання інноваційно-інвестиційного розвитку.

Це дало змогу виділити три моделі стимулювання інноваційно-інвестиційного розвитку європейських країн для розробки практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізму публічного управління у сфері зовнішньоекономічної безпеки України:

1) Скандинавська модель — розвинене інституціональне середовище; високий рівень залучення підприємницького та державного секторів у фінансуванні інноваційного розвитку (ІР); висока роль університетського сектору у виконанні наукових досліджень; спеціалізація ІР як у високо— так і середньотехнологічних галузях, та високотехнологічних; використання прямих заходів державного стимулювання (фінансування нових високотехнологічних компаній на передпосівній стадії, інноваційні держзакупівлі, надання грантів, спрямованих на підтримку інноваційних стартапів, державно-приватного партнерства в стратегічних областях, інноваційних ваучерів для оцінки ступеня ризику інноваційних проєктів;

2) Західноєвропейська модель — постійне вдосконалення інституційного середовища; превалювання підприємницького сектору у фінансуванні інноваційно-інвестиційного розвитку (ІІР); значна частка університетського сектору у виконанні ІР; концентрація ІР у середньотехнологічних галузях; поєднання прямих (надання позик, гарантій банкам за кредитами, грантів для підтримки підприємництва, створення підприємств спін-офф і стартапів, інноваційних ваучерів) і непрямих (інвестиційні пільги, податкові відрахування, спрямовані на трансфер технологій і створення нових інноваційних малих та середніх підприємств (МСП), податкові пільги по витратах на дослідження і розробку заходів стимулювання;

3) Центральноєвропейська модель — розвивається інституціональне середовище; висока частка державного сектору у фінансуванні ІІР із зарубіжних джерел; значна частка держсектора у виконанні ІР; концентра-

ція IP у середньотехнологічних галузях, у яких оперують великі багатонаціональні корпорації, і низький рівень інноваційної активності національних фірм; перехід у бік застосування непрямих заходів стимулювання (надання податкових вирахувань, спрямованих на залучення прямих іноземних інвестицій (ПІІ) у сферу IP, розвиток інноваційної інфраструктури, стимулювання співробітництва між підприємствами і дослідними інститутами) у зв'язку з наслідками світової фінансово-економічної кризи поряд із прямими заходами (надання пільгових гарантій за кредитами з фінансовою субсидією на виплату відсотків по кредиту, інноваційних ваучерів, грантів і субсидій для спільних інвестиційних проєктів, на технічне обладнання для МСП).

Утім, інноваційність країн ЄС, незважаючи на наявність економічної кризи, зростає кожного року, але розрив між державами-лідерами та тими, хто позаду, також продовжує зростати. Це впливає з опублікованого Європейською комісією інноваційного табло, у якому показано позиції окремих держав-членів ЄС. В інноваційному табло держави-члени ЄС поділено на чотири групи:

лідери інновацій: Швеція, Німеччина, Данія та Фінляндія — це країни, що домоглися результатів значно вищих, ніж середній показник по ЄС;

країни, які наздоганяють лідерів: Нідерланди, Люксембург, Бельгія, Велика Британія, Австрія, Ірландія,

Франція, Словенія, Кіпр та Естонія — це всі країни, які мають результати вище середнього показника по ЄС;

помірні новатори: Італія, Іспанія, Португалія, Чехія, Греція, Словаччина, Угорщина, Мальта, Литва — результат нижче середнього показника по ЄС;

новаторів зі скромними результатами: Польща, Латвія, Румунія та Болгарія, які мають набагато нижчі результати, ніж у середньому по ЄС. Польща в останні кілька років виділила великі кошти на підтримку інноваційного розвитку.

Негативний вплив на становлення та розвиток інноваційної складової у структурі економіки багатьох країн світу, у тому числі також країн Європейського Союзу, мають економічні та політичні кризи як загальносвітового, так і локального характеру. Особливо наглядно це проявилось в теперішній період часу у зв'язку з подіями на півдні та сході України. Економічна та політична кризи, які набули розвитку в Україні на початку 2014 р., станом на кінець року продовжували поглиблюватися. За масштабами й тривалістю ці кризи переважають усі попередні кризи, які впливали на економіку України. Одночасно зазнали великих втрат економіки країн-членів Євросоюзу, США, Росії та деяких інших країн світу [9].

Далі наведемо засоби стимулювання інноваційно-інвестиційного розвитку розвинених країн світу.

Таблиця 1. Засоби стимулювання інноваційних процесів у зарубіжних країнах

Суб'єкти інноваційного процесу	Види стимулювання
США	
Науково-дослідні організації	Виключення до 20% витрат на НДДКР, пов'язаних з основною діяльністю, із суми оподаткованого доходу
Венчурний бізнес та інші джерела фінансування	1. Немає податку на оренду для венчурних фірм. 2. Зменшення податку на прибуток для організацій із цінними паперами венчурних структур (60% – не оподатковується, 40% – оподатковується звичайними податками). 3. Гарантовано адміністрацією у справах малого бізнесу (АМБ) до 90% повернення вкладеного у венчурний бізнес приватного капіталу. 4. Надання АМБ субсидій венчурному бізнесу до 100 тис. дол. на 8 років – на розширення зовнішньоекономічної діяльності та до 1 млн дол. на 25 років – на різні види управлінської допомоги. 5. Обов'язкове виділення федеральними відомствами коштів (не менше ніж 1,25% бюджету відомства) на фінансування венчурного бізнесу зі свого бюджету. 6. Згідно із законодавством США, у разі вартості проєктів більше ніж 100 тис. дол. обов'язкове залучення венчурних фірм до виконання масштабних інноваційних проєктів. 7. Пільгове оподаткування до 20% приросту витрат на НДДКР венчурних фірм порівняно із середньорічним рівнем цих витрат за попередні роки.
Підприємства, які ініціюють та здійснюють інноваційні зміни	1. Пільгове оподаткування фірм, що здійснюють НДДКР, у розмірі до 20% приросту витрат на НДДКР порівняно із середньорічним рівнем цих витрат за попередні роки. 2. Пільгове оподаткування до 20% витрат компаній на програми фундаментальних наукових досліджень, що виконуються університетами за контрактами з підприємствами. Вирахування з оподаткованого доходу вартості наукової апаратури та обладнання, яке безкоштовно передається компаніями університетам та науково-дослідним організаціям. 3. Пільговий режим амортизаційних відрахувань – термін служби обладнання до 3-х років, а для інших фондів – до 5 років. 4. Надання інвестиційного податкового кредиту, а саме зменшення податку на прибуток у розмірі від 6% до 10% загальної вартості інвестицій в устаткування.
Великобританія	
Науково-дослідні організації	Надання доступу малим підприємствам до міністерських замовлень на НДДКР. Кожне міністерство, що приймає участь, виділяє 2,5% від своїх замовлень малим підприємствам.
Венчурний бізнес та інші джерела фінансування	1. Зменшення до 25% податку на прибуток для венчурних фірм (замість 35%-ї чинної ставки). 2. Система страхування коштів, які надаються венчурним фірмам з боку держави (повернення 70% довгострокових позик, які надаються терміном на 2–7 років).
Підприємства, які ініціюють та здійснюють інноваційні зміни	1. До 50% відшкодування витрат на нововведення згідно з державними програмами щодо субсидування малих інноваційних фірм. 2. Списання в будь-якій сумі витрат на НДДКР на собівартість продукції (послуг). 3. Надання підтримки з боку держави малим і середнім підприємствам щодо демонстрації результатів НДДКР і технологій та розвитку інноваційної інфраструктури.

Суб'єкти інноваційного процесу	Види стимулювання
Німеччина	
Науково-дослідні організації	<ol style="list-style-type: none"> 1. Знижка на приватні інвестиції у НДДКР до 7,5% податків. 2. Оплата витрат на технічну експертизу проектів, оцінку можливостей патентування результатів проведення НДДКР (до 8% витрат на інженерні та інші консультації). 3. Надання дотацій на термін до трьох років щодо підвищення кваліфікації науково-дослідного персоналу (не більше п'яти співробітників від кожної фірми), а саме на стажування в наукових інститутах, інших державних та приватних науково-дослідних організаціях. 4. Дотації малим підприємствам на інвестування в НДДКР і рухоме майно, а також на вкладення в нерухоме майно, що використовується для НДДКР, у розмірі 20% вартості придбаного чи утвореного майна в межах його вартості до 500 тис. євро.
Підприємства, які ініціюють та здійснюють інноваційні зміни	<ol style="list-style-type: none"> 1. Надання цільових безоплатних субсидій підприємствам, що освоюють нові технології, на суму не більше ніж 54 тис. євро для придбання і монтажу нового технологічного обладнання та до 900 тис. євро на впровадження удосконалень на термін до трьох років. 2. Надання пільгових кредитів фірмам (до 50% коштів складає власник), річний продаж яких не більше 300 тис. євро, що вкладають кошти в модернізацію підприємства, освоєння випуску нових товарів, заходи щодо раціонального використання енергії. 3. Надання до 100 тис. євро пільгових кредитів малим і середнім підприємствам, що вступають у промислову кооперацію з іншими фірмами. 4. Надання субсидій до 7,5% від вартості придбаного майна малим і середнім фірмам для придбання майна з метою енергозбереження. 5. Дотації малим і середнім фірмам на наукові дослідження або розробку нової технології для виготовлення продукції у розмірі 30% від договірної суми проекту в межах 120 тис. євро. 6. Дотації підприємствам із кількістю зайнятих до 1000 осіб на науково-дослідні роботи, що виконуються на їх замовлення у навчальних і науково-дослідних закладах у розмірі до 50% вартості робіт, але не більше 300 тис. євро. 7. Фірми з обмеженою відповідальністю повністю звільняються від ПДВ. 8. Дотації наукомістким підприємствам, що існують не більше двох років і мають не більше 10 зайнятих, у розмірі 75% витрат, пов'язаних з їх створенням та розвитком, але не більше 750 тис. євро на одне підприємство. 9. Дотації комунальній владі, навчальним науково-дослідним установам, торгово-промисловим палатам на створення технологічних центрів у розмірі 75% витрат, що виникають на стадії планування і підготовки, але не більше ніж 200 тис. євро, а також на стадії безпосереднього будівництва центру, але не більше ніж 1,5 млн євро. 10. Прискорення амортизації в розмірі 10% від витрат виробництва нового обладнання.
Японія	
Науково-дослідні організації	20% податкової знижки на приватні інвестиції в НДДКР
Венчурний бізнес та інші джерела фінансування	<ol style="list-style-type: none"> 1. Пільговий податок на прибуток венчурних підприємств (30% проти 42% – звичайний). 2. Пільгові кредити венчурним фондам (відсоткова ставка – 5–6% річних). 3. Гарантоване повернення (до 80%) коштів, які були вкладені у венчурний бізнес урядовими організаціями. 4. Звільнення від оподаткування відрахувань, що надходять до страхових фондів захисту від ланцюгових банкрутств.
Підприємства, які ініціюють та здійснюють інноваційні зміни	<ol style="list-style-type: none"> 1. Отримання до 2 млн єн субсидій з державних фондів. 2. Отримання малими інноваційними підприємствами половини відсоткової ставки за використання кредиту. 3. Стимулювання малих інноваційних підприємств через об'єднання в кооперативи.
Франція	
Науково-дослідні організації	Податковий кредит на приріст витрат на НДДКР у розмірі 25% приросту витрат компаній на НДДКР порівняно з рівнем минулого року.
Венчурний бізнес та інші джерела фінансування	Не оподатковуються кошти, що вкладаються у ризиковані проекти (100% податків на інвестовані кошти).
Підприємства, які ініціюють та здійснюють інноваційні зміни	<ol style="list-style-type: none"> 1. Надання державних дотацій організаціям, що здійснюють науково-дослідні роботи за контрактами, до 50% суми витрат на проведення робіт на замовлення малих та середніх підприємств. 2. Надання субсидій малим та середнім підприємствам до 50% витрат на найм наукового персоналу (до 175 тис. євро на рік). Пільговий податок для нових компаній – 25% податку на прибуток протягом трьох років.

Джерело: [2; 3; 6; 7].

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Отже, проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки. В процесі аналізу впливу інноваційно-інвестиційного розвитку на забезпечення зовнішньоекономічної безпеки з'ясовано, що в європейських країнах є діючими три моделі стимулювання вказаного розвитку: скандинавська, західноєвропейська та центральноєвропейська. Ці моделі відрізняються за низкою

чинників, серед яких і роль держави у забезпечення інноваційно-інвестиційного розвитку.

Для європейських країн характерним є різна інтенсивність інноваційно-інвестиційних процесів, яка, в свою чергу, відображена в так званому інноваційному табло. Відповідно до нього виділяють чотири групи держав-членів ЄС: лідери інновацій; країни, які наздоганяють лідерів; помірні новатори; новатори зі скромними результатами.

Крім того, з'ясовано, що основними механізмами стимулювання інноваційно-інвестиційного розвитку в

розвинених країнах є робота з науково-дослідними організаціями, венчурний бізнес та підприємства, що ініціюють інновації.

Література:

1. Аранчій В. І., Перетятко І. В. Зовнішньоекономічна безпека України в контексті міжнародної інтеграції. Вісник Полтавської державної аграрної академії. 2012. Випуск 2. С. 150—161.
2. Білан В.І. Інноваційна сфера Німеччини: тенденції розвитку та шляхи використання прогресивного досвіду для України. Наукові праці КНТУ. Серія "Економічні науки". 2010. Вип. 17 URL: http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_17_ekon/stat_17/69.pdf.
3. Веснин В.Р. Стратегическое управление. М.: Проспект. 2014. 328 с.
4. Коковський Л. О. Сучасні проблеми зовнішньоекономічної безпеки України та напрями їх подолання. Ефективна економіка. 2011. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=738>
5. Кравчук П. Я., Голодюк Г. І., Шегінський О. В. Зовнішньоекономічна безпека України в умовах євроінтеграційних процесів. Економічні науки. Серія "Економічна теорія та економічна історія". Збірник наукових праць. Луцький НТУ. 2014. Випуск 11 (44). С. 82—89.
6. Леонтьев Л.И. О формах и методах стимулирования инновационной деятельности. URL: http://www.uran.ru/rasrabotki/report_leontiev_li/r.htm.
7. Михайлишин Л. І. Зарубіжний досвід активізації інноваційної діяльності. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 6 (2). С. 99—104.
8. Обухова В. А., Марцева Т. Г. Проблемы и обеспечение внешнеэкономической безопасности. Кронос: экономические науки. 2019. Вип. 4 (3 (25)). С. 7—9.
9. Тітаренко Г. Аналіз зарубіжного досвіду державного регулювання інноваційного розвитку та доцільності його використання в Україні. Проблеми науки. 2014. № 11—12. С. 44—45.
10. Чернова О. В., Попко В. М. Комплексна оцінка сучасного стану зовнішньоекономічної безпеки України. Економіка та суспільство. Електронне фахове видання. 2017. № 9. С. 133—138.
11. Яременко О. Ф., Матвієць О.В. Зовнішньоекономічна безпека України в контексті інтеграційної політики: сутність, загрози та чинники впливу. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2020. Вип. 43. С. 63-69.
4. Kokovskiy, L. O. (2011), "Modern problems of foreign economic security of Ukraine and ways to overcome them", *Efektivna ekonomika*, vol. 10, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=738> (Accessed 08 July 2022).
5. Kravchuk, P. Ya., Holodiuk, G. I. and Sheginskyi, O. V. (2014), "Foreign economic security of Ukraine in terms of European integration processes", *Ekonomichni nauky. Seriiia "Ekonomichna teoriia ta ekonomichna istoriia"*. Zbirnyk naukovykh prats. Luts'kyi NTU, Vol. 11 (44), pp. 82—89.
6. Leontiev, L.I. (2002), "On the forms and methods of stimulating innovative activity", available at: http://www.uran.ru/rasrabotki/report_leontiev_li/r.htm (Accessed 08.07.2022).
7. Mykhailyshyn, L. I. (2016), "Foreign experience of intensification of innovative activity", *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, Vol. 6 (2), pp. 99—104.
8. Obukhova, V. A. and Martseva, T. G. (2019), "Problems and ensuring foreign economic security", *Kronos: ekonomicheskie nauki*, Vol. 4 (3 (25)), pp. 7—9.
9. Titarenko, H. (2014) "Analysis of foreign experience of state regulation of innovative development and feasibility of its use in Ukraine", *Problemy nauky*, vol. 11—12, pp. 44—45.
10. Chernova, O. V. and Popko, V. M. (2017), "Comprehensive assessment of the current state of foreign economic security of Ukraine", *Ekonomika ta suspilstvo. Elektronne fakhove vydannia*, vol. 9, pp. 133-138.
11. Yaremenko, O. F. and Matviets, O. V. (2020), "Ukraine's foreign economic security in the context of integration policy: essence, threats and factors of influence", *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriiia: Ekonomika i menedzhment*, Vol. 43, pp. 63—69.

Стаття надійшла до редакції 13.07.2022 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 351.83

*І. В. Максимюк,
аспірант кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування,
Національний університет охорони здоров'я України імені П.А. Шупика
ORCID ID: 0000-0001-9798-5480*

*З. В. Гбур,
д. держ. упр., професор, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного
адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П.А. Шупика
ORCID ID: 0000-0003-4536-2438*

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.13—14.65

ЗАЛЕЖНІСТЬ МІЖ ДЕРЖАВНИМ УПРАВЛІННЯМ СИСТЕМОЮ ОНКОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ТА РІВНЕМ ЗАХВОРЮВАНОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ НА ЗЛОЯКІСНІ НОВОУТВОРЕННЯ

*I. Maksymiuk,
Postgraduate student of the Department of Healthcare Management
and Public Administration, Shupyk National Healthcare University of Ukraine Kyiv, Ukraine
Z. Hbur,*

*Doctor of Sciences in Public Administration, Professor of the Department of Healthcare Management
and Public Administration, Shupyk National Healthcare University of Ukraine Kyiv, Ukraine*

THE RELATIONSHIP BETWEEN PUBLIC ADMINISTRATION OF CANCER CARE AND THE INCIDENCE OF MALIGNANT NEOPLASMS IN UKRAINE

Злоякісні новоутворення є другою (а у 2020 році — четвертою) причиною смерті населення України. Провідним фактором збільшення тривалості життя є профілактика. Сьогодні профілактика вважається активним методом зміцнення та збереження здоров'я, а існуючі на даний момент підходи у пропаганді здорового способу життя переважно лише спрямовані на попередження поведінкових факторів ризику: вживання тютюну, неправильного харчування, гіподинамії та шкідливого вживання алкоголю. Загально-профілактична оздоровча спрямованість здійснюється при наданні первинної медико-санітарної допомоги. У зв'язку з цим особливу увагу слід звернути на виконання заходів щодо специфічного клінічного обстеження дорослого населення, що відіграє важливу роль у ранньому виявленні як захворювання, так і факторів ризику їх розвитку. Необхідність підвищення ролі онкологічної служби в запобіганні онкологічної захворюваності полягає не лише у профілактичних заходах первинної медичної допомоги, а й фінансовому забезпеченні її надання.

У статті наведено дані щодо захворюваності та смертності від онкогінекологічних патологій, проаналізовано фінансування допомоги за Програмою медичних гарантій у 2020—2022 роках. Оцінено кадрове забезпечення онкологічної служби та її наукову базу — роботу Національного інституту раку. Вказано про необхідність пошлявлення профілактичної роботи як з населенням, так й серед медичних працівників, що надають первинну медичну допомогу, задля виявлення онкозахворювань на ранній стадії. Проведений кореляційний аналіз обґрунтував наявність у середньому ступені взаємозв'язку між видатками на охорону здоров'я та рівнем захворюваності на злоякісні новоутворення. Однак у статті відзначено, що держава немає достатнього впливу на усі фактори ризику виникнення раку, зокрема звернення громадян на огляди та у медичні заклади зокрема. Отже це впливає на щільність взаємозв'язку між захворюваністю та державним управлінням надання онкологічної допомоги.

Вказано, що на рівень захворюваності значно вплинули надзвичайні події, зокрема COVID-19 та війна.

Malignant neoplasms are the second (and in 2020 — the fourth) cause of death in Ukraine. The leading factor in increasing life expectancy is prevention. Today, prevention is considered an active method of promoting and maintaining good health, and current approaches to promoting a healthy lifestyle are mainly aimed at preventing behavioral risk factors: tobacco use, poor nutrition, hypodynamics and harmful alcohol consumption. General preventive health orientation is carried out in the provision of primary health care. In this regard, special attention should be paid to the implementation of measures for specific clinical examination of the adult population, which plays an important role in the early detection of both diseases and risk factors for their development. The need to increase the role of the oncology service in the prevention of cancer is not only preventive measures of primary health care, but also financial support for its provision.

The article presents data on morbidity and mortality from oncogynecological pathologies, analyzes the financing of care under the Medical Guarantees Program in 2020—2022. The staffing of the oncology service and its scientific base — the work of the National Cancer Institute — was assessed. It is pointed out that it is necessary to revive preventive work both with the population and among health care workers who provide primary care in order to detect cancer at an early stage.

The correlation analysis justified the presence of a moderate relationship between health care expenditures and the incidence of malignancies. However, the article notes that the state does not have sufficient influence on all risk factors for cancer, including appeals to citizens for examinations and medical facilities in particular. Thus, it affects the density of the relationship between the disease and the public administration of cancer care.

It is stated that the level of morbidity was significantly affected by emergencies, including COVID-19 and the war.

Ключові слова: державне управління, онкологічна допомога населенню, злякисні новоутворення, профілактика, канцер-реєстр.

Key words: public administration, oncological care for the population, malignant neoplasms, prevention, cancer registry.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Збереження та зміцнення здоров'я громадян — одні з найважливіших умов поступального соціально-економічного розвитку України. Високий рівень захворюваності, інвалідності та смертності, труднощі діагностики, необхідність проведення масових профілактичних заходів, складне та дороге лікування дозволяють віднести злякисні новоутворення до соціально значимих проблем сучасного суспільства. Високі показники смертності від онкологічних захворювань є однією з негативних тенденцій та в динаміці стану здоров'я населення України.

Значний рівень показника смертності від злякисних новоутворень обумовлений такими факторами, як особливості способу життя населення, що склалися; висока поширеність поведінкових факторів ризику розвитку хронічних неінфекційних захворювань, до яких входять і онкологічні захворювання; зміна вікової структури населення зі збільшенням у популяції частки старших вікових груп; запізнілі звернення громадян за медичною допомогою; недостатнє виявлення новоутворень на ранніх стадіях; дефекти у маршрутизації пацієнта з виявленим онкологічним захворюванням або підозрою на нього, інші вади надання спеціалізованої допомоги. Для вироблення державної політики у цій сфері охорони здоров'я, яка буде адекватною сучасним умовам, актуальним є розгляд питання наявності зв'язку між рівнем надання онкологічної допомоги та захворюваністю на рак.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Більшість наукових розвідок, знайдених за запитом у наукометричній базі PubMed з досліджуваної проблематики присвячені питанням вивчення тенденцій захворюваності та смертності від злякисних новоутворень за різними видами онкопатологій. Окремі науковці (О. М. Ключов [1]; О. М. Дузь [2]; І. М. Мажак [3]; А. І. Рибін [4]; Я. Ф. Радиш, С. Г. Бугайцов, О. О. Акімов, Н. О. Рингач [5] тощо) розглядають аспекти організації надання онкологічної допомоги населенню в різних країнах і стану державного управління у цій сфері в Україні. Є пропозиції запровадження державної підтримки осіб з онкологічними захворюваннями для зменшення соціальних та економічних проблем, зумовлених передчасною смертністю від раку [6].

Про критичність стану онкологічної служби у державі повідомляли представники державного управління [7].

У науковій праці [8] І. Іртіщева, Д. Рябець було проаналізовано та порівняно вплив витрат державного та приватного сектору на рівень захворюваності, що показали обидва чинники здійснюють позитивний вплив на зниження рівня захворюваності.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є виявлення взаємозалежності між наданням державою медичної допомоги та онкологічною захворюваністю населення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Україна протягом тридцяти років незалежності в Україні реалізувала 3 державні цільові програми, спрямовані на боротьбу з онкологічними захворюваннями у дітей та дорослих: Державна програма "Онкологія" на 2002—2006 роки, затверджена постановою КМУ від 29 березня 2002 року № 392; Державна програма "Дитяча онкологія" на 2006—2010 роки, затверджена постановою КМУ від 19 липня 2006 року № 983; "Загальнодержавна програма боротьби з онкологічними захворюваннями на період до 2016 року", затверджена Законом України від 23 грудня 2009 року № 1794-VI. Це створило цільове фінансове забезпечення та покращило стан надання онкологічної допомоги населенню, зокрема в організації профілактики, діагностики та лікування злоякісних новоутворень, зокрема запроваджено виявлення хворих з передраковою патологією, принцип диспансеризації та оздоровлення осіб з груп підвищеного ризику розвитку онкологічних захворювань. Проте, й надалі смертність від злоякісних новоутворень входить до п'ятірки причин смертності померлих в Україні, й у 2021 році займає четверте місце (а у попередні роки — друге) серед причин смертності, що пов'язано з більшою поширеністю захворювань системи кровообігу, зокрема, ішемічної хвороби серця, а також COVID-19.

За даними Національного канцер реєстру кількість виявлених в Україні нових випадків захворювання на злоякісні новоутворення збільшувалася, однак у 2020 р. істотно зменшилась (рис. 1), що пов'язано з початком епідемії захворювання на COVID-19 та негативно вплинуло на кількість звернень до закладів охорони здоров'я пацієнтів з онкологічними захворюваннями. Поряд з цим, кількість померлих від онкологічних захворювань залишається протягом досліджуваного періоду майже незмінною. Причина такої статистики полягає у пізньому виявленні хвороби на останніх її стадіях. Отже пандемія призводить не лише до скорочення звернення та надання онкологічної допомоги населенню, а й до погіршення стану поінформованості про виявлені та/або проліковані випадки онкологічних захворювань, що збільшить як захворюваність, так і рівень занедбаності, а також смертності від онкології. Брак інформації про реальний стан справ про онкоепідеміологічні процеси в Україні призводить до неефективної реалізації Програми медичних гарантій та втрату контролю державним управлінням у цій сфері. Також відзначимо, що за останні 7 років вдалось зменшити смертність від онкологічних захворювань на 7,3%, проте, цього явно недостатньо.

Отже, державі необхідно зосередитись на збільшенні тривалості життя людей з онкологією, покращенні якості життя тих хворих, які мають такий діагноз, та збільшенні відсотка хворих, які доживають до 80 років.

Фактори онкологічних захворюваності мають стати об'єктом державного управління наданням онкологічної допомоги, адже окрім високого рівня надання медико-соціальної допомоги є низка причин, на які держава може вплинути опосередковано:

— пропаганда здорового способу життя (щодо вживання тютюну; хронічні інфекції; аборти та пологи першої дитини після 35 років; відсутність фізичного навантаження; низька кількість овочів та фруктів у раціоні);

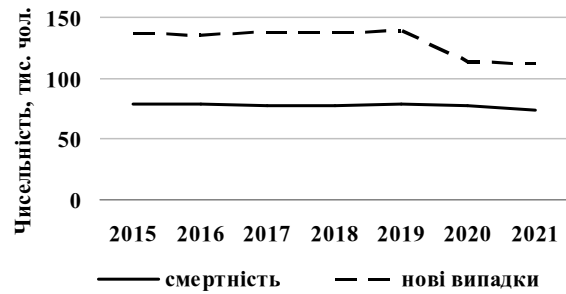

Рис. 1. Динаміка смертності від онкологічних захворювань та нові їх випадки

Джерело: побудовано автором за даними спільного проекту Держстату та Українського центру суспільних даних.

- екологічне середовище;
- психологічна допомога.

Наразі той обсяг просвітницької роботи та рівень протиракової пропаганди незначний. Онкопrevenція в нашій країні фактично відсутня. Держава не завжди може вплинути через медичну допомогу на онкозахворюваність у деяких випадках. Проте, є захворювання, де лікарі справді можуть вплинути на ситуацію, зокрема це онкопрофілактика та рання діагностика, де можливо виявити захворювання без складних методів діагностики та швидше його вилікувати. Однак й це не панацея:

1) в Україні в 2020 році кожен п'ятий випадок онкозахворювання виявлений у занедбаній (4-й) стадії, а у Вінницькій, Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Полтавській, Тернопільській, Херсонській, Черкаській, Чернівецькій та Чернігівській областях захворювання на рак виявляли в 4-й стадії у кожного четвертого хворого. Це й зумовлює високу летальність населення [9];

2) низький рівень онкологічної настороги та грамотності лікарів первинної медичної допомоги, до яких в першу чергу звертаються хворі — сімейних лікарів, а також профільних медичних працівників, який у свою чергу призводить до високих показників занедбаності злоякісних новоутворень. Досвід економічно розвинених країн показує, що за ефективною організації лікувально-діагностичного процесу можна досягти неабияких успіхів у наданні онкологічної допомоги населенню;

3) у закладах охорони здоров'я в Україні не виконується вимога щодо профілактичного огляду з метою виявлення злоякісних новоутворень кожного хворого, який звернувся за медичною допомогою до будь-якого лікаря у поліклініці чи стаціонарі, що призвело до зникнення виявлення онкохворих на профоглядах (у 2020 р. — 20,2%, у межах від 2,4% у Чернігівській області до 51,7% у м. Київ) [9].

Охарактеризуємо організацію надання онкологічної допомоги населенню за допомогою такого критерія, як співвідношення показників смертності та захворюваності, оскільки воно безпосередньо залежить як від стану діагностики та своєчасності виявлення хвороби, так і від організації лікувального процесу. За нашими розрахунками на основі даних Національного канцер-реєстру в Україні на кожні 100 нових випадків раку зареєстровано смерті від злоякісних новоутворень:

Таблиця 1. Атестація лікарів-онкологів у закладах системи охорони здоров'я МОЗ

Роки	Число лікарів-онкологів	З них мають кваліфікаційну категорію	В тому числі			% атестов. до загального числа лікарів
			Вищу	I	II	
2015	1 682,0	1 235,0	718,0	308,0	209,0	73,4
2016	1 666,0	1 244,0	755,0	298,0	191,0	74,7
2017	1 657,0	1 244,0	772,0	273,0	199,0	75,1
2018	1 673,0	1 264,0	802,0	257,0	205,0	75,6
2019	1 679,0	1 229,0	807,0	246,0	176,0	73,2
2020	1 669,0	1 187,0	794,0	232,0	161,0	71,1
2021	1 709,0	1 208,0	836,0	223,0	149,0	70,7

Джерело: узагальнено автором за даними Центру медичної статистики МОЗ.

Таблиця 2 Вихідні дані для кореляційного аналізу

Роки	Захворюваність населення злоякісними новоутвореннями C00-C97, тис. чол. Y	Видатки зведеного бюджету на охорону здоров'я у % до ВВП X
2014	134483	3,6
2015	134104	3,6
2016	134330	3,2
2017	135451	3,4
2018	135567	3,3
2019	136104	3,2

у 2019 році — 44 випадки;

у 2020 році — 55 випадків;

у 2021 році — 66 випадків, що засвідчує незадовільний стан надання медичної допомоги онкохворим й потребує подальшого розвитку державного управління надання онкологічної допомоги населенню [10].

Зниження смертності від раку пов'язують із надіями на ранню діагностику та своєчасне лікування, проте ефективність скринінгу при профілактичних оглядах залишається повсюдно низькою.

За даними Національного канцер-реєстру, щорічно відзначаються відносно стабільні та однакові показники виявлення злоякісних новоутворень, зокрема у 2020 році у 1 та 2 стадіях (22,8% та 24,6% відповідно) та 3—4 ст. (18,2% та 20,5%). З цього можна зробити висновок про те, що якість та ефективність діагностики залежать не так від інструментального оснащення закладів охорони здоров'я, як від кваліфікації, клінічного мислення та онкологічної настороженості сімейних лікарів (терапевтів). Адже кількість лікарів-онкологів в Україні є незмінною, проте незначно знижується рівень їх атестації (табл. 1).

Ефективності профілактичної та діагностичної роботи не сприяють: фінансова залежність лікувально-діагностичних центрів від діагностичних підрозділів лікарень та онкодиспансеру, нестача штатних лікарів-онкологів та гінекологів у оглядових кабінетах у лікувально-діагностичних центрах, відсутність фінансування на формування медико-санітарної культури населення за допомогою ЗМІ, надмірне завантаження сімейних терапевтів звітуванням, відсутність участі страхових компаній-посередників та затвердженої Національної стратегії контролю онкологічних захворювань до 2030 року.

Державне управління наданням онкологічної допомоги населенню фінансується в межах видатків державного бюджету на охорону здоров'я. Для визначення наявності взаємозв'язку між видатками на охорону здоров'я та рівнем захворюваності проведено кореляційний аналіз, вихідні дані для якого наведено у табл. 2.

Про силу зв'язку роблять висновок за таким правилом: якщо коефіцієнт кореляції дорівнює одиниці, то зв'язок повний; якщо він становить 0,66—0,99, то зв'язок сильний; якщо він знаходиться в межах 0,33—0,66 — середній; якщо коефіцієнт кореляції менший за 0,33, то зв'язок слабкий. Оскільки $r = 0,51$, то зв'язок між видатками на охорону здоров'я та захворюваністю на онкозахворювання середній. Про напрям зв'язку висновок роблять залежно від знаку при коефіцієнті кореляції: якщо він додатний, то кореляція пряма, а якщо від'ємний, то зворотна. У даному дослідженні кореляція пряма. Про достовірність зв'язку висновок роблять за правилом: якщо критерій достовірності коефіцієнта кореляції фактичний більший за теоретичний його значення або дорівнює їм, то зв'язок достовірний. Висновок: оскільки критерій фактичний (t_r) складає 1,21, що менше теоретичних значень $t_{0,95}(2,78)$ і $t_{0,99}(4,60)$, то даний зв'язок між видатками на охорону здоров'я та захворюваністю на онкозахворювання недостовірний на обох рівнях надійної імовірності. Отже, встановлена залежність є в досліджуваній групі, а в генеральній сукупності її немає й регресійний аналіз проводити недоцільно.

З іншого боку, держава змінює підходи до фінансування онкологічної допомоги населенню, адже остання цільова програма, хоча й чинна досі, але передбачалась лише до 2016 року. Зокрема, й через програму медичних гарантій, що була запроваджена з квітня 2020 року, якою було встановлено механізми забезпечення оплати медичних послуг, пов'язаних з:

— діагностикою та хіміотерапевтичним лікуванням онкологічних захворювань у дорослих та дітей відповідно до постанови КМУ від 05.02.2020 р. №65 "Деякі питання реалізації програми державних гарантій медичного обслуговування населення у 2020 році та I кварталі 2021 року";

— хіміотерапевтичним лікуванням та супроводом пацієнтів з онкологічними захворюваннями; радіологічним лікуванням та супроводом пацієнтів з онкологічними захворюваннями у дорослих та дітей у стаціонарних та амбулаторних умовах, згідно з постановою КМУ від 15.02.2021 р. №133 "Деякі питання реалізації програми державних гарантій медичного обслуговування населення у II—IV кварталах 2021 року". Додано пакет "Лікування та супровід пацієнтів з гематологічними та онкогематологічними захворюваннями у дорослих та дітей в амбулаторних та стаціонарних умовах";

— постановою КМУ від 29.12.2021 р. №1440 "Деякі питання реалізації програми державних гарантій медичного обслуговування населення у 2022 році" передбачено ті ж самі пакети медичних послуг, що й у 2021 році, лише зараз державою зроблено акцент на раннє виявлення онкологічних захворювань, зокрема пріоритетними залишатимуться пакети медичних послуг з ендоскопічних досліджень та мамографії для груп підвище-

ного ризику розвитку онкологічних захворювань. При цьому витрати на лікування онкологічних захворювань в Україні зросли (рис. 2).

У 2020 році було ускладнено доступ до надання допомоги онкохворим не лише внаслідок COVID-19, але й через зміну правил фінансування із впровадженням Програми медичних гарантій (другий етап медичної реформи).

Лікування онкологічних пацієнтів стоїть на трьох постулатах: променева терапія, лікарська та хірургічна. Лікарська терапія допомагає закріпити процес, часто це основа лікування пацієнта, і за останні роки у цій сфері було зроблено колосальний прорив, проте це вимагає великих витрат державного бюджету. Так, парламентські слухання на тему: "Організація протиракової боротьби в Україні. Проблеми та шляхи їх вирішення" [11], що відбулися у 2020 році засвідчили проблеми в державному управлінні наданням онкологічної допомоги населенню, зокрема:

- неефективна організація державних закупівель необхідних онкохворим лікарських засобів та контроль за їх постачанням;

- нерациональне використання високовартісного діагностичного та лікувального обладнання закладами охорони здоров'я та незадовільне забезпечення онкологічних закладів лікувально-діагностичним обладнанням;

- недостатнє запровадження паліативної допомоги;

- відсутність дієвої системи психологічної реабілітації онкологічних пацієнтів та членів їх родин, інтеграції онкологічних пацієнтів у суспільство після закінчення лікування, повернення дітей у колектив та до процесу навчання;

- провал у комплексній інформаційній політиці у сфері боротьби з онкозахворюваннями.

Неоднозначним є й вплив діяльності Національного інституту раку, як клінічного та дослідницького міжнародно-акредитованого онкологічного центру, що є невід'ємною частиною спеціалізованої, висококваліфікованої медичної допомоги в Україні та знаходиться в Києві, на рівень захворюваності на онкологічні захворювання. Зокрема, у 2021 році Рахункова палата України виявила низку порушень, що негативно відобразилося на наданні онкологічної допомоги населенню. Йдеться про: неналежну організацію закупівель, нерезультативне та неекономне використання бюджетних коштів, неефективне управління деякими інвестиційними проектами, відсутність впровадження медичної інформаційної системи в Інституті та персоналізованого контролю за використанням лікарських засобів і товарів медичного призначення, модернізації програмного забезпечення Національного канцер-реєстру. Це призвело до відсутності створення належних передумов для запровадження фінансування закладу за Програмою медичних гарантій та неотримання в повному обсязі протягом 2018 — I кварталу 2021 років понад 81 тис. пацієнтами передбаченої державою безоплатної допомоги в стаціонарі, у тому числі післяопераційної.

Але основним, що зменшує вплив державного управління наданням онкологічної допомоги населенню на рівень онкозахворюваності, є проблема безвідповідального ставлення громадян до власного здоров'я, нехтування ними відвідування закладів та рекомендацій

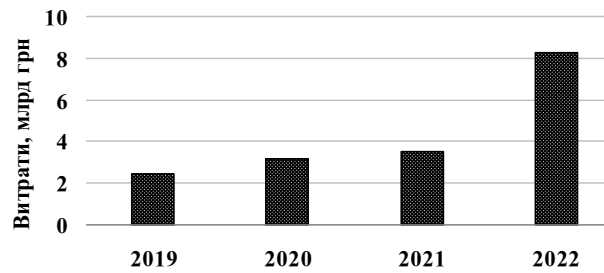

Рис. 2. Державні витрати на лікування онкохворих в Україні за Програмою медичних гарантій у 2019—2022 рр.

Джерело: побудовано автором за даними НСЗУ.

лікарів. Це призводить до того, що пацієнт звертається за медичною допомогою вже у термінальній стадії хвороби, коли шанс на успішне лікування практично втрачено.

Наразі в Україні тривають військові заходи, оголошено воєнний стан, що у деяких територіальних громадах унеможливує надання онкологічної допомоги населенню. Швидко руйнування інфраструктури, включаючи лікарні, особливо на сході країни, а також дедалі небезпечніші поїздки для пацієнтів і медичних працівників призвели до втрати багатьох онкологічних центрів.

Були підтверджені повідомлення про прямі напади Росії на багато лікарень. Станом на початок травня 2022 року знищено 40 лікарень, у 500 пошкоджених медзакладах немає можливості надавати медичну допомогу [13], деякі заклади охорони здоров'я знаходяться під контролем росії. Відповідно до ст. 18-20 Конвенції про захист цивільного населення під час війни [14], під час конфлікту необхідно шанувати та захищати недоторканість і безпеку закладів охорони здоров'я, у тому числі працівників і пацієнтів.

Україна має сучасну систему охорони здоров'я, і, всупереч надзвичайним ситуаціям, українські медичні працівники пере розгорнули персонал і пацієнтів із зон конфлікту до безпечніших регіональних центрів на Заході.

Багато біженців шукали лікування за кордоном, а організації пацієнтів працюють з пацієнтами в Україні, щоб перемістити їх до інших онкологічних центрів Європи для лікування. Пацієнтів із складним раком, таким як діти з онкологічними захворюваннями, евакуювали з країни. Також проводяться значні зусилля для підтримки досі функціонуючих українських онкологічних центрів. Через унікальну проблему онкологічних хворих з України Всесвітня організація охорони здоров'я, Європейська комісія та інші партнери об'єднали робочі групи для управління численними та складними аспектами лікування раку.

Принаймні, за оцінками ВООЗ-8 млн українців [15] постраждалим від кризи потребують медичних послуг, а хворі на рак особливо вразливі, якщо допомога переривається через насильство Росії проти країни. Постійний доступ до онкологічних послуг повинен бути забезпечено для переміщених людей, незалежно від країни, до якої вони в кінцевому підсумку прибули, щоб уникнути небезпечних для життя збоїв у лікуванні раку. Проте підтримувати безперервність надання допомоги дуже складно, оскільки багато біженців не

маю при собі ідентифікаційних чи поточних медичних карт. Наявними будуть й мовні бар'єри, і якщо медичні записи є, їх потрібно буде швидко та якісно перекладати. Крім того, схеми лікування, призначені в Україні, можуть бути недоступними в місці призначення пацієнта, і хоча більшість європейських країн погодилися надавати безкоштовну медичну допомогу біженцям, надання послуг буде змінюватися залежно від можливостей доступних послуг і від переважних рекомендацій щодо лікування в приймаючих країнах. Існує лише обмежена кількість медичних онкологів, хірургів та спеціалізованих установ. І це без додаткового тиску, який пандемія COVID-19 вже вчинила на ресурси охорони здоров'я в усьому світі. Отже, є побоювання, що громадяни України з онкозахворюваннями можуть дуже швидко перевантажити інші системи охорони здоров'я. Решта онкологічних мереж України, які вже були фрагментовані, тепер зосереджені на евакуації пацієнтів. Якщо ключові засоби залишаться доступними, з'являться нові конкуруючі пріоритети охорони здоров'я, включаючи надзвичайні ситуації та травми, спричинені військовими операціями. Наприклад, у день вторгнення всі планові операції в Україні, включно з онкологічними операціями, були скасовані. У районах, де пересування заборонено росією, медичні працівники та пацієнти перебувають у підземних приміщеннях та підвалах лікарень. Оскільки бойові дії триватимуть, доступ до основних медичних послуг, включаючи діагностику, хіміотерапію та променеви терапію, ймовірно, буде порушено через погіршення інфраструктури та доступу до товарів. Більше 1500 дітей, хворих на рак в Україні, за оцінками, проходять лікування, і, оскільки 80% випадків раку у дітей виліковуються, важливо, щоб вони продовжували отримувати доступ до багатопрофільної допомоги [15].

ВООЗ скликала регіональних, національних та міжнародних партнерів для підтримки негайної та скоординованої реакції на те, щоб якомога більше пацієнтів з раком продовжували отримувати рятівне лікування, незалежно від того, залишаються вони в Україні чи переїхали до інших країн. Завдяки міжнародним зусиллям допомогти хворим на рак в Україні багато онкологічних товариств, зокрема Американська асоціація дослідження раку (AACR), Міжнародне товариство дитячої онкології (SIOP) та Childhood Cancer International (CCI), оприлюднили заяви про свою солідарність з Україною.

ВИСНОВКИ

При онкологічних захворюваннях показник смертності прямо залежить від року виявлення. Проаналізовано та порівняно вплив витрат державного сектору охорони здоров'я на рівень захворюваності, що показали здійснення недостатньо позитивний вплив на зниження рівня захворюваності. Так, смертність від раку та виявлення його нових випадків залишаються протягом останніх років на занадто високому рівні. Разом з цим, спостерігається тенденція щодо збільшення обсягів витрат держави на медичне обслуговування та купівлю медичних препаратів, що підтверджує тенденції, закладені у медичній реформі на суттєве скорочення кількості

онкологічних хворих. Це є позитивним, проте за умови суттєвого погіршення ситуації з рівнем захворюваності, яке очікується внаслідок зменшення звернень під час пандемії та військових дій, на тлі проблем державного бюджету та руйнації медичних закладів потребуватиме змін у фінансовому забезпеченні онкологічної допомоги населенню.

Результати кореляційного аналізу свідчать про середній рівень функціональних зв'язків між рівнем захворюваності та видатками на охорону здоров'я в Україні, визначають певну логіку формування державних витрат на розвиток онкологічної допомоги населенню та потребує посилення впливу держави на свідомість громадян в контексті профілактики та раннього виявлення онкологічних захворювань.

Перспективи подальших досліджень полягають у пошуку шляхів удосконалення державного управління наданням онкологічної допомоги населенню, зокрема які передбачають розробку програм профілактики раннього виявлення онкогенетичної патології, швидкого реагування на проблеми онкохворих під час надзвичайних ситуацій, в т.ч. епідемій, військових дій тощо.

Література:

1. Ключов О.М. Сучасні підходи до організації надання онкологічної допомоги Онкологія. 2017. 19 (4), 275-281 <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/handle/123456789/145516>
2. Дузь О. Етапи становлення механізмів державного регулювання трансформації медичної допомоги хворим зі злоскісними новоутвореннями в Україні. Публічне урядування, 2020, 24 (4), 110-124. [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-4\(24\)-110-124](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-4(24)-110-124)
3. Мажак І. М. Цільові програми у реалізації державної політики у сфері профілактики та боротьби з онкологічними захворюваннями Державне управління: удосконалення та розвиток 2013, 7, <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=601>
4. Рибін А.І. Сучасні аспекти управління якістю спеціалізованої онкологічної допомоги: нова платформа в онкологічному сервісі Клиническая онкология. 2018, Т. 8, № 4 (32): 251-253
5. Радиш Я. Ф., Бугайцов С. Г., Акімов О. О., Рингач Н. О. Медико-демографічні дослідження як перспективний напрямок підвищення ефективності державного управління якістю надання онкологічної допомоги населенню України Університетські наукові записки: часопис / Хмельн. ун-т упр. та права. — Хмельницький: Вид-во Хмельниц. ун-ту упр. та права, 2008. № 3 (27). 317-323
6. Шалімов С.О. та ін. Концептуальні питання оптимізації онкологічної допомоги населенню на основі запровадження державної підтримки осіб з онкологічними захворюваннями Український медичний часопис 2006.4 (54) VII/VIII <https://www.umj.com.ua/article/417/konceptualni-pitannya-optimizacii-onkologichnoi-dopomogi-naselennyu-na-osnovi-zaprovadzhennya-derzhavnoi-pidtrimki-osib-z-onkologichnimi-zaxvoryuvanniami>
7. Майбутнє онкологічної служби в Україні О. Кондратюк, З. Скалецька, В. Зуб, М. Радущкий, О. Мовчан,

А. Балонь, О. Дмитрієва, В. Цимбалюк, В. Чехун, О. Ковальов, Г. Климлюк, Ю. Думанський, О. Івашук, Р. Мойсеєнко, С. Клименко <https://health-ua.com/article/50066-majbutn-onkologchno-sluzhbi-vukran>

8. Іртищева І., Рябець Д. Забезпечення доступності медичної допомоги як базової основи формування міцного здоров'я і благополуччя населення. Економічний аналіз. 2020. 30 (1.2). 60-65.

9. Онкоепідеміологічна ситуація та стан організації онкологічної допомоги в Україні, 2019-2020 рр. http://www.ncru.inf.ua/publications/BULL_22/PDF/03-08-vstup.pdf

10. Характеристики онкоепідеміологічного процесу; стан онкологічної допомоги Бюлетень Національного канцер-реєстру 2021 № 22 "Рак в Україні, 2019-2020" http://www.ncru.inf.ua/publications/BULL_22/PDF/03-08-vstup.pdf

11. Рекомендації парламентських слухань на тему: "Організація протиракової боротьби в Україні. Проблеми та шляхи їх вирішення", схвалені постановою Верховної Ради України № 862-ІХ.

12. Звіт про результати аудиту ефективності використання коштів, виділених з державного бюджету для здійснення діяльності Національним інститутом раку та зміцнення його матеріально-технічної бази, затверджений рішенням РПУ від 14.09.2021 № 20-1 https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2021/20-1_2021/Zvit_20-1_2021.pdf

13. ВООЗ передала Україні 20 "швидких"-всюдиходів <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3478488-vooz-peredala-ukraini-20-svidkihvsudihodiv.html>

14. Конвенція про захист цивільного населення під час війни https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

15. Bin Han Ong M. As bombs fall, international efforts are ramping up to help Ukraine's cancer patients, doctors, and refugees The Cancer Letter. March 4, 2022. https://cancerletter.com/the-cancer-letter/20220304_3/

References:

1. Kliusov, O.M. (2017), "Modern approaches to the organization of oncology care", *Onkolohiia*, vol. 19 (4), pp. 275-281, available at: <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/145516> (Accessed 10 May 2022).

2. Duz', O. (2020), "Stages of the formation of mechanisms of state regulation of the transformation of medical care for patients with malignant neoplasms in Ukraine", *Publichne uriaduvannia*, vol. 24 (4), pp. 110—124. [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-4\(24\)-110-124](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-4(24)-110-124)

3. Mazhak, I.M. (2013), "Targeted programs in implementation of public policy in the field of cancer control and prevention", *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, vol. 7, available at: <http://www.dy-nayka.com.ua/?op=1&z=601> (Accessed 10 May 2022).

4. Rybin, A.I. (2018), "Modern aspects of quality management of specialized oncology care: a new platform in the oncology service", *Klynycheskaia onkolohiia*, vol. 8, no. 4 (32), pp. 251—253.

5. Radysh, Ya.F. Buhajtsov, S.H. Akimov, O.O. and Rynhach, N.O. (2008), "Medico-demographic studies as a promising direction of increasing the efficiency of state

management of the quality of oncology care for the population of Ukraine", *Universytets'ki naukovi zapysky: chasopys. Khmel'nyts. un-tu upr. ta prava*, vol. 3 (27), pp. 317—323.

6. Shalimov, S.O. (2006), "Conceptual issues of optimizing oncology care for the population based on the introduction of state support for people with cancer", *Ukrains'kyj medychnyj chasopys*, vol. (54), no. VII/VIII, available at: <https://www.umj.com.ua/article/417/konceptualni-pitannya-optimizacii-onkologichnoi-dopomogi-naselennyu-na-osnovi-zaprovdzhennya-derzhavnoi-pidtrimki-osib-z-onkologichnimi-zaxvoryuvanniami> (Accessed 10 May 2022).

7. Kondratiuk, O. Skalets'ka, Z. Zub, V. Raduts'kyj, M. Movchan, O. Balon', A. Dmytriieva, O. Tymbaliuk, V. Chekhun, V. Koval'ov, O. Klymliuk, H. Dumans'kyj, Yu. Ivaschuk, O. Mojseienko, R. and Klymenko, S. (2020), "The future of the oncology service in Ukraine", available at: <https://health-ua.com/article/50066-majbutn-onkologchno-sluzhbi-vukran> (Accessed 10 May 2022).

8. Irtysheva, I. and Riabets', D. (2020), "Ensuring the availability of medical care as a basic basis for the formation of good health and well-being of the population", *Ekonomichnyj analiz*, vol. 30 (1.2), pp. 60—65.

9. National Cancer Registry of Ukraine (2021), "Oncopidemiological situation and the state of the organization of oncology care in Ukraine, 2019-2020", available at: http://www.ncru.inf.ua/publications/BULL_22/PDF/03-08-vstup.pdf (Accessed 10 May 2022).

10. National Cancer Registry of Ukraine (2021), "Characteristics of the oncoepidemiological process; state of oncology care", available at: http://www.ncru.inf.ua/publications/BULL_22/PDF/03-08-vstup.pdf (Accessed 10 May 2022).

11. Verkhovna Rada of Ukraine (2020), Resolution "Organization of the fight against cancer in Ukraine. Problems and ways to solve them", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/862-IX#Text> (Accessed 10 May 2022).

12. Accounting Chamber of Ukraine (2021), "Report on the results of the audit of the effectiveness of the use of funds allocated from the state budget for the implementation of activities by the National Cancer Institute and the strengthening of its material and technical base", available at: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2021/20-1_2021/Zvit_20-1_2021.pdf (Accessed 10 May 2022).

13. ukrinform (2022), "WHO handed over 20 "fast" all-terrain vehicles to Ukraine", available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3478488-vooz-peredala-ukraini-20-svidkihvsudihodiv.html> (Accessed 10 May 2022).

14. Verkhovna Rada of Ukraine (1954), "Convention on the Protection of the Civilian Population in Time of War", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (Accessed 10 May 2022).

15. Bin Han Ong, M. (2022), "As bombs fall, international efforts are ramping up to help Ukraine's cancer patients, doctors, and refugees", *The Cancer Letter*, vol. March 4, available at: https://cancerletter.com/the-cancer-letter/20220304_3/ (Accessed 10 May 2022).

Стаття надійшла до редакції 24.05.2022 р.

*І. В. Ушаков,
аспірант, Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту;
начальник відділу міжнародного військового співробітництва,
Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-0231-085X*

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.13—14.72

ПОНЯТТЯ І СУТНІСТЬ ЦИВІЛЬНО-ВІЙСЬКОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ЯК ЗАСОБУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

*I. Ushakov,
Postgraduate student, Institute of public administration and research in civil protection; Head of the Department of International Military Cooperation, National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskyi, Kyiv*

THE CONCEPT AND ESSENCE OF CIVIL-MILITARY COOPERATION AS A MEANS OF ENSURING THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

У непростих реаліях "безпекоцентричного" світу проблематика цивільно-військових відносин виходить на принципово новий рівень. Вже йдеться про загальний контекст відносин громадянського суспільства із силовим сегментом (блоком) державної влади. У даному контексті важливим є розуміння поняття, сутності, функцій та завдань цивільно-військового співробітництва, як необхідного механізму реалізації взаємовідносин між суспільством та складовими частинами силового блоку Сектору безпеки і оборони України.

У даній статті досліджено цивільно-військове співробітництво як засіб забезпечення національної безпеки України, визначено його мету, основні функції та завдання для складових сил оборони України. Використаний порівняльний та контент-аналізи нормативно-правових документів України, документів Північноатлантичного альянсу та провідних країн світу при їх застосуванні у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки, у ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, гуманітарних операціях з метою формування теоретичної основи для удосконалення системи цивільно-військового співробітництва, як ефективною складовою відносин між суспільством, силами оборони України та політичною владою; нормативно-правової бази України в згаданій сфері в умовах відбиття повномасштабної зовнішньої збройної агресії з боку Російської Федерації.

На думку фахівців збройних сил передових країн світу, цивільно-військове співробітництво є найбільш ефективним та результативним сегментом відносин між збройними силами та суспільством і органами державної влади. Саме тому цивільно-військове

співробітництво є функцією збройних сил країн-членів НАТО, яка виконується як органами військового управління — на стратегічному та оперативному рівнях, так і військовими частинами та підрозділами — на тактичному рівні.

In the difficult realities of the "security-centric" world, the issue of civil-military relations reaches a fundamentally new level. We are already talking about the general context of the relations of civil society with the power segment of state power. In this context, it is important to understand the concept, essence, functions and tasks of civil-military cooperation as a necessary mechanism for the implementation of relations between society and components of the power bloc of the Security and defense sector of Ukraine.

This article researched civil-military cooperation as a means of ensuring the national security of Ukraine, defines its purpose, main functions and tasks for the defense forces of Ukraine. Comparative and content analyzes of legal documents of Ukraine, documents of the North Atlantic Treaty Organization and leading countries of the world were used in their international peacekeeping and security operations, in emergencies of man-made and natural nature, humanitarian operations in order to form a theoretical basis for improving the civil-military cooperation system, as an effective component of relations between society, the defense forces of Ukraine and political power; regulatory framework of Ukraine in this area in terms of reflection of full-scale external armed aggression by the Russian Federation.

According to experts of the armed forces of the leading countries of the world, civil-military cooperation is the most effective and efficient segment of the relations between the armed forces, society and public authorities. That is why civil-military cooperation is a function of the armed forces of NATO member states, which is performed both by military authorities — at the strategic and operational levels, and by military units — at the tactical level.

Ключові слова: сектор безпеки і оборони України, сили оборони України, цивільно-військові відносини, цивільно-військове співробітництво.

Key words: security and defense sector of Ukraine, defense forces of Ukraine, civil-military relations, civil-military cooperation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ АБО ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Аналіз вивчення політичної та безпекової ситуації в Україні, яка склалася на початку 2014 року, свідчить про неефективність існуючих на той час підходів до проведення заходів, направлених на здобуття довіри та покращення співпраці між цивільним населенням і Збройними Силами України та іншими складовими сил оборони України в районах постійної дислокації військових частин та проведення антитерористичної операції.

Відсутність дієвої системи популяризації та інформування про діяльність сил оборони України та агресивна антиукраїнська пропаганда з боку Російської Федерації створили передумови до появи недовіри, а в окремих випадках, протидії з боку місцевого населення окремих районів Донецької та Луганської областей, що надало певні тимчасові переваги незаконним збройним

формуванням та підрозділам збройних сил Російської Федерації.

З метою недопущення створення передумов гуманітарної катастрофи у районах проведення антитерористичної операції, виникнення соціальної напруги на іншій території України, формування позитивної громадської думки щодо діяльності сил оборони України під час дії особливого періоду, ведення правового режиму воєнного чи надзвичайного стану, у операціях з підтримання миру та безпеки, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій в травні 2014 року було започатковано створення структур цивільно-військового співробітництва.

Дослідження з даної тематики зумовлено потребою розуміння передумов створення інституцій цивільно-військового співробітництва в Україні, подальшого удосконалення та розвитку системи цивільно-військового співробітництва, як ефективного складової відносин між суспільством, силами оборони України та політичною владою.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, У ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ЦІЄЇ ПРОБЛЕМИ

Серед дослідників цивільно-військового співробітництва в Україні слід відзначити І.М. Короткіна; О.О. Ноздрачева; В.В. Попова; О.В. Минька; Ю.А. Калагіна; О.Ф. Сальнікову; Н.В. Васюкову, Н.П. Христинченко тощо. Праці зазначених дослідників можуть бути теоретичним підґрунтям компаративного аналізу визначення поняття цивільно-військового співробітництва, усвідомлення його мети, визначення основних функцій та завдань для складових сил оборони України.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

У даній статті автор ставить за ціль дослідити цивільно-військове співробітництво як засіб забезпечення національної безпеки України, розглянути його сутність, мету, основні функції та поняття, та визначити основні завдання цивільно-військового співробітництва складових сил оборони України. Для вирішення поставлених у дослідженні завдань використовувалися такі загально-наукові методи, як порівняльний (для характеристики концепцій цивільно-військового співробітництва відповідно до нормативно-правових актів України, документів Північноатлантичного альянсу та провідних країн світу); метод критичного аналізу попередніх досліджень (з метою визначення власного розуміння дієвості цивільно-військового співробітництва, як ефективною складовою відносин між суспільством, силами оборони України та політичною владою); ретроспективний аналіз та синтез (для розуміння передумов створення інституцій цивільно-військового співробітництва в Україні).

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Україна, як суспільство має складну систему суспільних відносин. Одним з найважливіших завдань забезпечення національної безпеки є досягнення стабільного розвитку та якості суспільних відносин, вирішення якого потребує чіткого врахування та усвідомлення всіх складових цих відносин.

Важливою складовою в цьому сенсі є цивільно-військові відносини (далі — ЦВВ). В українському суспільстві цим відносинам надається все більше уваги як в теоретичній, так і в практичній площині.

Знання повноважень у воєнній сфері органів державної влади, органів військового управління та цивільних органів влади сприяє взаємопорозумінню між цивільними і військовими акторами, військовими і цивільними органами управління, що в свою чергу дає можливість ефективно взаємодіяти всім суб'єктам ЦВВ. З іншого боку, ЦВВ в Україні ще не досягли необхідної якості та досконалості, бажаного рівня та гармонійності. Як і у більшості країн світу, ЦВВ повинні розглядатись на рівні з політичними, економічними, національними, демографічними та духовно-культурними тощо, та відігравати позитивну, відповідаючу інтересам українського народу роль.

Відомий американський соціолог Самюель Хантінгтон вважається засновником, класиком досліджень ЦВВ після видання у 1957 році роботи "Солдат і держава: теорія і політика цивільно-військових відносин" [1]. Підвалини, що заклав автор цієї праці, ґрунтуються на науковому підході до аналізу ЦВВ, що в свою чергу виникають з появою в державі або суспільстві збройних сил (армій) для збройного захисту країни.

С. Хантінгтон доволі слушно акцентував увагу, що якщо цивільне керівництво (влада) не буде звертати увагу на військову сферу, на вирішення завдань воєнної безпеки, буде некритично ставитися до підготовки й оцінки діяльності війська та буде дотримуватись виключно ліберальних принципів, то здатність війська якісно виконувати свої завдання швидко зійде нанівець, військові керівники поступово можуть втрачати відповідальність і ставати чинником небезпеки для своєї ж країни, для влади та держави.

У той же час, якщо цивільне керівництво (влада) активно та некомпетентно втручатиметься у професійні справи військових, то це теж може призвести до негативних наслідків у справі забезпечення необхідного рівня обороноздатності держави, забезпечення воєнної та національної безпеки.

Виходячи із цих міркувань, можна зробити наступний висновок: військові мають бути підпорядковані цивільному керівництву (владі), контрольовані ними із загальних питань оборонного, воєнно-безпекового та логістичного характеру. А влада і військові (збройні сили, сили оборони) разом мають бути під контролем громадянського суспільства.

Також слід враховувати вітчизняний та зарубіжний досвід для розуміння необхідності витрати певного часу для більш глибокої трансформації всього суспільства до повного переходу від ЦВВ радянської моделі (із закритістю механізмів, технологій та змісту прийняття відповідальних військово-політичних рішень) до моделі з принципово іншими характеристиками, притаманними сучасному демократичному суспільству.

З огляду на зазначене перед Україною нині постає цілий комплекс інструментальних завдань у сфері ЦВВ, без реалізації яких не можна говорити про ефективну діяльність сектору безпеки і оборони України для забезпечення національних інтересів в умовах гібридної війни (до 24 лютого 2022 року) та повномасштабної збройної агресії з боку Російської Федерації.

На думку В.Бринцева ЦВВ — це складне суспільне явище, що являє собою сукупність взаємовідносин між суспільством та силами оборони в цілому і їхніми складовими частинами, які охоплюють правові, політичні, фінансово-економічні, соціальні, духовно-культурні, інформаційні, морально-психологічні та інші процеси у сфері національної безпеки і оборони [2].

Автори підручника "Політологія: підручник для курсантів вищих військових навчальних закладів ЗС України" [3] зазначають, що ЦВВ можуть бути визначені як поєднання загальних відносин між військовими інституціями, з одного боку, та цивільним урядом, неурядовими інституціями, організаціями та громадянами — з іншого. Ці відносини базуються на формальних і неформальних засадах. Формальні відносини регулюються конституцією, законами, інструкціями, договорами.

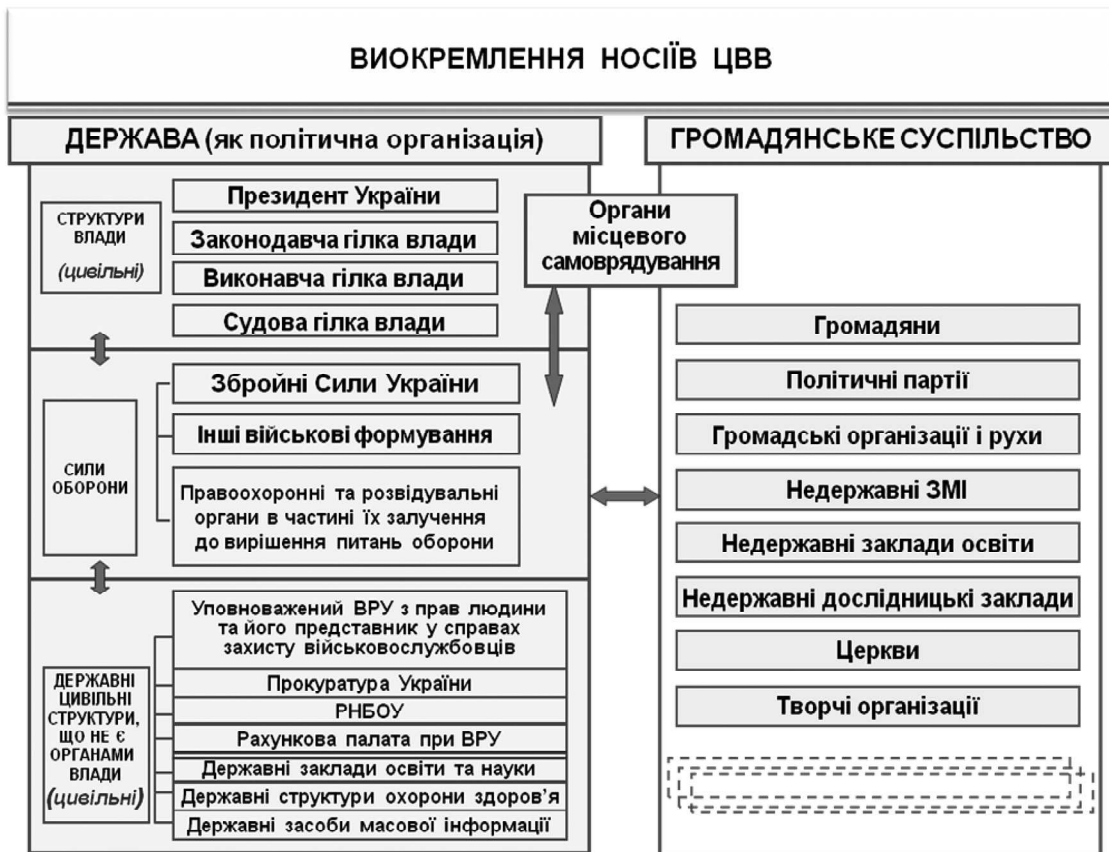

Рис. 1. Групи суб'єктів, між якими відбуваються ЦВВ

Неформальні відносини являють собою альянси та зв'язки на кшталт військово-промислових, військово-бюрократичних, військово-академічних, військово-культурних, військово-спортивних тощо. На неформальні відносини чинять великий вплив національні, цивільні, власне військові традиції, особливе сприймання військовими цивільних, а цивільними — військовослужбовців.

В Законі України "Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави" [4] визначається, що ЦВВ — це сукупність правових взаємовідносин між суспільством та складовими частинами Воєнної організації держави, які охоплюють політичні, фінансово-економічні, соціальні та інші процеси у сфері національної безпеки і оборони.

У доктринальних документах Північноатлантичного альянсу можна знайти таке визначення ЦВВ (civil-military relations, CMR) — відносини між громадянським суспільством у цілому та військовою організацією або організаціями, створеними для його захисту (NATO military policy on civil-military cooperation (CIMIC) and civilmilitary interaction (CMI) — MC 0411/2 (Політика НАТО з питань ЦВВ) [5].

У наукових джерелах можна знайти і інші визначення ЦВВ, але усі вони не суперечать одне одному.

Для повного розуміння військової складової у цих відносинах слід чітко усвідомлювати понятійний апарат відповідно до правових актів держави.

Відповідно Закону України "Про національну безпеку України" [6]:

Сектор безпеки і оборони України — система органів державної влади, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем і відповідно до Конституції та законів України за функціональним призначенням спрямована на захист національних інтересів України від загроз, а також громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України.

До складу сектору безпеки і оборони України входять: Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Державна спеціальна служба транспорту, Міністерство внутрішніх справ України, Національна гвардія України, Національна поліція України, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Служба безпеки України, Антитерористичний центр при Службі безпеки України, Служба судової охорони, Управління державної охорони України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Апарат Ради національної безпеки і оборони України, розвідувальні органи України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику.

Безпосередньо сектор безпеки і оборони України складається з чотирьох взаємопов'язаних складових: сили безпеки; сили оборони; оборонно-промисловий комплекс; громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки. Функції та повноваження складових сектору безпеки і оборони України визначаються законодавством України.

Відокремимо зі складових військову компоненту, тобто Сили оборони України — Збройні Сили України, а також інші утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення оборони держави.

До Сил оборони України відносяться:

1. Збройні Сили України — відіграють головну роль у забезпеченні воєнної безпеки України.
2. Національна гвардія України.
3. Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України.
4. Державна спеціальна служба транспорту.
5. Управління державної охорони України.
6. Державна прикордонна служба України.
7. Служба безпеки України.
8. Розвідувальні органи України.
9. Державна служба України з надзвичайних ситуацій.

Покладемо тезу, що суспільство можна аналізувати як органічну єдність громадянського суспільства і держави (де держава — це складне політичне утворення, механізм для регулювання суспільних відносин шляхом реалізації законно визначених владних повноважень). Кожна із цих складових має свою суб'єктну структуру.

Відповідно до цих припущень, у державі загалом, доцільно розглядати такі групи суб'єктів, між якими відбуваються ЦВВ, як (див. рис. 1): структури влади, що утворені і функціонують у відповідності з Конституцією України; цивільні державні структури, що не належать до гілок влади, не є органами влади, але деякі із них (РНБО України, Рахункова палата при ВР України, Уповноважений ВР України з прав людини та його представник у справах захисту прав військовослужбовців, Вища рада правосуддя, Центральна виборча комісія, органи прокуратури та інші) є повноважними органами державного управління; сили оборони держави [7]. Тут слід вказати і на органи місцевого самоврядування, адже вони, з одного боку, є формою прояву громадянського суспільства, а з іншого — у них можуть бути, і в Україні реально є, функції і повноваження державних органів виконавчої влади.

Таким чином, виходячи із запропонованого підходу, ЦВВ в Україні за суб'єктами доцільно розглядати (аналізувати) як сукупність таких груп відносин:

1. Між силами оборони України і суб'єктами влади (Президент України, Верховна Рада України, органи виконавчої влади, органи судової влади).
2. Між силами оборони України і цивільними державними структурами, що не належать до гілок влади, але є органами державного управління.

3. Між силами оборони України і органами місцевого самоврядування.

4. Між силами оборони України і державними неправлінськими структурами (заклади освіти та науки, структури охорони здоров'я, засоби масової інформації тощо).

5. Між силами оборони України і громадянським суспільством (громадяни, політичні партії, громадські рухи і організації, недержавні ЗМІ, недержавні заклади освіти, недержавні дослідницькі заклади, творчі організації, церкви тощо).

З іншого боку у Союзницькій спільній доктрині НАТО з цивільно-військового співробітництва (AJP-3.4.9 edition A) [8] розглядається поняття цивільно-військова взаємодія (civil-military interaction, СМІ), як заходи, які базуються на спілкуванні, плануванні та координації, що проводять військові органи НАТО разом з міжнародними та місцевими невійськовими суб'єктами, як під час операцій НАТО, так і під час підготовки до них, та які спрямовані на підвищення продуктивності та ефективності їх дій у відповідь на кризи.

У доктрині "Цивільно-військове співробітництво" від 02.07.2020 р. [9] поняття цивільно-військова взаємодія розглядається, як головна функція цивільно-військового співробітництва (далі — ЦВС), що полягає у спільній, цілеспрямованій, організованій та безперервній діяльності командувачів (командирів), начальників, їх заступників, органів військового управління, штабів, структур ЦВС, спрямованій на встановлення та підтримання зв'язків з об'єктами цивільного середовища на рівні, який забезпечує успішне виконання військами (силами) визначених завдань.

Метою цивільно-військової взаємодії є запровадження та підтримання ефективного функціонування механізму координації дій всіх сторін для забезпечення розподілу зусиль та їх узгодження під час виконання заходів ЦВС.

Тож розглянемо поняття та сутність ЦВС більш детально.

Для Збройних Сил України та інших складових сил оборони України ЦВС є новою функцією, що зумовлена реаліями сьогодення. Так, від початку агресії Російської Федерації проти України (гібридна агресія почала реалізовуватися ще з 14 серпня 2013, коли Російська Федерація масово стала дискримінувати український експорт, завдаючи економічний збиток з метою недопущення підписання Угоди про асоціацію з ЄС і втягнення України в Митний союз, продовжилась в лютому з початком анексії Автономної Республіки Крим, та остаточно перейшла у статус гібридної війни з 14 квітня 2014 року з початком подій на Донбасі), тимчасової окупації нею частини української території та повномасштабної збройної агресії з 24 лютого 2022 року, в умовах коли держава-агресор цілеспрямовано застосовує не тільки збройні формування Російської Федерації, а ще й комплекс сучасних прихованих та невійськових методів протидії, питання ефективного застосування сил оборони України, удосконалення форм та способів ведення операцій (бойових дій), у тому числі із застосуванням невійськових методів, набули нового практичного значення.

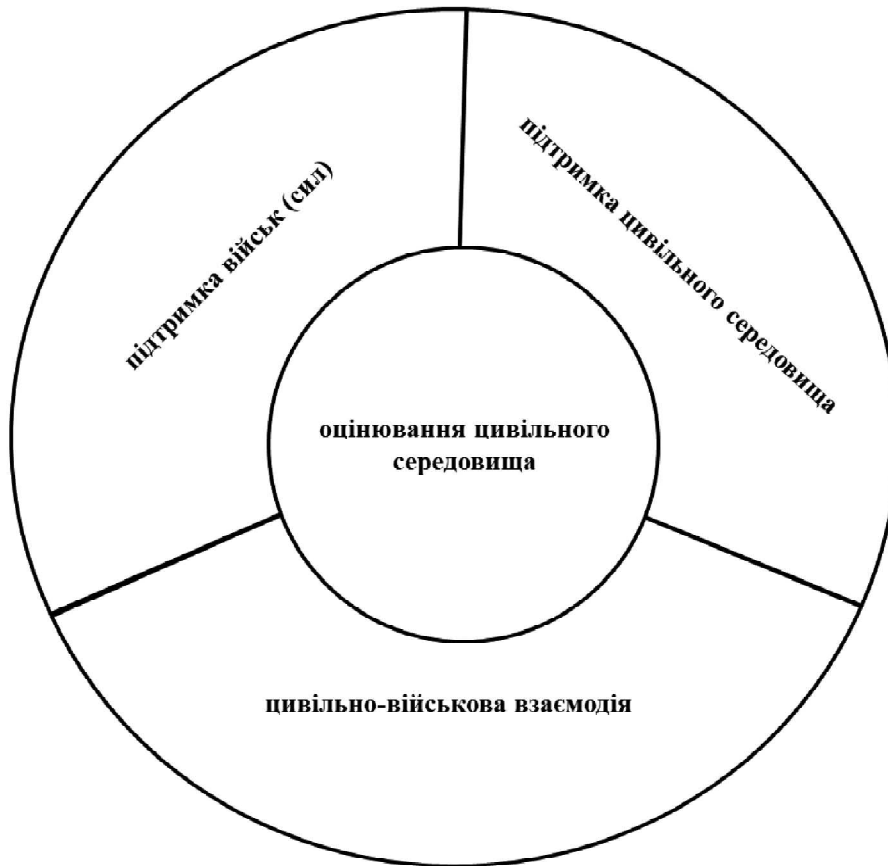

Рис. 2. Модель системи ЦВС

Окупація Автономної Республіки Крим, розв'язана Російською Федерацією гібридна війна на Сході України, а згодом повномасштабна збройна агресія проти нашої країни змусили сили оборони України не тільки до зміни тактики своїх дій, але й до пошуку та втілення в життя абсолютно нового для України комплексного підходу до планування та проведення операцій, який ґрунтується на досвіді та основних принципах збройних сил країн-членів НАТО.

На тактичному рівні, безпосередньо в районах виконання завдань, під впливом ЦВС знаходиться широкий спектр діяльності, оскільки виконання військових завдань тісно пов'язано з використанням об'єктів цивільної інфраструктури, комунікацією із цивільним населенням (особливо з ключовими, як формальними, так і неформальними, лідерами) тощо.

Розуміння необхідності налагодження та підтримання взаємодії військового компоненту з об'єктами цивільного середовища забезпечує досягнення максимального ефекту при виконанні військовими частинами (підрозділами) поставлених перед ними завдань.

В умовах сьогодення глибоке осмислення змін щодо ведення сучасних операцій (бойових дій), неординарний підхід до виконання поставлених завдань та вміння командира налагодити ефективну взаємодію з об'єктами цивільного середовища стали велінням часу. Під об'єктами цивільного середовища слід розуміти цивільне населення, його потреби та рівень їх задоволення; громадські, міжнародні та неурядові організації; систему та структуру влади; правоохоронні органи; суспільні відносини та конфлікти (політичні, економічні, соціальні,

етнічні тощо); виробничу сферу та трудові відносини; інфраструктуру забезпечення життєдіяльності та техногенно небезпечні об'єкти; транспортну та торговельну мережі; банківську систему; культурні та ментальні особливості регіону; релігійні організації та взаємовідносини між ними; об'єкти інформаційної сфери та інформаційне середовище загалом.

Формуванню сучасного бачення ролі ЦВС у системі державного управління сприяли, зокрема, праці таких вітчизняних учених, як В.Бринцев, Е.Тітко, О.Наздрачев, Н.Васюкова, І.Коропатник, Ю.Калагіна; О.Сальнікова та ін.

У доктрині "Цивільно-військове співробітництво" від 02.07.2020 р. [9] наведено визначення цивільно-військового співробітництва, як системної, планомірної діяльності Збройних Сил України та інших складових сил оборони: командувачів (командирів), начальників, органів військового управління, штабів всіх рівнів, військових частин (підрозділів) та/або військовослужбовців для взаємодії з об'єктами цивільного середовища з метою створення сприятливих умов для виконання визначених їм завдань з використанням військових та невійськових сил та засобів. Цивільне середовище розглядається, як сукупність об'єктів (та взаємовідносин між ними), які розташовані (діють) на певній території і не входять до структури Збройних Сил України чи Міністерства оборони України або інших складових сил оборони та не належать до об'єктів військового призначення.

Методичний посібник для військ (сил) з питань цивільно-військового співробітництва [10] надає визначення цивільно-військового співробітництва, як систематич-

ної, планомірної діяльності Збройних Сил України по взаємодії з органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, організаціями та громадянами у районах дислокації військових частин та підрозділів Збройних Сил України з метою формування позитивної громадської думки про діяльність Збройних Сил України і забезпеченні сприятливих умов для виконання покладених на них завдань та функцій.

У Союзницькій спільній доктрині НАТО з цивільно-військового співробітництва (AJP-3.4.9 edition A) [8] поняття цивільно-військового співробітництва (civil-military cooperation, CIMIC) розглядається, як спільна функція, що включає набір можливостей, які інтегровані для підтримки досягнення цілей операції і дозволяють командуванню НАТО брати участь у широкому спектрі цивільно-військової взаємодії з різними невійськовими учасниками.

З різноманітних визначень ЦВС можна зрозуміти (визначити) сутність ЦВС, яка полягає у створенні сприятливих умов у цивільному середовищі для досягнення військових цілей шляхом організації та підтримання належного рівня цивільно-військової взаємодії з об'єктами цивільного середовища в районах виконання завдань за призначенням частин та підрозділів складових сил оборони України.

До безпосередньої мети ЦВС віднесемо встановлення та підтримання співробітництва сил оборони України з цивільною владою, організаціями, агентствами та населенням у межах зони відповідальності для забезпечення досягнення мети військової операції.

Довгострокова ж мета ЦВС полягає в тому, щоб допомагати створити і забезпечити такі умови, які підтримають досягнення цілей під час проведення військових операцій, визначених Стратегією національної безпеки України.

Під час повсякденної діяльності Збройних Сил України та в ході застосування складових сил оборони України на ЦВС покладаються функції, що визначають його роль та завдання, а саме:

1. Організація цивільно-військової взаємодії.
2. Підтримка дій військ (сил).
3. Підтримка об'єктів цивільного середовища.

До інших (допоміжних, що не притаманні структурам ЦВС НАТО) функцій ЦВС сил оборони України можна віднести:

- питання захисту цивільного населення;
- координація заходів з гуманітарного розмінування;
- організація проведення заходів з пошуку, вилучення (ексгумації) та транспортування тіл (останків) зниклих безвісти (загиблих) військовослужбовців Збройних Сил України та інших складових сил оборони України;
- організація роботи з сім'ями військовослужбовців, зниклих безвісти (загиблих);
- організація та проведення занять з протимінної діяльності щодо навчання ризикам, пов'язаним з вибухонебезпечними предметами (залишками війни).

Реалізація цих функцій розглядається, як спільна діяльність персоналу військової організаційної структури, яка координується особовим складом штатних структур ЦВС або іншими, визначеними відповідним командиром (начальником), службовими особами.

Слід зазначити, що ЦВС складових сил оборони України здійснюється у відповідній системі ЦВС, що в свою чергу, являє собою сукупність взаємопов'язаних об'єктів та суб'єктів системи ЦВС та технологій впливу на останні, з метою створення умов для успішного виконання завдань військами (силами).

Під суб'єктами системи ЦВС слід розуміти командувачів (командирів), начальників, органи військового управління, штаби всіх рівнів, інші сили та засоби ЦВС складових сил оборони України. До сил ЦВС належать: командувачі (командири), начальники, їх заступники, офіцери штабів, начальники родів військ та служб, особовий склад структур ЦВС, а також інші службові особи, які беруть участь у реалізації функцій та виконанні завдань ЦВС. До засобів ЦВС належать усі засоби, які знаходяться у розпорядженні військового командування, що залучаються до (використовуються в ході) виконання завдань ЦВС [9].

Об'єктами системи ЦВС є усі об'єкти цивільного середовища. Технології впливу відповідно здійснюються на ці об'єкти.

Загалом систему ЦВС можна представити певною моделлю з взаємопов'язаними підсистемами (див. рис. 2).

Для більш глибокого розуміння системи ЦВС, розглянемо її підсистеми більш детально.

Підсистема підтримки військ (сил) створена з метою мінімізації негативного впливу цивільного середовища (далі — ЦС) на війська (сили).

Безпосередньо підтримка дій військ (сил) передбачає:

- збір, аналіз та надання інформації про стан ЦС;
- визначення та аналіз ключових індикаторів та чинників у ЦС, які суттєво впливають на виконання завдань за призначенням. Надання пропозицій щодо зменшення (нейтралізації) їх негативного впливу;
- визначення та аналіз негативного впливу ЦС на дії військ (сил) та надання пропозицій щодо його зменшення;

— організацію та проведення попереджувальних заходів щодо недопущення перешкоджання діям військ (сил): обмеження доступу військ (сил) до необхідних ресурсів, блокування військових колон на шляхах пересування, вантажів, місць дислокації, районів дій військ (сил) або обмеження свободи їх пересування;

— формування позитивної громадської думки та прозорості щодо дій військ (сил);

— участь в інформуванні визначених об'єктів ЦС у контексті стратегічних комунікацій;

— організацію та координацію доступу військ (сил) до ресурсів ЦС (в разі необхідності);

— використання можливостей військового командування щодо вирішення комплексних міжвідомчих питань (супутніх завдань) у ході застосування складових сил оборони України.

Підсистема підтримки цивільного середовища створена з метою мінімізації впливу негативних наслідків бойових дій на ЦС (об'єкти цивільного середовища).

Підтримка цивільного середовища передбачає:

- сприяння у відновленні порушених (втрачених) спроможностей органів державної влади та місцевого

самоврядування, інших об'єктів ЦС виконувати (здійснювати) свої функції (повноваження);

- сприяння проведенню, у межах компетенції, заходів щодо відновлення громадської безпеки і порядку;

- створення умов або військової підтримки (за необхідності) у проведенні гуманітарних операцій іншими об'єктами ЦС;

- сприяння в організації, координації та проведенні заходів щодо задоволення першочергових потреб у воді, продуктах харчування, електроенергії, медичному обслугованні, праві на освіту та житло для населення, постраждалого внаслідок ведення бойових дій;

- координацію спільних заходів, сприяння органам державної влади та місцевого самоврядування у відновленні пошкодженої інфраструктури.

Підтримка об'єктів ЦС з боку військового командування носить частковий і, як правило, тимчасовий характер та може припинитися (обмежуватися) у разі набуття органами державної влади та самоврядування втрачених спроможностей реалізовувати свої функції в повному обсязі або частково.

Також слід зазначити, що під час проведення заходів ЦВС слід враховувати, що військова підтримка об'єктів ЦС:

- не повинна відволікати увагу військового командування від проведення військової операції або виконання військами (силами) покладених на них завдань;

- має бути обмежена в часі та території її проведення;

- має бути обмежена у використанні військових ресурсів;

- має надаватися лише у випадку, коли не передбачається погіршення ситуації після її припинення або передачі функцій до органів державної влади та місцевого самоврядування.

Підсистема цивільно-військової взаємодії (далі — ЦВВЗ) створена з метою запровадження та підтримання ефективного функціонування механізму координації дій всіх сторін для забезпечення раціонального розподілу зусиль та їх узгодження під час виконання заходів ЦВС.

Організація ЦВВЗ передбачає:

- завчасне визначення відповідних об'єктів ЦС;

- визначення відповідних рівнів взаємодії для посадових осіб військового командування;

- організацію первинних (періодичних) зустрічей, між службовими особами військового командування та керівниками (лідерами) об'єктів ЦС;

- створення системи взаємодії та оповіщення з об'єктами ЦС;

- визначення принципів та організація системи спільного планування дій, обміну інформацією між військовим командуванням та об'єктами ЦС.

Організація ЦВВЗ ґрунтується на наступних принципах:

- взаєморозуміння та взаємоповаги до права кожної сторони приймати відповідні рішення для реалізації власних повноважень;

- завчасності організації ЦВВЗ з усіма об'єктами ЦС, які можуть впливати на обстановку;

- забезпечення єдності та узгодженості позицій (висловлювань) складових сил оборони України у ході організації та підтримки ЦВВЗ з об'єктами ЦС;

- взаєморозуміння необхідності якнайшвидшої передачі повноважень до об'єктів ЦС;

- єдності цілей військового командування та об'єктів ЦС;

- сприяння взаємовигідному обміну інформацією;

- законності;

- легітимності та прозорості дій.

Підсистема оцінювання цивільного середовища створена з метою надання військовому командуванню узагальнених висновків про стан ЦС в інтересах організації повсякденної діяльності, а також у ході підготовки та застосування військ (сил); прогнозування впливу об'єктів ЦС на виконання завдань військами (силами), аналізу загроз та викликів, які виникають.

Результати оцінювання ЦС дозволяють військовому командуванню:

- комплексно оцінити обстановку в оперативному середовищі;

- спрогнозувати можливий розвиток подій;

- враховувати вплив бойових дій на стан ЦС;

- враховувати вплив об'єктів ЦС на війська (сили) під час виконання ними завдань за призначенням.

Оцінювання стану ЦС в інтересах ЦВС здійснюється за такими складовими:

1. Політична (POLITICAL) — впливові гравці, організації, установи, які здійснюють повноваження в межах регіону, через політичну владу.

2. Військова (MILITARY) — складові сил оборони України, які виконують завдання в районі відповідальності.

3. Економічна (ECONOMIC) — загальна сума виробництва, розподілу та споживання товарів і послуг для регіону. Включає не тільки економічний розвиток регіону, але й розподіл ресурсів.

4. Соціальна (SOCIAL) — соціальні групи, які підтримують, дозволяють прививати культуру і людей і полегшити досягнення життєвих цілей.

5. Інформаційна (INFORMATION) — будь-що/будь-хто, що має відношення до збору, обробки, зберігання, передачі, висвітлення, поширення та роботи з інформацією.

6. Інфраструктурна (INFRASTRUCTURE) — основні об'єкти, необхідні для забезпечення функціонування місцевої громади (суспільства).

Загальний висновок з оцінювання стану ЦС повинен дати відповідь на запитання: чи сприяє ситуація в цивільному середовищі виконанню завдань, поставлених перед силами оборони України? Якщо ні, то які чинники матимуть найбільший (вирішальний) вплив на їх виконання?

Згідно з військовими стандартами НАТО існує два етапи (види) оцінювання ЦС:

Перший: встановлення (визначення) ключових осіб ЦС, попередня оцінка об'єктів ЦС (CIMIC estimate).

Другий: безпосередньо оцінювання ЦС (з висновками), як складова загальної оцінки оперативної обстановки (operations assessment).

Типовою помилкою є, коли керівники структурних підрозділів ЦВС зупиняються лише на першому етапі —

збирають інформацію, складають (уточнюють) бази даних. Оцінювання ЦС не є тототним процесу створення баз даних всіх об'єктів і суб'єктів ЦС.

Оцінювання цивільного середовища також не є тототним оцінці суспільно-політичної обстановки. Це є другою типовою помилкою. Попри те, що ці два види оцінки мають спільні розділи, мета цих процедур різна. Якщо висновки з оцінки суспільно-політичної обстановки роблять акцент на динаміці у політичній сфері, на яку війська (за великим рахунком) не мають впливу, то оцінювання ЦС визначає чинники в різних сферах, які мають більш тривалий ефект. З одного боку своєю діяльністю війська безпосередньо впливають на різні сфери, а з другого боку — зворотній ефект цього впливу може мати як позитивні, так і негативні наслідки.

Застосування ЦВС у військових операціях і в операціях з врегулювання кризових ситуацій (наприклад, гуманітарні операції) мають певні відмінності. Так, не лише ситуація в навколишньому середовищі є різною, але також відрізняється й характер відносин між військовими, цивільними організаціями і владою. Однак є безліч завдань оперативного рівня, які виконуються підрозділами ЦВС і в межах яких тактичні завдання є загальними для всіх видів операцій.

З огляду на розглянуту систему, основні та допоміжні функції ЦВС можна сформулювати основні завдання ЦВС складових сил оборони України:

1. Проведення заходів з формування позитивної громадської думки щодо діяльності підрозділів сил оборони України, зокрема під час участі в стабілізаційних (антитерористичних) операціях, під час введення правового режиму надзвичайного чи воєнного стану, операціях з підтримання миру і безпеки та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

2. Оцінка розвитку політичної, соціально-економічної, екологічної, санітарно-епідеміологічної ситуації, міжконфесійних та міжетнічних відносин з метою визначення дестабілізуючих факторів у районах дислокації військових частин та підрозділів сил оборони України (українських миротворчих контингентів) та прогнозування їх впливу на умови виконання завдань.

3. Аналіз місцевих політичних, культурних, історичних, етнічних особливостей, стану національного та місцевого управління, економічного розвитку, потреб місцевого населення, міграції (переміщення) населення, присутності та діяльності міжнародних урядових і неурядових організацій, а також релігійних та інших організацій.

4. Співпраця з цивільним населенням, місцевими органами влади, міжнародними урядовими і неурядовими організаціями, а також релігійними та іншими організаціями в зоні діяльності військових частин та підрозділів сил оборони України з метою створення сприятливих умов виконання завдань.

5. Взаємодія з місцевими органами влади щодо надання в установленому порядку військовим частинам та підрозділам сил оборони України підтримки у формі робіт, послуг і матеріальних засобів.

6. Надання допомоги місцевим органам влади в зоні діяльності військових частин та підрозділів сил оборони України з питань відновлення інфраструктури, забез-

печення стабільності і безпеки, нормалізації життя цивільного населення.

7. Визначення можливостей місцевих органів влади, громадських, релігійних, міжнародних організацій щодо надання допомоги цивільному населенню в зоні діяльності військових частин та підрозділів сил оборони України.

8. Координація зусиль місцевих органів влади, громадських і міжнародних організацій щодо збалансованого використання ресурсів для відновлення об'єктів цивільної інфраструктури та забезпечення допомоги цивільному населенню в зоні діяльності військових частин та підрозділів сил оборони України.

9. Сприяння створенню робочих місць для місцевого населення у сфері відновлення цивільної інфраструктури, підготовці відповідних кваліфікованих кадрів у взаємодії з місцевими органами влади, міжнародними та іншими організаціями.

10. Координація надання гуманітарної допомоги цивільному населенню в зоні діяльності військових частин та підрозділів сил оборони України.

11. Співпраця з місцевими лідерами, місцевим населенням у зоні діяльності військових частин та підрозділів сил оборони України з метою формування позитивної громадської думки щодо діяльності сил оборони України.

12. Планування, організація, координація та здійснення репатріаційних заходів і пошукової роботи (спільні заходи зі Збройними Силами України, Службою безпеки України та Національною поліцією України).

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Проведений аналіз підтверджує розуміння, що цивільно-військові відносини потребують постійного моніторингу та обґрунтованої діяльності як цивільних, так і військових органів (суб'єктів) управління в інтересах підтримання їх стану у відповідності з потребами забезпечення воєнної і в цілому національної безпеки країни. Від цього стану значною мірою залежить стан усього суспільства/держави. Вдосконалення цивільно-військових відносин є завданням як державних інституцій, так і недержавних утворень. Одним із стратегічних завдань державного управління, органів державної влади сучасного, демократичного суспільства є формування гармонійних, солідарних цивільно-військових відносин.

Також важливим, для імплементації кращих практик щодо започаткування системи та інституцій цивільно-військового співробітництва сил оборони України, є внесок Північноатлантичного альянсу та провідних країн світу у концепцію комплексного підходу (comprehensive approach), щодо налагодження взаємодії з цивільним сектором через систему цивільно-військового співробітництва. Така взаємодія надає можливість військовим досягти бажаного кінцевого результату шляхом координації дій, синхронізації зусиль та уникнення або вчасного вирішення конфліктних ситуацій між цивільними та військовими, поєднуючи, таким чином, військові опе-

рації та процес досягнення мети шляхом політичного врегулювання.

Організація взаємодії між військовими і цивільними є основою для реалізації функцій і завдань цивільно-військового співробітництва на всіх етапах підготовки та проведення операції. Своєчасна організація взаємодії на стратегічному, оперативному, тактичному рівнях допомагає одержати підтримку з боку цивільного населення, місцевих органів влади, міжнародних урядових і неурядових організацій, а також релігійних та інших організацій і створює передумови для успішного виконання завдань силами оборони України.

Література:

1. Huntington S. The Soldier and the State: The Theory and Policies of the Civil-Military Relations. — The Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 1957.

2. Бринцев В.В. Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони України: навч. посіб. К.: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2019. 88 с.

3. Політологія: підручник для курсантів вищих військових навчальних закладів ЗС України / За заг. ред. В.Ф. Смолянюка. Вінниця: НОВА КНИГА, 2002 р. 446 с.

4. Закон України "Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави". Відомості Верховної Ради України, 2003, № 46, ст. 366.

5. NATO military policy on civil-military cooperation (CIMIC) and civil-military interaction (CMI) — MC 0411/2.

6. Закон України "Про національну безпеку України". Відомості Верховної Ради України, 2018, № 31, ст. 241.

7. Бринцев В.В. Державне управління: питання теорії і практики у воєнній сфері в Україні: навч. посіб. — К.: НУОУ, 2017.

8. Allied Joint Doctrine For Civil-Military Cooperation — AJP-3.4.9 edition A.

9. Доктрина "Цивільно-військове співробітництво": затв. наказом Головнокомандувача Збройних Сил України від 02.07.2020 р.

10. Методичний посібник для військ (сил) з питань цивільно-військового співробітництва: затверджений Заступником начальника Генерального штабу Збройних Сил України від 03.09.2019 / Під заг. керівництвом О. Ноздрачова. Київ: Управління цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України, 2019. 167 с.

References:

1. Huntington, S. (1957), The Soldier and the State: The Theory and Policies of the Civil-Military Relations, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, UK.

2. Bryntsev, V.V. (2019), Demokratychnyj tsyvil'nyj kontrol' nad sektorom bezpeky i oborony Ukrainy [Democratic civilian control over the security and defense sector of Ukraine], NUOU im. Ivana Cherniakhovs'koho, Kyiv, Ukraine.

3. Smolianiuk, V.F. (2002), Politolohiia: pidruchnyk dlia kursantiv vyschykh vijs'kovykh navchal'nykh zakladiv ZS

Ukrainy [Political science: a textbook for cadets of higher military educational institutions of the Armed Forces of Ukraine], NOVA KNYHA, Vinnytsia, Ukraine.

4. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "On Democratic Civil Control over Military Organization and Law Enforcement Bodies of the Country", Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, vol. 46.

5. North Atlantic Military Committee(2014), NATO military policy on civil-military cooperation (CIMIC) and civil-military interaction (CMI) - MC 0411/2, North Atlantic Military Committee, Brussels.

6. Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "About the national security of Ukraine", Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, vol. 31.

7. Bryntsev, V.V. (2017), Derzhavne upravlinnia: pytannia teorii i praktyky u voiennij sferi v Ukraini [Public administration: issues of theory and practice in the military sphere in Ukraine], NUOU, Kyiv, Ukraine.

8. NATO (2018), "Allied Joint Doctrine For Civil-Military Cooperation — AJP-3.4.9 edition A", available at: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/757583/archive_doctrine_nato_cimic_ajp_3_4_9.pdf (Accessed 15 June 2022).

9. Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine (2020), "Doctrine of "Civil-Military Cooperation"", available at: http://stratcom.nuou.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/doktryna_cyvilno_vijskovogo_spivrobotnyctva.pdf (Accessed 10 Dec 2021).

10. Nozdrachov, O. (2019), Metodychnyj posibnyk dlia vijs'k (syl) z pytan' tsyvil'no-vijs'kovoho spivrobotnytstva: zatverdzhenyj Zastupnykom nachal'nyka Heneral'noho shtabu Zbrojnykh Syl Ukrainy [Methodical manual for troops (forces) on civil-military cooperation], Upravlinnia tsyvil'no-vijs'kovoho spivrobotnytstva Zbrojnykh Syl Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 16.06.2022 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

О. М. Ігнат'єв,
аспірант, Навчально-науково-виробничий центр
Національного університету цивільного захисту України, м. Харків
ORCID ID: 0000-0003-3280-3468

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.13—14.82

ОЦІНКА РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ РОБОТИ МЕХАНІЗМІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ МОНІТОРИНГОМ СТАНУ ПОТЕНЦІЙНО НЕБЕЗПЕЧНИХ ОБ'ЄКТІВ В УКРАЇНІ

О. Ihnatiev,
Postgraduate student, Educational and production center
of the National university of civil protection of Ukraine, Kharkiv

EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF THE MECHANISMS OF PUBLIC MANAGEMENT
OF MONITORING THE CONDITION OF POTENTIALLY DANGEROUS OBJECTS IN UKRAINE

У статті здійснено оцінку результативності роботи механізмів публічного управління моніторингом стану потенційно небезпечних об'єктів в Україні. Зазначено, що, стосовно до механізмів публічного управління в сфері моніторингу стану потенційно небезпечних об'єктів, результативність – ступінь реалізації поставлених завдань перед інноваційної Єдиної державної системою моніторингу стану потенційно небезпечних об'єктів і досягнення мети попередження надзвичайних ситуацій на потенційно небезпечних об'єктах та мінімізації наслідків, які виникають при аваріях техногенного характеру.

Показано, що результативність повинна розраховуватися по всьому ланцюгу ключових функцій і процесів моніторингу стану потенційно небезпечних об'єктів. Неодмінною складовою аналізу повинно бути порівняння значень показників по окремим процесам і функцій, яке слід застосовувати як засіб поліпшення. В результаті оцінки роботи Єдиної державної системи моніторингу стану потенційно небезпечних об'єктів стає можливим уточнювати модель організації, налагоджувати взаємини між процесами, визначати області для поліпшення і збирати об'єктивні дані про стан процесів.

Охарактеризовано загальну сутність використання кластерного аналізу як кількісного інструмента дослідження економічної ефективності функціонування інноваційної Єдиної державної системи моніторингу стану потенційно небезпечних об'єктів, для опису яких необхідно багато характеристик. За допомогою кластерного аналізу можливо вирішити завдання сегментування ситуаційних центрів, аналізу продуктивності роботи системи обміну даних і ситуаційних центрів, побудови прогнозів розвитку окремих ситуаційних центрів.

Удосконалено практичний підхід щодо здійснення кількісної та якісної оцінки економічної ефективності функціонування запропонованої інноваційної Єдиної державної системи моніторингу стану потенційно небезпечних об'єктів та аналізу продуктивності роботи системи обміну даними і ситуаційних центрів за рахунок інтеграції кластерного аналізу з показником чистої наведеної вартості. Підкреслено, що кластерний аналіз дозволяє визначати вектори розвитку механізмів публічного управління моніторингом стану потенційно небезпечних об'єктів.

The article evaluates the effectiveness of the mechanisms of public management of monitoring the condition of potentially dangerous objects in Ukraine. It is noted that, in relation to the mechanisms of public administration in the field of monitoring the condition of potentially dangerous objects, the effectiveness of the degree of implementation of the tasks of the innovative Unified State System for monitoring the condition of potentially dangerous objects and achieving the goal of emergency prevention and minimization consequences that occur in man-made accidents.

It is shown that the effectiveness should be calculated along the entire chain of key functions and processes of monitoring the condition of potentially dangerous objects. An indispensable component of the analysis should be a comparison of the values of indicators for individual processes and functions, which should be used as a means of improvement. As a result of the assessment of the work of the Unified State Monitoring System for the condition of potentially dangerous objects, it becomes possible to refine the organization model, establish relationships between processes, identify areas for improvement, and collect objective data on the state of processes.

The general essence of using cluster analysis as a quantitative tool for studying the economic efficiency of the innovative Unified State System for monitoring the condition of potentially dangerous objects, which require many characteristics to describe. With the help of cluster analysis it is possible to solve the problem of segmentation of situational centers, analysis of the productivity of the data exchange system and situational centers, construction of forecasts for the development of individual situational centers.

The practical approach to quantitative and qualitative assessment of economic efficiency of the proposed innovative Unified State System for Monitoring the Status of Potentially Dangerous Objects and Performance Analysis of Data Exchange Systems and Situation Centers has been improved by integrating cluster analysis with net present value. It is emphasized that cluster analysis allows to determine the vectors of development of mechanisms of public management of monitoring the condition of potentially dangerous objects.

Ключові слова: механізми публічного управління, кластерний аналіз, чиста наведена вартість, потенційно небезпечний об'єкт, ситуаційний центр.

Key words: mechanisms of public administration, cluster analysis, net present value, potentially dangerous object, situation center.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Прогноз тенденцій розвитку техногенних небезпек і загроз свідчить, що на території України найближчими роками зберігатиметься відносно високий рівень ризику виникнення надзвичайних ситуацій (НС) техногенного характеру. Це ставить проблему запобігання виникненню НС і ліквідації або мінімізації їх наслідків на потенційно небезпечних об'єктах (ПНО) на рівень найбільш актуальних. Для успішної боротьби з аваріями та катастрофами на ПНО потрібно цілеспрямовано розв'язати механізми публічного управління щодо створення та ефективної експлуатації системи з протидії НС, яка буде включати в себе інноваційну Єдину державну систему моніторингу стану ПНО (ЄДСМС ПНО) [1].

Створення та побудова саме інноваційної ЄДСМС ПНО, як і будь-якої підсистеми спостереження і контролю, повинно йти шляхом мінімізації витрат на розробку, створення, налагодження виробництва та ефективного функціонування і наступного розвитку (модернізації) без зниження основних якісних показників. Досягнення поставленої мети насамперед передбачає роз-

робку інструментарію контролю якості механізмів публічного управління в галузі функціонування перспективної інноваційної ЄДСМС ПНО.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Створенням механізмів публічного управління у напрямі розробки систем безпеки у разі виникнення НС займалися відомі вчені В. Андронов, Е. Гринченко, С. Домбровська, О. Крюков, М. Кулешов, С. Майстро, Р. Приходько, В. Садковий, О. Соболев, В. Тютюник, В. Шведун та інш. [2—4].

Аналіз наукових праць свідчить про те, що при побудові систем моніторингу та прогнозування розвитку НС найбільша увага приділяється побудові ефективної інформаційно-аналітичної системи управління процесами запобігання та локалізації наслідків НС. Це досягається шляхом комплексного включення до існуючої Єдиної державної системи цивільного захисту (ЄДСЦЗ) по вертикалі (від об'єктового до державного рівнів) різних функціональних елементів територіальної систе-

ми моніторингу НС. Таким елементом, у свою чергу, є й інноваційна ЄДСМС ПНО, яка потребує коректної оцінки результативності своєї роботи.

МЕТА СТАТТІ

Метою роботи є розробка моделі оцінки ефективності роботи інноваційної ЄДСМС ПНО, як відображення оцінки результативності роботи механізмів публічного управління моніторингом стану ПНО в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Одним з основних інструментів перевірки якості механізмів публічного управління в галузі вдосконалення функціонування перспективної інноваційної ЄДСМС ПНО, як інтелектуальної людино-машинної системи на платформі розподілених ситуаційних центрів (СЦ) може бути вимір результативності її роботи.

Необхідно проводити оцінку роботи ЄДСМС ПНО і аналіз її діяльності через певні проміжки часу. Це покаже, з якою ефективністю вирішуються поставлені перед ЄДСМС ПНО завдання, які дії необхідно зробити для подальшого поліпшення роботи системи. Мета такого аналізу: визначити, чи є ЄДСМС ПНО придатною, адекватною та результативною.

Результативність — ступінь реалізації запланованої діяльності та досягнення запланованих результатів (згідно СТБ ISO для систем менеджменту якості 9000-2015). Стосовно до механізмів публічного управління в сфері моніторингу стану ПНО, результативність — ступінь реалізації поставлених завдань перед ЄДСМС ПНО і досягнення мети попередження НС на ПНО та мінімізації наслідків, які виникають при аваріях техногенного характеру.

Більшість сучасних компаній час від часу проводять моніторинг продуктивності роботи кожного співробітника компанії, виробництва або системи роботи в цілому. Оцінка представляє певну складність, тому що ефективність роботи компанії визначається багатьма факторами, в числі яких є такі, які оцінюються кількісними, і якісними методами:

- особливості функціональних обов'язків співробітників;
- обсяг виконаної роботи в кількісному вираженні;
- терміни виконання (проміжні та підсумкові результати);
- рівень кваліфікації співробітників;
- складність поставлених завдань та інш.

До кількісних методів розрахунку результативності відносять:

- метод ключових показників результативності;
- рангові метод;
- метод бальної оцінки;
- метод вільної бальної оцінки;
- бенчмаркінг (метод еталонного порівняння) та ін.

До якісних методів оцінки результативності відносять:

- метод 360;
- матричний метод;
- оцінку виконання завдань / досягнення поставлених цілей і ін.

- Також існують комбіновані підходи, наприклад:
- метод стимулюючих оцінок;

- методика DISC INSURANCE;
- методика HOGAN та ін.

Більш кращою є кількісна оцінка, як більш точна і об'єктивна. Але на практиці в кожній компанії є ряд позицій, для яких кількісний аналіз є недостатнім або непридатним. Проте, як показує досвід, оцінка результативності та, як наслідок, оцінка ефективності функціонування системи, не може обійтися без точних вимірювань. Скористаємося ключовими показниками ефективності (англ. Key Performance Indicators, KPI) — числовими показниками діяльності, які допомагають виміряти ступінь досягнення цілей або оптимальності процесу, а саме: результативністю і ефективністю. На основі цих показників складемо модель оцінки ефективності ЄДСМС ПНО.

Одним з базових показників для оцінки результативності роботи всієї ЄДСМС ПНО може служити показник повернення інвестицій. Такий показник можна виразити через різницю коштів. Зменшуваним будуть кошти, які були збережені за рахунок попередження можливих НС та мінімізації наслідків аварій на ПНО. Від'ємником будуть кошти, які виділяються на утримання і експлуатацію ЄДСМС ПНО:

$$S = D - R \quad (1),$$

де S — показник повернення інвестицій, D — кошти, які були збережені за рахунок попередження можливих НС та мінімізації наслідків аварій на ПНО, R — кошти, які виділяються на утримання і експлуатацію ЄДСМС ПНО.

Тоді оцінку ефективності всієї ЄДСМС ПНО стає можливим провести за формулою:

$$E = (D - R) / R \quad (2),$$

де E — показник ефективності роботи системи.

Оцінка ефективності ЄДСМС ПНО при порівнянні різних варіантів організаційної структури дає можливість оптимізувати оргштатну структуру ЄДСМС ПНО. Це дозволить найбільш повно і стійко досягти кінцевих цілей ЄДСМС ПНО при відносно менших витратах на її функціонування.

З метою оптимізації територіального розміщення СЦ, а так само з метою поділу ПНО на групи для виділення найбільш ефективних механізмів публічного управління, особливий інтерес при створенні інноваційної ЄДСМС ПНО може представляти визначення ефективності роботи СЦ в залежності від кількості НС в районі або залежність кількості ПНО від площі можливого забруднення НХР при аварії на ХНО тощо. Такі завдання зручно вирішувати і аналізувати, застосовуючи багатовимірні методи аналізу. Взагалі, багатовимірні методи аналізу можна класифікувати за призначенням як:

- методи передбачення (екстраполяції): множинний регресійний і дискримінантний аналіз;
- методи класифікації: варіанти кластерного аналізу (без навчання), ієрархічний метод, фасетний метод;
- структурні методи: факторний аналіз і багатовимірне шкалювання.

Для аналізу ефективності застосування СЦ та систем моніторингу стану ПНО, на наш погляд, доцільно використовувати кластерний аналіз. За допомогою кластерного аналізу можна проводити вибірку за ознакою, яка досліджується. Кластерний аналіз дозволяє розглядати досить великий обсяг даних та сильно стискати

	А	В	С
	ПНО	витрати на утримання системи моніторингу стану ПНО, тис. грн.	матеріальні збитки в разі виникнення певної аварії на ПНО, млн. грн.
1			
2	1	48	64,3
3	2	53	42,8
4	3	35	45,3
5	4	62	38,8
6	5	27	74,9
7	6	55	93,4
8	7	39	38,6
9	8	57	59,4

Рис. 1. Вихідні дані для проведення кластерного аналізу (варіант)

великі масиви інформації, робити їх компактними та наочними. Кластерний аналіз дозволяє провести об'єктивну класифікацію будь-яких об'єктів, які охарактеризовані низкою ознак. І СЦ і ПНО мають велику кількість різноманітних параметрів, саме тому для аналізу ефективності роботи цих об'єктів доцільно використовувати кластерний аналіз.

Кластерний аналіз призначений для розбиття сукупності об'єктів на однорідні групи (кластери або класи). По суті, кластерний аналіз — це сукупність інструментів для класифікації багатовимірних об'єктів. Метод має на меті визначення відстані між змінними (дельти) і подальше виділення груп спостережень (кластерів).

Кластерний аналіз має низку переваг, а саме:

- дозволяє розбивати багатовимірний ряд відразу по цілому набору параметрів;
- можна розглядати дані практично будь-якої природи (немає обмежень на вид досліджуваних об'єктів);
- можна обробляти значні обсяги інформації, різко стискати їх, робити компактними і наочними;
- може застосовуватися циклічно (проводиться до тих пір, поки не буде досягнутий потрібний результат, а після кожного циклу можливо значна зміна спрямованості подальшого дослідження).

Перераховані переваги кластерного аналізу роблять його зручним засобом при аналізі ефективності механізмів публічного управління в сфері моніторингу стану ПНО.

Кластерний аналіз має і свої недоліки:

- склад і кількість кластерів залежить від заданого критерію розбиття;
- при перетворенні вихідного набору даних в компактні групи вихідна інформація може спотворюватися, окремі об'єкти можуть втрачати свою індивідуальність;

— часто ігнорується відсутність в аналізованій сукупності деяких значень кластерів.

Щоб усунути неоднорідність виміру вихідних даних, всі їх значення попередньо нормуються, тобто виражаються через відношення цих значень до деякої величини, що відбиває певні властивості даного показника. За допомогою кластерного аналізу можна проводити вибірку за ознакою, який досліджується. Його основне завдання — розбиття багатовимірної масиви на однорідні групи. В якості критерію угруповання застосовується парний коефіцієнт кореляції або евклідова відстань між об'єктами по заданому параметру. Найбільш близькі один до одного значення групуються разом.

Наприклад, маємо вісім ПНО, які характеризуються за двома досліджуваними параметрами, а саме (рис. 1):

- 1) витрати на утримання системи моніторингу стану ПНО;
- 2) матеріальні збитки в разі виникнення певної аварії на ПНО.

Застосовуємо до даних значень формулу евклідової відстані, яке обчислюється за формулою:

$$E(X, Y) = \sqrt{(X_i - X_{i+1})^2 + (Y_j - Y_{j+1})^2} \quad (3),$$

де X та Y — параметри досліджувальних об'єктів; $i \in 1, \dots, n$; $j \in 1, \dots, m$; n та m — кількість параметрів X та Y відповідно.

Дане значення обчислюємо між кожним з восьми об'єктів. Результати розрахунку поміщаємо в матриці відстаней (рис. 2).

Дивимося, між якими значеннями дистанція найменше. У нашому прикладі — це об'єкти 1 і 3. Відстань між ними становить 5,59, що менше, ніж між будь-якими іншими елементами даної сукупності. Об'єднуємо ці дані

	E	F	G	H	I	J	K	L	M
		1	2	3	4	5	6	7	8
1									
2	1		22,07	5,59	8,20	36,44	19,16	55,03	21,39
3	2	22,07		18,17	19,14	40,34	25,81	57,68	27,51
4	3	5,59	18,17		27,77	45,08	32,73	61,09	34,08
5	4	8,20	19,14	27,77		50,28	39,59	65,02	40,71
6	5	36,44	40,34	45,08	50,28		33,56	61,54	34,88
7	6	19,16	25,81	32,73	39,59	33,56		57,09	26,24
8	7	55,03	57,68	61,09	65,02	61,54	57,09		27,51
9	8	21,39	27,51	34,08	40,71	34,88	26,24	27,51	

Рис. 2. Матриця відстаней кластерного аналізу (варіант)

в групу і формуємо нову матрицю, в якій значення 1 і 3 виступають окремим елементом. При складанні матриці залишаємо найменші значення з попередньої таблиці для об'єднаного елемента (рис. 3).

Додаємо зазначені елементи в загальний кластер. Формуємо нову матрицю за тим же принципом, що і в попередній раз. Тобто, шукаємо самі менші значення. Таким чином, ми бачимо, що нашу сукупність даних можна розбити на три кластери. У першому кластері знаходяться найбільш близькі між собою елементи — 1, 3, 4, 6. У другому кластері в нашому випадку представлені елементи 2, 5, 8, в третьому кластері тільки один елемент — 7. Він знаходиться порівняно на віддалі від інших

об'єктів. Відстань між кластерами становить 55,03. На цьому завершується процедура розбиття сукупності на групи.

Таким чином, кластерний аналіз дозволяє провести об'єктивну класифікацію СЦ та ПНО, які охарактеризовані низкою ознак. З цього можна отримати низку переваг, а саме:

1. Отримані кластери можна інтерпретувати, тобто описувати, які власне групи існують.
2. Окремі кластери можна вибракувувати. Це корисно в тих випадках, коли при наборі даних допущені певні помилки, внаслідок яких значення показників окремих об'єктів різко відхиляються. При застосуванні кластер-

	E	F	G	H	I	J	K	L
11								
12		1, 3	2	4	5	6	7	8
13	1, 3		22,07	8,20	36,44	19,16	55,03	21,39
14	2	22,07		19,14	40,34	25,81	57,68	27,51
15	4	8,20	19,14		50,28	39,59	65,02	40,71
16	5	36,44	40,34	50,28		33,56	61,54	34,88
17	6	19,16	25,81	39,59	33,56		57,09	26,24
18	7	55,03	57,68	65,02	61,54	57,09		27,51
19	8	21,39	27,51	40,71	34,88	26,24	27,51	

Рис. 3. Проміжна матриця відстаней кластерного аналізу (варіант)

ного аналізу такі об'єкти потрапляють до окремого кластеру.

3. Для подальшого аналізу можуть бути обрані тільки ті кластери, які мають цікаві характеристики.

Для оцінки економічного ефекту від впровадження інноваційної ЄДСМС ПНО доцільно використати параметр NPV (чиста наведена вартість, чистий наведений ефект, чиста поточна вартість, чистий дисконтований дохід) — суму дисконтованих значень потоку платежів, що наведені до сьогоднішнього дня. Показник NPV є різницею між усіма грошовими притоками та відтоками, приведеними до поточного моменту часу (моменту оцінки інвестиційного проекту). Оскільки грошові платежі оцінюються з урахуванням їхньої тимчасової вартості та ризиків аварій та НР, NPV можна інтерпретувати як вартість, що додається проектом. Її також можна інтерпретувати як загальний прибуток запровадження інноваційної ЄДСМС ПНО.

Однак у керівництві ЮНІДО критикується використання NPV для порівняння ефективності альтернативних проектів, тому що NPV не дозволяє порівнювати ефективність альтернативних проектів. Особливо це проявляється у порівнянні ефективності різнопараметричних інвестиційних проектів.

Для усунення цього недоліку NPV було розроблено індекс швидкості питомого приросту вартості. Для коректного аналізу ефективності інвестицій необхідно враховувати три фактори: NPV, суму інвестицій та розрахунковий період проекту. Всі ці фактори об'єднані в IS, тому при використанні цього показника не виникають вищезазначені проблеми. Для ординарного грошового потоку розрахунок IS виконується за такою формулою:

$$IS = NPV / n \times I_0 \quad (4),$$

де n — розрахунковий період (від початку реалізації інвестиційного проекту до моменту його завершення), I_0 — інвестиції, що здійснюються в поточний (0-й) момент часу.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМКУ

Таким чином, у статті на базі кластерного аналізу розроблена модель оцінки ефективності роботи інноваційної ЄДСМС ПНО, яка дозволить проводити оцінку результативності роботи механізмів публічного управління моніторингом стану ПНО в Україні.

Визначено, що кластерний аналіз може являтися кількісним інструментом дослідження економічної ефективності функціонування інноваційної ЄДСМС ПНО, для опису якого необхідно багато характеристик. Він дозволяє розбити вибірку на кілька груп по досліджуваній ознаці, проаналізувати групи (як групуються змінні), угруповання об'єктів (як групуються об'єкти). За допомогою методу можливо вирішити завдання сегментування, аналізу продуктивності роботи та побудови прогнозів розвитку окремих СЦ та інш.

Зрештою, кластерний аналіз дозволяє визначати вектори розвитку механізмів публічного управління моніторингом стану ПНО. Наприклад, при класифікації СЦ чи ПНО за певною ознакою, можливо визначити пе-

релік об'єктів, які вимагають того чи іншого втручання у їхнє управління та розвиток.

Література:

1. Ігнат'єв О.М., Крюков О.І. Особливості стратегії формування державної політики України в сфері управління моніторингом стану потенційно небезпечних об'єктів. Вісник Національного університету цивільного захисту України: зб. наук. пр. — Х.: Вид-во НУЦЗУ. 2021. Вип. 2 (15). С. 351—358. — (Серія "Державне управління"). DOI: 10.52363/2414-5866-2021-2-41.

2. Науково-конструкторські основи створення комплексної системи моніторингу надзвичайних ситуацій в Україні: Монографія / Андронов В.А., Дівізінюк М.М., Калугін В.Д., Тютюнник В.В. Харків: Національний університет цивільного захисту України, 2016. 319 с.

3. Розробка науково-технічних основ для створення системи моніторингу, попередження та ліквідації надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру та забезпечення екологічної безпеки / Калугін В.Д., Тютюнник В.В., Черногор Л.Ф., Шевченко Р.І. Системи обробки інформації. Харківський університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба. 2013. Вип. 9 (116). С. 204—216.

4. Тютюнник В.В., Калугін В.Д., Писклакова О.О. Управлінські основи створення у єдиній державній системі цивільного захисту інформаційно-аналітичної підсистеми управління процесами попередження й локалізації наслідків надзвичайних ситуацій. Вісник Національного університету цивільного захисту України: зб. наук. пр. Х.: Вид-во НУЦЗУ. 2020. Вип. 1 (12). С. 546—571. — (Серія "Державне управління").

References:

1. Ihnatiev, O.M. and Kryukov, O.I. (2021), "Features of the strategy of formation of the state policy of Ukraine in the field of management of monitoring of a condition of potentially dangerous objects", *Visnyk Natsional'noho universytetu tsyvil'noho zakhystu Ukrayiny*, Vol. 2 (15), pp. 351-358, DOI: 10.52363/2414-5866-2021-2-41.

2. Andronov, V.A., Divizinyuk, M.M., Kaluhin, V.D. and Tyutyunyk, V.V. (2016), *Naukovo-konstruktors'ki osnovy stvorennia kompleksnoi systemy monitorynhu nadzvychajnykh sytuatsij v Ukraini* [Scientific and design basis for the creation of a comprehensive system for monitoring emergencies in Ukraine], *Natsional'nyu universytet tsyvil'noho zakhystu Ukrainy*, Kharkiv, Ukraine.

3. Kaluhin, V.D., Tyutyunyk, V.V., Chornohor, L.F. and Shevchenko, R.I. (2013), "Development of scientific and technical bases for the creation of a system for monitoring, prevention and elimination of emergencies of natural and man-made nature and ensuring environmental safety", *Systemy obrobky informatsiyi*. Kharkiv: Kharkivs'kyu universytet Povitryanykh Syl imeni Ivana Kozheduba, Vol. 9 (116), p.p. 204—216.

4. Tyutyunyk, V.V., Kaluhin, V.D. and Pysklakova, O.O. (2020), "Management bases of creation in the uniform state system of civil protection of the information-analytical subsystem of management of processes of the prevention and localization of consequences of emergency situations", *Visnyk Natsional'noho universytetu tsyvil'noho zakhystu Ukrayiny*, Vol. 1 (12), p.p. 546—571.

Стаття надійшла до редакції 30.06.2022 р.

Д. В. Гринь,
аспірант кафедри публічної політики, Навчально-науковий інститут "Інститут державного управління" Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, м. Харків
ORCID ID: 0000-0003-1687-6923

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.13—14.88

РЕГУЛЮВАННЯ ПИТАНЬ ДИФАМАЦІЇ ПУБЛІЧНИХ ДІЯЧІВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

D. Hryn,
Postgraduate student of the Department of Public Policy of the Educational and Scientific Institute "Institute of Public Administration" of Kharkiv National University named after V.N. Karazin, Kharkiv

REGULATION OF ISSUES OF PUBLIC FIGURES' DEFAMATION IN MODERN CONDITIONS

У статті проаналізовано концептуальні підходи до розуміння поняття дифамації. Висвітлено зміни в українському законодавстві стосовно клевету та відповідальності громадян за його вчинення. Питання захисту репутації та убезпечення від клевету є особливо актуальними та динамічними в умовах діджиталізації державних послуг та, зокрема, цифровізації публічного управління. Метою статті стало визначення особливостей та дослідження специфічних характеристик процесу регулювання дифамації громадських діячів в сучасних умовах. Досліджено основні теоретичні підходи до визначення поняття дифамації. Зосереджено увагу на порівняльному огляді окремих питань, пов'язаних із захистом репутації та честі громадських діячів у європейських країнах. Доведено, що формування якісного механізму регулювання дифамації в діяльності громадських діячів в Україні має відбуватися шляхом збалансування сильних та слабких сторін виявлених закордонних систем захисту від клевету, враховуючи особливості українського менталітету. У зв'язку з цим науковий інтерес представляють питання імплементації основних положень українського законодавства щодо цих питань в європейський правовий простір.

As practice shows, in modern conditions public sector has considerable problems with the formation of high-quality communications and establishing trust, where there are often needs for personal or corporate rebranding due to one or other defamation. The paper analyzes conceptual approaches to understanding the concept of defamation. The changes in the Ukrainian legislation regarding defamation and the responsibility of citizens for its commission are highlighted. The issues of reputation protection and protection against defamation are particularly relevant and dynamic in the context of public services' digitalization and, in particular, digitalization of public administration.

The purpose of the paper is to determine the features and study the specific characteristics of the process of regulating public figures' defamation in modern conditions.

The main theoretical approaches to defining the concept of defamation have been studied. On this basis, the key features are summarized, which prove that any fact can be officially considered defamation only if it is established: 1) falsity of information; 2) operation (manipulation) of actual data; 3) causing damage to the reputation of a specific person — a public figure; 4) harmfulness.

Attention is focused on a comparative review of certain issues related to the protection of the reputation and honor of public figures in European countries. Based on the analysis of the regulatory framework regarding this issue, the following points have been determined:

- **in the legal systems of various states, provisions on the protection of reputation and honor and dignity are scattered in branch legislation;**
- **criminal legislation prohibits infringement of reputation and honor in almost all European states (a forefault and imprisonment are provided).**
- **the decisive role of judicial practice in matters of protecting the reputation and honor of public figures, regardless of the law field;**
- **the sphere of public figures is not precisely defined; the protection granted to such people is differentiated according to their personal status.**

It is proved that the formation of a quality mechanism for regulating defamation in the activities of public figures in Ukraine should take place by balancing the strengths and weaknesses of the identified foreign defamation protection systems, taking into account the peculiarities of the Ukrainian mentality. In this regard, issues of implementation of the main provisions of Ukrainian legislation on these issues in the European legal space are of scientific interest.

Ключові слова: дифамація, громадський діяч, дифамаційна інформація, відповідальність за наклеп, захист репутації, перевірка достовірності інформації.

Key words: defamation, public figure, defamatory information, liability for defamation, reputation protection, verification of information authenticity.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Проблема існування дифамації, її правового регулювання, процедура доведення й відповідальності за неї у вітчизняному й зарубіжному науковому дискурсі останніми роками все більше набуває актуальності та поширення для розгляду. Як показує практика, публічний сектор має сьогодні неабиякі проблеми з формуванням якісних комунікацій та встановленням довіри, де частіше виникають потреби у ребрендингу особистому чи корпоративному з причин тієї чи іншої дифамації. Це зумовлює як процес впровадження в роботу органів публічної влади технологій соціальних мереж, так і одночасний розвиток систем кіберзахисту і перевірки достовірності інформації, яка надходить з різних джерел. В суспільстві інформація вважається одним із найважливіших атрибутів управлінської діяльності, оскільки вона одночасно виступає її основним засобом, інструментом і результатом. Питання репутації та захисту від наклепу є особливо релевантними та динамічними в умовах діджиталізації державних послуг та, зокрема, цифровізації публічного управління.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Загальні науково-практичні основи застосування відповідальності за дифамації у державному секторі знайшли своє відображення у дослідженнях численних праць вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема, таких, як: П. Вовк, З. Галаджун, А. Романова, П. Чернявський, І. Соколова, О. Твердохліб та ін. Серед українських вчених питаннями захисту честі, гідності та репутації

займалися О. Бандурка, П. Михайленко, В. Осадчий, П. Рабінович, В. Сташис, В. Тацій та ін. Але успіх впроваджуваних методів залежить від чіткого обґрунтування доцільності заходів на основі виокремлення ключових проблем в цій сфері. В таких умовах необхідним є критичне оцінювання заходів щодо захисту репутації, честі та гідності громадських діячів.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є визначення особливостей та специфічних характеристик процесу регулювання дифамації громадських діячів в сучасних умовах.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Незважаючи на те, що законодавчо термін "дифамація" в Україні не закріплено, зокрема з причини іншомовного походження, останнім часом термін застосовується без перешкод в юридичній практиці, а саме явище все частіше зустрічається в суспільстві та становить серйозну загрозу демократичним принципам його побудови. Поняття дифамації (від лат. diffamare — поширювати плітки) найчастіше розглядається як поширення про особу неправдивої інформації, яка принижує її честь та гідність, завдає шкоди діловій репутації.

Інформація, віднесена до категорії дифамаційної, повинна мати три складові: форму оприлюднення, характер опублікованої інформації та мотиви, що спричинили до поширення відповідних відомостей [3, с. 571].

Дифамація є синонімом терміну наклеп, тобто "приниження честі, гідності та ділової репутації". Таким чи-

ном, узагальнення вищезазначеного дає змогу стверджувати, що будь-який факт офіційно може вважатись дифамацією лише за умови доведення:

- 1) неправдивості;
- 2) оперування (маніпуляції) фактичними даними;
- 3) завданню збитків репутації конкретної особи — громадського діяча;
- 4) шкідливості.

Останні дві умови виконуються, якщо заперечуване твердження було прочитане, почуте або побачене іншими особами, а отже буде відповідна реакція з їх боку (активна чи пасивна) стосовно цієї особи, її справи чи діяльності.

Також в науковій літературі є вузькоспеціалізовані підходи до розгляду наклепів. Прикладом є розгляд дифамації як прийому незаконного впливу на незалежність суддів адміністративних судів в Україні [2, с. 32]. Тоді як на державу перекладається обов'язок щодо забезпечення ефективних заходів протидії дифамації на суддів шляхом введення та притягнення до реальної відповідальності за такі дії.

Також слід окреслити більш точно суб'єкт дослідження, а саме, що вкладається в поняття "публічний діяч". І чому ж гострою є проблема дифамації саме для публічних діячів? Так публічним діячем можна вважати тих суб'єктів, які активно впливають на вирішення проблемних питань у певній справі, коли зачіпається суспільні інтереси. Причиною існування намірів заподіяти шкоду стає сама діяльність діячів, а саме їх намагання активно вплинути на проблемні справи, що становить суспільний інтерес (має соціальні результати). Окрім очевидних публічних діячів (державного службовця, кандидата в президенти) є так звані публічні діячі обмеженого призначення, це ті, які добровільно беруть участь в дискусії про публічну полеміку і має доступ до ЗМІ як джерела для озвучування власної точки зору. Можна також бути мимовільним публічним діячем обмеженого призначення (відігравав роль у великому публічному заході, наприклад, авіакатастрофі, теракті тощо).

Яка б сфера діяльності публічних осіб не розглядалася, залишається незмінним негативний, іноді незворотний вплив наклепу на неї. Як вказують автори наукової роботи [3, с. 145], достовірність подачі інформації, об'єктивність, соціальна відповідальність — це основні з найважливіших принципи, яких мають дотримуватися громадяни при встановленні будь-якої комунікації. Однак, у гонці за першочерговістю про них пам'ятають не завжди, як результат починає публікуватися і поширюватися неперевірена інформація, яка не відповідає дійсності, а отже, є відвертим наклепом.

Найбажанішими для потерпілих від наклепу є заходи щодо видалення і знищення відповідної інформації, припинення або заборону подальшого розповсюдження таких відомостей, вилучення і ліквідацію матеріальних носіїв інформації тощо. Усі шляхів та інструментів боротьби з дифамацією підпорядковані одній меті — убезпеченню від скоєння дій, які порушують норми права чи створюють загрози такому злочину для недопущення розповсюдження в подальшому інформації, що містить чи потенційно може містити ознаки дифамаційної [4, с. 40].

Слід зазначити що законодавством багатьох держав світу наклеп визначено як злочин. У кримінально-правовому розумінні цим явищем, як правило, вважаються бездоказові твердження чи поширення фактів, які паплюжать репутацію, а отже є кримінальна відповідальність за дифамацію.

Захист честі та репутації громадських діячів є складним комплексом правових проблем, оскільки вимагає визначення норм і меж застосування кількох галузей і сфер права (кримінальне право, цивільне право, регулювання ЗМІ), а також кілька окремих прав особистості, які можна тлумачити незалежно одне від одного: репутація, честь та людська гідність. Як наслідок, навіть внутрішня узгодженість деяких окремих правових систем може бути недостатньою; загальна європейська картина, безумовно, різноманітна і не позбавлена протиріч.

Репутація, честь і людська гідність — це права особистості, тісно пов'язані між собою. Різні правові системи захищають ці права по-різному. Деякі системи розрізняють кілька різних прав (таким чином надають їм різні значення) і розглядають їх як незалежні права, тоді як інші не визначають їх незалежно, а захищають їх колективно, відповідно до своїх антидифамаційних правил, без будь-якої диференціації.

Зосередимо увагу на порівняльному огляді окремих питань, пов'язаних із захистом репутації та честі громадських діячів. Для всіх європейських правових систем є очевидним, що фізична і, паралельно, правосуб'єктність користуються захистом як цивільного, так і кримінального права. Тобто в країнах-членах Європейського Союзу, як правило, великі загальні кодекси, цивільний та кримінальний кодекси, містять загальні правила щодо захисту особистості. В Англії та Ірландії цим питанням займаються спеціальні закони про дифамацію, які навмисно залишають вирішення деяких важливих проблем судовому законодавству [5, с. 81—82]. Таким чином, у європейських державах порушення репутації та/або честі існує, як правило, розглядається як цивільно-правове, так і кримінальне правопорушення, хоча інтенсивність застосування цих норм на практиці може значно відрізнятись.

Попередні положення про кримінальну відповідальність за наклеп були скасовані або скасовані лише в кількох правових системах держав-членів. Серед них є англійські, ірландські, румунські, естонські та латвійські правила, а також правила Кіпру. В Естонії новий кримінальний кодекс (2001 р.) не містив загальних положень про наклеп; однак він передбачав особливі випадки: кримінальне правопорушення за наклеп все ще може бути вчинене проти представників держави, захисників правопорядку, судів і суддів. Зміни до Кримінального кодексу Латвії (2009 р.) скасували злочин за наклеп; однак, слід зазначити, що діяння все ще передбачає кримінальне правопорушення "пошкодження репутації", яке полягає у вчиненні шкідливих заяв, які, як відомо, є неправдивими.

У той же час положення про захист репутації та честі можуть також фігурувати в нормативних актах, які стосуються ЗМІ. Це може бути реалізовано одним із двох способів: або положення, що окрім загального захисту особистості, є в законі про пресу чи аналогічному, що застосовується до всіх засобів масової інформації, або

воно присутнє лише щодо певних засобів масової інформації (наприклад, аудіо- візуальні послуги) у галузевому законі, що регулює цей вид медіа. У той же час може ввести в оману те, що певні країни (наприклад, Франція) включають норми кримінального законодавства до своїх законів про пресу. Таким чином, фактично, законодавство про пресу не лише складається з незалежних "галузевих" нормативних актів, а й перетинається із сферою кримінального права. Крім цього, існують положення, спрямовані на захист честі та репутації, у різних кодексах саморегулювання та спільного регулювання.

Крім того, важливо також підкреслити фактичну або квазізаконодавчу роль судів. За системою загального права через свідоме відступлення законодавчого регулювання (при цьому закон вирішує лише певні питання, пов'язані із захистом репутації), суди можуть брати на себе роль фактичного законодавця (в Англії та в Ірландії, хоча в меншій мірі) [5, с. 85]. Отже, як бачимо, у більшості країн континентальної правової системи також, як і в Україні, немає спеціального законодавства про захист особистості публічних діячів, а тому його контури також формуються судовою практикою.

Слід також наголосити, що в Європі загалом застосування положень про захист особистості не входить до повноважень та відповідальності органів ЗМІ, оскільки окремі правові системи зазвичай залишають це на розгляд судів.

Австрійський закон про ЗМІ передбачає галузеві правила захисту репутації та честі загалом, стосовно всіх ЗМІ. Згідно з законом, у кримінальному провадженні, що триває, потерпілий може вимагати відшкодування збитків, якщо підсудним є медіа-підприємство. Якщо кримінальне провадження не розпочато, потерпілий може порушити його самостійно. Крім цивільного та кримінального законодавства, закон передбачає низку нормативних актів, що регулюють захист певних невід'ємних особистих прав та засоби правового захисту. У розділі 6 зазначено, що якщо в засобах масової інформації скоєно правопорушення (наклеп, образа чи глузування), особа має право вимагати від власника медіа відшкодування за заподіяну шкоду.

Так само закон про французьку пресу встановлює загальні правила для всіх ЗМІ. Згідно зі статтею 29 Закону про пресу, дифамація визначається як будь-яке звинувачення або приписування факту, що впливає на честь чи репутацію особи. Це вважається кримінальним злочином, вчиненим за допомогою преси [6, с. 145—146].

Закон про свободу вираження поглядів у Люксембургу також забороняє наклеп у всіх ЗМІ. Якщо це зобов'язання не виконується, суддя може вжити всіх необхідних заходів для припинення такого невиконання за рахунок відповідальної сторони.

На Мальті Закон про пресу визнає злочином, який карається штрафом, наклеп на будь-яку особу шляхом публікації або розповсюдження на Мальті друкованої продукції, звідки б вона не походила, або за допомогою будь-якої трансляції.

В Італії, згідно із Законом про пресу, наклеп карається. Кримінальна відповідальність покладається на автора статті, а також на редактора, якщо він не провів необхідних перевірок для запобігання дифамації.

Деякі положення грецьких медіа-регламентів застосовуються виключно до аудіовізуальних послуг; інші до всіх медіа-послуг (телебачення та радіо), а деякі з них застосовні лише до державних ЗМІ.

Іспанські закони про ЗМІ передбачають лише повагу до аудіовізуальних послуг. Вимагається, щоб такі комунікації поважали честь осіб.

Словацькі правила ЗМІ також передбачають лише додаткові зобов'язання до загальних норм цивільного та публічного права щодо аудіовізуальних засобів масової інформації і не містять прямого посилання на захист репутації та честі. Захист особистих прав передбачено статтею 19 Закону про мовлення та ретрансляцію: відповідно до положень цієї статті медіа-послуги не повинні своєю обробкою та змістом впливати на людську гідність та основні права і свободи інших осіб.

Данська та ірландська правові системи є прикладами віднесення захисту репутації та честі до сфери саморегулювання та співрегулювання. Захист свободи слова в Данії тісно пов'язаний зі свободою ЗМІ збирати інформацію та новини та публікувати їх якомога коректніше. Вільні коментарі є частиною реалізації свободи слова. Вирішуючи ці завдання, ЗМІ мають визнати, що окремий громадянин має право на повагу до його особистої недоторканності та необхідність захисту від невинуватого їх порушення.

Оскільки ці рекомендації мають серйозний вплив на тлумачення статті 34 Закону про відповідальність ЗМІ, це положення може вважатися порушеним, якщо окремі органи ЗМІ не поважають невід'ємні права. Рада з питань преси має право порушити справу про порушення журналістської етики за власним бажанням, якщо Етичні рекомендації були явно порушені.

В Ірландії Кодекс практики друкованої преси (під наглядом Ради з питань преси) також містить захист прав особи в ЗМІ. Принцип 4 зобов'язує публікації-членів поважати певні особисті права та зазначає, що кожен має конституційний захист свого доброго імені. Стверджується, що газети та періодичні видання не повинні свідомо публікувати матеріали, засновані на зловмисному викривленні чи необґрунтованих звинуваченнях, і повинні проявляти розумну обережність у перевірці фактів перед публікацією.

Узагальнюючи європейську систему регулювання наклепу, зауважимо, що захисту репутації та честі може з'явитися в таких галузях та джерелах права:

- цивільне право (цивільний кодекс);
- кримінальне право (кримінальний кодекс);
- регулювання ЗМІ (закони про пресу чи ЗМІ);
- саморегулювання або співрегулювання (кодекси поведінки);
- судова практика (у країнах із системами загального права шляхом навмисної передачі ролі законодавця судам, в інших місцях шляхом надання відповідного тлумачення правових положень).

Погодимось з О. Твердохлібом [4, с. 42], що саме честь, гідність та ділова репутація у своїй сукупності повинні складати одну із засадничих соціально-правових цінностей не лише щодо суб'єктів, яких вони безпосередньо стосуються, але й усього суспільства і держави.

**ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ
І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК
У ДАНОМУ НАПРЯМІ**

Для України важливою відправною точкою є визначення золотої середини між контролем, відкритістю та безпекою репутації. Для вибудови ефективної системи регулювання дифамації доцільно дослідити досвід європейських країн. На основі аналізу нормативної бази щодо досліджуваного питання зроблено наступні висновки:

— у правових системах різних держав положення про захист репутації та честі розпорошені. Кримінальне законодавство забороняє посягання на репутацію та честь майже у всіх європейських державах, зазвичай для порушників передбачено штрафи та позбавлення волі.

— визначальною є роль судової практики щодо питань захисту репутації та честі громадських діячів, незалежно від галузі права. Це в рівній мірі справедливо і щодо визначення кола зацікавлених осіб та стандартів, що застосовуються до них.

— сфера громадських діячів точно не визначена; вона постійно змінюється і зростає; крім того, захист, наданий таким людям, також диференційований залежно від їх особистого статусу.

— дуже мало держав передбачають у правових актах суворіші стандарти, що застосовуються до захисту репутації та честі публічних діячів; такі положення зустрічаються лише в кримінальних кодексах.

Тільки на основі збалансування сильних та слабких сторін виявлених систем захисту від наклепу, враховуючи особливості українського менталітету, можна говорити про формування якісного механізму регулювання дифамації в діяльності громадських діячів в Україні. Окремий науковий інтерес представляють питання імплементації основних положень українського законодавства щодо цих питань в європейський правовий простір.

Література:

1. Veeder V. V. The History and Theory of the Law of Defamation. I // Columbia Law Review. 1903. Vol. 3, № 8. P. 546—573.

2. Вовк П. Сутність дифамації як прийому незаконного впливу на незалежність суддів адміністративних

судів в Україні // Прикарпатський юридичний вісник. Випуск 1 (22). Т. 5. Ч. 1. 2018. С. 32—34.

3. Романова А. Є., Чернявський П. В., Соколова І. О. Відповідальність за наклеп (дифамацію) в Україні та країнах світу // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. Вип. 90. Одеса: Гельветика, 2021. С. 145—152. DOI <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i90.3219>

4. Твердохліб О. С. Дифамація в публічній сфері України та проблеми її подолання // Університетські наукові записки. 2017, № 4. С. 35—45.

5. Griffen S. Defamation and Insult Laws in the OSCE Region: A Comparative Study; Organization for Security and Co-operation in Europe, 2017. 267 p.

6. Koltay A. The regulation of the defamation of public figures in Europe, with special emphasis on the Hungarian legal system // ACTA JURIDICA HUNGARICA 54, No 1, 2013. pp. 73—89. DOI: <https://doi.org/10.1556/AJur.54.2013.1.6>

References:

1. Veeder, V. V. (1903), "The History and Theory of the Law of Defamation", Columbia Law Review, Vol. 3, no. 8, pp. 546—573.

2. Vovk, P. (2018), "The essence of defamation as a method of illegal influence on the independence of judges of administrative courts in Ukraine", Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk, Vol. 1(22), no. 5, iss. 1, pp. 32—34.

3. Romanova, A. Ye. Cherniavskiy, P. V. and Sokolova, I. O. (2021) "Liability for slander (defamation) in Ukraine and in countries around the world", Aktualni problemy derzhavy i prava: zb. nauk. pr., Vol. 90, pp. 145—152. DOI <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i90.3219>

4. Tverdokhlib, O. S. (2017), "Defamation in the public sphere of Ukraine and problems of overcoming it", Universytetski naukovyi zapysky, vol. 4, pp. 35—45.

5. Griffen, S. (2017), Defamation and Insult Laws in the OSCE Region: A Comparative Study, Organization for Security and Co-operation in Europe, Vienna, Austria.

6. Koltay, A. (2013), "The regulation of the defamation of public figures in Europe, with special emphasis on the Hungarian legal system", ACTA JURIDICA HUNGARICA 54, vol. 1, pp. 73—89. DOI: <https://doi.org/10.1556/AJur.54.2013.1.6>

Стаття надійшла до редакції 11.07.2022 р.

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА